

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 79

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2018

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – доктор юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Перегула Є. В.** – доктор політичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук; **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 79 /
Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. 214 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 32: 316.646.32 (477)

І. Б. КІЯНКА

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОПУЛІЗМУ: ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТИ

Розглядається проблематика популізму як наявність соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів політичної дії, які застосовують популізм для реалізації своїх програм та у боротьбі за владу.

Аналізується популізм як комплексне вивчення даної проблематики в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких тез окремих дослідників, а особливо у зв'язку з актуалізацією її як одного з популярних принципів в дії, поведінки у сучасній політичній практиці у нашій державі.

Ключові слова: популізм, вибори, політичний лідер, політичний режим, демократія.

© КІЯНКА Ірина Богданівна – доктор політичних наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Киянка И. Б. Основные подходы к пониманию популизма: исторические и современные концепции

Рассматривается проблематика популизма как наявность социального заказа от заинтересованных субъектов политической деятельности, которые применяют популизм для реализации своих программ и борьбы за власть.

Анализируется популизм как комплексное изучение данной проблематики в Украине, правильной оценки предыдущих студий, переосмысления некоторых тезисов отдельных исследователей и особенно в связи с актуализацией ее как одного из популярных принципов в действии, поведения в современной политической практике в нашем государстве.

Ключевые слова: популизм, выборы, политический лидер, политический режим, демократия.

Kiyanka Iryna. Basic approaches to understanding the concept of populism: historical and contemporary concepts

The concept of populism has been established in political science and history research in the absence of a generally accepted, unambiguous interpretation. The thesis of the complexity of the definition and the huge variety of manifestations of populism is the beginning of reflection on the populism of most authors who have researched this topic. The constituent scientific discussion, which has been going on for several decades, was the idea that the category of "populism" as a tool of political analysis in general should be abandoned. However, quite a lot of research by populist researchers is enough today a solid foundation for its active use in political science.

Keywords: populism, elections, political leader, political regime, democracy.

У політологічній літературі дослідження популізму в Україні з'явився у 1990-х роках. Вихідною базою його вивчення стала рецепція аналітичних висновків західних дослідників.

Всі наукові праці, що так або інакше торкаються проблематики популізму, за фокусом дослідницького інтересу можна класифікувати наступним чином.

Першу групу складають роботи, які розглядають місце і роль популізму у розвитку політичної системи. Цю проблематику вивчали як зарубіжні: праці І. Берліна, Г. Іонеску та Е. Геллнера, А. Валіцкі та дали поштовх до вивчення предмету популізму в кон-

тексті розвитку політичної системи. Важливою спробою узагальнюючого аналізу проявів популізму в європейській та світовій історії XIX–XX ст. стала праця М. Кенован. Грунтовний аналіз, у поєднанні із власними дослідницькими висновками, існуючих підходів до інтерпретації популізму, запропонували Н. Гідроном і Б. Боніковські, К. Дейвікс. В останні роки на розвиток теоретичного бачення популізму вплинули праці К. Мадде, П. Таггарта, І. Мені та І. Сореля.

Загалом у політичній науці, а європейській популізм є тематикою, що висвітлюється у більших масштабах. Вона привернула критичну увагу науковців ще у 1950–1960 роки. У нашому стислому огляді стану дослідження феномену популізму почасти покладаємося на роботи інших дослідників. Зокрема, можна розглянути ґрунтовний аналітичний огляд англomовної літератури про популізм, що міститься у статті швейцарського політолога К. Дейвікс. Зіставляючи погляди й оцінки, сформульовані у працях багатьох відомих дослідників (Е. Геллнера та Г. Іонеску, М. Кенован, К. Мадде, І. Мені та І. Сарель, П. Таггарта та ін.), К. Дейвікс окреслила спільні моменти у їхніх роздумах, розставивши і деякі власні акценти. За її визначенням, загалом «досліджень окремих прикладів популізму значно більше, ніж теоретичних робіт про популізм як явище». К. Дейвікс виявила теоретичну складність розмежування популізму як ідеології та як руху. Також існує фактично консенсусний погляд дослідників, бо спільною рисою всіх популістів є орієнтація на «народ», який протиставляють особам і групам, які не входять до цього поняття – «іншим, не таким як народ».

Ідеї популізму в українській політичній думці вивчали М. Дем'яненко, С. Мигаль, М. Розумний, Д. Видрін, О. Нечосіна, О. Ярош. Окремі грані феномену популізму висвітлювалися у О. Стогової, М. Стріхи. Загалом в українській спеціальній літературі популізм залишається темою, яку досліджувало багато науковців, але, за винятком двох дисертацій, фрагментарно.

Перша публікація вітчизняного автора, що стосувалася цього явища, стаття Д. Видріна, яка побачила світ ще у період «перебудови». Протягом названого десятиліття в Україні популізм залишався поза фокусом уваги політологів. Помітним кроком у його

вивченні наприкінці 1990 років стала низка публікацій у збірнику матеріалів українсько-білоруського семінару¹.

У праці О. Гриценка виділено аналіз популізму, що ґрунтується на українському матеріалі та опирається на роботи британського дослідника Дж. Мак-Гігена. Зокрема, автор прийняв запропоноване Дж. Мак-Гігеном розрізнення популізму політичного та культурного. Дж. Мак-Гіген визначив політичний популізм як «щось на кшталт мобілізації політичної більшості суспільства навколо невеликого набору простих, але не позбавлених деякого лукавства лозунгів, орієнтованих на «найменший спільний знаменник» суспільних очікувань. Політичний популізм зазвичай супроводжують більш-менш виразні антисемітизм, антиінтелектуалізм, а часом навіть поміркована ксенофобія». Культурний популізм, за Дж. Мак-Гігеном, це «інтелектуальне припущення, що політичний досвід та культурні практики «звичайних людей» значно важливіші аналітично та політично, аніж, так би мовити, Культура з великої літери».

Предметом власних розмірковувань О. Гриценка стали популістські прояви в українському національному русі, у культурному, політичному вимірах. На його думку, культурний популізм був важливою характерною рисою новочасної української літератури вже від самого моменту її появи на рубежі XVIII–XIX ст. У XIX ст. літературне «українофільство» переросло в ідеологічне народництво. Популістські риси простежуються у програмному документі Товариства св. Кирила і Мефодія («Книга буття українського народу»), в ідеологічних побудовах П. Куліша².

За визначенням О. Гриценка, на кінець XIX ст. народницькі, а відтак і популістські, концепції зайняли помітне або й домінуюче місце в усіх течіях українського руху. Їм були властиві «культурний есенціалізм» – переконання, що базовими рамками української національної ідентичності мусять бути сакралізована українська («народна») мова та сакралізована-таки етнічно українська фольклорна спадщина, натомість усе, що опиняється поза цими рамками, вважається чужорідним, неукраїнським», і водночас «соціальний есенціалізм» – погляд, згідно з яким справжні українці лише ті, що належать до «народу» (за винятком хіба що літераторів).

На думку О. Гриценка, до популістських складових української народницької ідеології належать міфологема про «вічне зрадицтво» українських еліт, теза про «безкласовість» українського народу – з огляду на денационалізацію вищих класів. Відтак О. Гриченко дав критичну оцінку популістських, з його погляду, проявів у суспільно-політичному житті України кінця 1990 років³.

Зацікавлення української політичної науки популізмом відбулося наприкінці «нульових» років, коли відповідна тематика стала предметом розгляду у кількох статтях. Політичні характеристики популізму, його зв'язок із особливостями сучасної партійної демократії та популістські прояви у діяльності українських партій досліджував А. Романюк. Автор, зокрема, висловив думку, що популістські партії не є ідеологічними, оскільки їхні програми мають універсальний характер, апелюють «до всіх», а не до певної соціальної групи. Популісти звертаються не до інтелекту і знань громадян, а оперують категоріями справедливості, солідарності, поваги, віри.

Друга група – це праці, в яких ідеї популізму мають практичний аспект. Популістські прийоми політичного маніпулювання вивчали Д. Видрін, В. Солодовник, М. Дем'яненко.

М. Дем'яненко досліджував популізм як продукт політичної комунікації, а також запропонував свій аналіз методологічних засад дослідження популізму як соціально-політичного явища. Автор також розглядав питання про морально-етичний аспект популізму⁴.

Низку аспектів феномену популізму розглянув у кількох публікаціях М. Дем'яненко, давши характеристику популістським способам впливу на виборців. Дослідник також зробив спробу проаналізувати популізм із морально-етичного погляду. За його висновком, з етичного погляду (на відміну від політологічного) популізм постає цілком негативним явищем. Він наголосив, що зі зростанням політичної культури громадян, з розвитком громадянського суспільства, ствердженням у соціумі почуття толерантності та плюралізму думок рівень потенційного впливу популістів зменшується⁵.

Перелік популістських політичних прийомів є важливими та практичними, серед них такі: «демонізація» своїх політичних опо-

нентів як «антинародних сил», створення самим собі іміджу «жертвовності», «служіння народу», дистанціювання від непопулярних заходів, пошук винних та ін. Характерним прийомом популістських політичних технологій автор вважає також «політичну карнавалізацію»⁶.

Поняття популізму утвердилося у політології та дослідженнях з історії за браком загально визнаного, однозначного тлумачення. Теза про складність дефініції та величезну різноманітність проявів популізму є початком роздумів про популізм більшості авторів, які досліджували цю тему. Складовою наукової дискусії, яка триває вже кілька десятиріч, стала думка, що від категорії «популізм» як інструмента політичного аналізу взагалі треба відмовитися. Проте чималий доробок дослідників популізму створює сьогодні досить міцну основу для її активного використання політичною наукою⁷.

Численні та різноманітні словникові визначення популізму тлумачать його як тип політики, особливий політичний феномен, як рух, як термін, який позначає кілька відмінних понять тощо.

Сьогодні можна виділити декілька більш-менш чітко окреслених підходів до тлумачення категорії популізму, в рамках яких в основу його дефініції покладено різні аспекти цього феномену.

Згідно з одним, популізм розуміється як насамперед специфічний дискурсивний стиль, різновид політичної аргументації (риторики), що ґрунтується на дихотомічному протиставленні того чи іншого соціально-політичного «добра» і «зла»⁸.

С. Мигаль обстоював погляд, що популізм має свою філософську основу, якою є філософія прагматизму.

У праці С. Мигалья доводиться існування філософської основи популізму, якою автор вважає американську філософію прагматизму. На його думку, ця філософська концепція виявляє себе в апеляції популізму до конкретного, доступного, до фактів. Така апеляція, за визначенням автора, для популістів способом «переключити увагу об'єктів свого впливу з головного на другорядне, з далекого на близьке, з незрозумілого на зрозуміле, щоб таким чином зменшити критичний потенціал його свідомості і не дозволити його розвиток».

С. Мигаль вважає, що популізм є свідомим обманом громадян, способом приховати справжні цілі та інтереси самих популістів. За-

уважимо, що, на нашу думку, популізм надто строкатий політичний феномен, і не має єдиного філософського «стрижня»; відтак аргументи С. Мигаля тісні радше у філософському, ніж у політологічному контексті⁹.

А. Романюк обґрунтував погляд, що одним із чинників, які сприяли в останні десятиліття поширенню популізму, стала сучасна криза партійної демократії. Її сутність – у зменшенні ідеологічних відмінностей між головними партіями та їхніми програмами, все більша орієнтація цих партій на весь електорат, а не на окремі соціальні групи, і, у підсумку поступове зникнення зв'язку між конкретними соціальними групами та політичними партіями¹⁰. Це можна тлумачити навіть як втрату партіями їхніх представницьких функцій. До інших чинників зростання популізму А. Романюк зачислив явище, яке визначив як «зміна демократичної максими», а саме: перехід від розуміння демократії як, права більшості до наголосу на демократії, як системі захисту прав меншості, які постають головним індикатором демократії. Відтак право більшості – народу – опиняється під загрозою.

Сприяє поширенню популізму також і надмірне ускладнення процесу прийняття рішень, демократична процедура, на яку впливає надто багато чинників і діючих осіб. Популісти, так само як і учасники антиглобалістських, екологічних рухів, обстоюють засади прямої демократії, певною мірою протиставляючи її представницькій. Цьому сприяє розвиток засобів комунікації, мобільного зв'язку та Інтернету. А. Романюк зробив висновок, що популізм властивий усім без винятку українським політичним партіям, які пройшли до парламенту на виборах 2007 р.

На думку дослідника, в Україні існує криза партійної демократії, яка виявляється у значному послабленні в діяльності партій функції репрезентації суспільних інтересів (за збереження інших), це створює політичну нішу для зростання популізму. Популісти заперечують демократію як систему стримувань і противаг, обмежень, певних «правил гри» у політиці. За висновком А. Романюка, «...парламентські партії України, яким властиві головні характеристики популізму, не мають відповідного конституційного запобіжника. Натомість існує низка самостійних чинників, здатних не лише підт-

римувати рівень популізму в усіх партіях, але й детермінувати його подальший розвиток»¹¹.

Третя група – це роботи теоретико-методологічного плану, в яких автори розкривають власне природу популізму як результат суспільного розвитку, визначають категоріальний апарат, специфіку популізму, аналізують принципи функціонування і структуру популізму, моделюють ідей популізму та їх практичне значення. Зокрема, зв'язок популізму з особливостями сучасної парламентської демократії, популістські прояви у діяльності українських партій були предметом розгляду у працях В. Бурдяк та Ю. Макара, І. Павленко. Популізм в українських політичних змаганнях аналізували І. Побочий, О. Нечосіна, Т. Кузьо, група дослідників з Бюро аналітики «Тектум».

Сюди й відносимо роботи, які розглядають феномен правого популізму в актуальній політиці держав Західної Європи аналізували, зокрема, Ф. Декер, С. Погорельская, В. Ачкасов та А. Лінецький. Прояви популізму у країнах Балтійського регіону були темою дослідників Д. Ланко, М. Баранова.

Аналіз популістської складової в українській внутрішній політиці, зокрема під час президентських кампаній 1994, 1999 та 2004 рр., міститься у статті канадського політолога українського походження Т. Кузьо. Його основою є порівняння популізму в Україні з популістськими проявами у сучасному політичному житті країн Європи. Автор зробив висновок, що популізм властивий, причому великою мірою, майже усім головним українським політичним силам, проте спростував поширену тезу, що втіленням популізму у нашій країні є партія «Батьківщина» (БЮТ).

Популістські елементи діяльності українських політичних партій були також темою статті В. Бурдяк та Ю. Макара. Дослідники підкреслили використання популістами демагогічних прийомів, експлуатацію ними інстинктів та емоцій натовпу. На їхню думку, популізм небезпечний тим, що може привести до влади авторитарних чи навіть тоталітарних політичних лідерів. Так само як і А. Романюк, В. Бурдяк та Ю. Макар вважають, що популізм значною мірою властивий практично усім впливовим українським політичним партіям, які «максимально наблизили програми до настроїв популізму,

найпоширеніших в Україні». Це, з їхнього погляду, свідчить про те, що нашому суспільству «притаманний низький рівень політичної культури, соціальної мобільності, відсутня єдина загальнонаціональна парадигма національно-державного розвитку».

Питання про популізм у партійній політиці сучасної України торкнулася у своїй публікації І. Павленко. На її думку, після політичних зсувів 2004 р. (Помаранчевої революції) в Україні почався процес ідеологізації партій. Тому І. Павленко не погодилась із поширеними звинуваченнями українських партій у тому, що саме популізм є єдиною ідеологією їхніх лідерів. З її погляду, популізм є лише методом політичної боротьби, а не ідеологією; цей метод широко використовують політичні сили у багатьох країнах, у тім числі і в Україні.

Окремі грані популістських проявів у суспільно-політичному просторі сучасної України є темою публікацій О. Нечосіної¹². Зокрема, дослідниця розглянула питання про ефективні методи інформаційного забезпечення потенційно необхідних, але непопулярних дій органів влади. За її формулюванням, «...поетапна реалізація державної політики часто пов'язана із непопулярними заходами. Це створює певний конфлікт, сприяє маніпулюванню громадською думкою, застосуванню «заборонених технологій» впливу, виникненню і укоріненню соціальних і політичних міфів, прояву політичного популізму в найнегативніших його формах»¹³.

Для ефективного інформування населення органи влади повинні, у річищі зусиль з роз'яснення щодо прийняття непростих заходів, формувати інформаційні повідомлення певної структури, в яких був би забезпечений баланс емоційної та раціональної аргументації¹⁴.

У різних аспектах розглянув явище популізму І. Побочий. Він зазначив, зокрема, що за значного розмаїття популістських рухів, які можуть бути і лівими, і правими, їх об'єднує ворожість до плюралізму і консенсусу, котрі виникають лише на підставі діалогу з усіма політичними групами. І. Побочий зазначив, що популістські лідери використовують демагогічні методи і прийоми, зазначаючи, що популізм і демагогію не можна ототожнювати. На думку дослідника, у сучасній українській політиці (стаття опублікована на по-

чатку 2000 років) певною мірою популістськими є всі політичні сили¹⁵.

Поширенню популізму і появі популістських режимів у цьому регіоні сприяли, на тлі крайньої бідності та неосвіченості багатьох громадян, невдачі спроб модернізації, а також те, що дослідники назвали «революцією очікувань» – формування нереалістичних надій на поліпшення рівня життя, яке виникло через розвиток ЗМІ, тісніші економічні зв'язки з розвиненішими, багатшими країнами.

Якщо популізм, як свідчить історичний і сучасний політичний досвід, може подекуди виконати роль чинника певного вдосконалення демократії, то у незалежній Україні він став однією з її вроджених вад. Масштабний «популізм обіцянок», що перетворився на константу усіх українських виборчих кампаній, сприяв лише поглибленню за давнених соціально-економічних проблем. Після краху українських лівих партій – наступників КПУ, саме популісти прагнуть узяти на себе функцію виразної політичної артикуляції суспільного запиту на скорочення соціальної нерівності та розвиток соціальної держави. Проте вони здатні дискредитувати це прагнення, ніж запропонувати країні якісну й ефективну соціальну політику. Водночас брак такої політики загрожує Україні соціальною деградацією, штовхає громадян до абсолютно неконструктивного політичного радикалізму.

Сьогодні в Україні посилення та поява нових проявів популізму стали ознакою загальної багаторічної невдачі на шляху технологічної модернізації, у зусиллях досягнути швидкого економічного зростання та у боротьбі з корупцією. Тенденція до все більш негативного ставлення багатьох громадян до складних і компромісних процедур роботи демократичних інститутів, бажання швидких і простих рішень, нетерпимість до відмінних поглядів містять у собі подвійну загрозу – скочування в анархію або ж встановлення авторитарного режиму. Хоча для демократії популізм є практичною нормою політичної боротьби, сьогодні українське суспільство дуже потребує зменшення популістських елементів у політиці, формування вищої якості політичної культури.

1. *Выдрин Д.* Технология популизма. Опыт анализа политических уловок // Диалог. 1990. № 3. С. 36–46.
2. *Гриценко О.* Популізм: світоглядне, історичне і культурне коріння // Феномен популізму в пострадянському просторі: матеріали українсько-білоруського семінару. Київ: УЦКД, 1999. С. 7–25.
3. Там само. С. 13.
4. *Дем'яненко М.* Популізм: засоби маніпуляційного впливу на електорат // Політичний менеджмент, 2011. № 2. С. 94–97.
5. *Дем'яненко М.* Морально-етичний аспект популізму // Парадигма пізнання. Гуманітарні питання. 2015. № 3 (6). URL: <http://naukajournal.org./index.php/Paradigma/article/view/480> (дата звернення: 01.04.2015).
6. *Дем'яненко М.* Популізм в демократичному суспільстві: особливості використання поняття // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. 2013. Вип. 3 (113). С. 93–95.
7. *Дем'яненко М.* Популізм як особливий вид політичної діяльності // Політичний менеджмент. 2011. № 6. С. 63.
8. *Дем'яненко М.* Популізм як соціально-політичний феномен // Політологічний вісник. 2012. Вип. 67. С. 63–70.
9. *Мигаль С.* Філософія популізму як варіант сучасної філософії // Філософські обрії. 1999. С. 88.
10. *Романюк А.* Популізм і розвиток партійної системи в Україні // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24–25 листоп. 2011р.). Київ: Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, 2012. С. 242–258.
11. *Романюк А. С.* Чинники формування і функціонування популізму в Україні // Rozwoj polityczny panstw Europy Srodkowej I Wschodniej / Wyzsza Szkola Gospodarki Krajowej w Kutnie. Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franka we Lwowie. Lwów, 2014. S. 29–41.
12. *Нечосіна О.* Державна служба і методи ефективного інформування населення як протидія популізму // Актуальні проблеми державного управління. 2002. Вип. 10. С. 50–353.
13. *Нечосіна О.* Застосування різних типів мотивації в популістському управлінському впливі // Актуальні проблеми державного управління. 2002. Вип. 90. С. 159–167.
14. *Нечосіна О.* Популізм як політичний феномен та технологія // Актуальні проблеми державного управління. 2000. Вип. 4. С. 39–42.
15. *Побочий І.* Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. URL: [http://www.Filosof.com.ua/Jornel\(V70\)Pobochyj.pdf](http://www.Filosof.com.ua/Jornel(V70)Pobochyj.pdf) (дата звернення: 21.03.2014).

Kiyanka Iryna. Basic Approaches to Understanding the Concept of Populism: Historical and Contemporary Concepts

The study of populism is actualized by the presence of a social order from interested actors of political action, which apply populism for the implementation of their programs and in the struggle for power.

The urgency of the research is obvious and in view of the lack of comprehensive study of the problems of populism in Ukraine, the proper political science assessment of previous studies, rethinking of certain theses of individual researchers, and especially in connection with its actualization as one of the most popular principles in action, behavior in modern political practice in our state.

A characteristic feature of the actualization of populism is the extreme parameters of the functioning of the state-political organism of society and the value projections of its existence. The crisis of society, which generates a conceptual platform of populism, reflects the objective need for democratization of the foundations of social order and social life. In particular, the anti-elitist orientation of populism is due to the need to expand the influence of the subject field and instruments of direct democracy and direct democracy. Anthropological optimism of populism contrasts with the static-consensus metaphysics of elitist ideas about the nature of social stratification and interactions.

The concept of populism has been established in political science and history research in the absence of a generally accepted, unambiguous interpretation. The thesis of the complexity of the definition and the huge variety of manifestations of populism is the beginning of reflection on the populism of most authors who have researched this topic. The constituent scientific discussion, which has been going on for several decades, was the idea that the category of "populism" as a tool of political analysis in general should be abandoned. However, quite a lot of research by populist researchers is enough today a solid foundation for its active use in political science.

Keywords: populism, elections, political leader, political regime, democracy.

ЛОГІКА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: СИНЕРГЕТИЧНЕ ПОЯСНЕННЯ

На основі понятійно-категоріального апарату синергетики розкрито логіку гібридної війни, причинно-наслідкові залежності, що виникають між різними етапами її здійснення. За допомогою ідеї нелінійності робиться висновок про цілеспрямовану хаотизацію політичної системи держави-ворога з метою її руйнування та отримання ефекту перемоги з незначними людськими та матеріальними втратами.

Ключові слова: синергетика, синергетична парадигма, нелінійність, режим із загостренням, структура-атрактор, гібридна війна, політична система суспільства.

Крутий В. А. Логика гибридной войны: синергетическое объяснение

На основе понятийно-категориального аппарата синергетики раскрыто логику гибридной войны, причинно-следственные зависимости, возникающие между различными этапами ее осуществления. С помощью идеи нелинейности делается вывод о целенаправленной хаотизации политической системы государства-противника с целью ее разрушения и получения эффекта победы с незначительными человеческими и материальными потерями.

Ключевые слова: синергетика, синергетическая парадигма, нелинейность, режим с обострением, структура-аттрактор, гибридная война, политическая система общества.

Krutij Vadym. Logic of the hybrid war: synergetic clarification

On the basis of the concept-categorical apparatus of synergetics, the logic of the hybrid war, the causal-consequential dependencies that arise between different stages of its implementation, are revealed. With the help of the idea of nonlinearity, the conclusion is drawn about the purposeful chaotization of the political system of

the enemy state in order to destroy it and obtain the victory effect with minor human and material losses.

Keywords: *synergetic, synergetic paradigm, nonlinearity, exacerbation, attractor structure, hybrid war, political system of society.*

Синергетичний підхід щодо розуміння політичних процесів виходить із сприйняття соціогенезису не як прямого, раціонального та причинно обумовленого сюжету поступальної еволюції людства, а більш складного поєднання її лінійних (прозорих, зрозумілих, логічно пояснюваних) та нелінійних (дискретних, зворотних, алогічних) фрагментів, цільної інтеграції яких в єдину панораму цивілізаційного розвитку досягти практично неможливо. Синергетичну методологію з метою аналізу складних суспільних та соціально-політичних явищ і процесів свого часу продуктивно використали Н. Кочубей¹, А. Лебідь², О. Майборода³, В. Смолянюк⁴, І. Снегірьов⁵, С. Цимбал⁶ та ін. вчені.

Згідно з основоположником синергетики Г. Хакеном (нар. 1927), синергетичний підхід відрізняється від традиційного переходом від дослідження простих систем до складних, від закритих до відкритих, від лінійності до нелінійності, від розгляду рівноваги процесів до їх локалізації й нестабільності, до вивчення того, що відбувається поза рівновагою⁷.

Більшість дослідників погоджується з тим, що синергетика формує принципово нову парадигму пізнання, найважливішими елементами якої виступають: відкритість середовища і систем як їх органічна властивість; нелінійність процесів; розвиток через нестійкість, дисипативність (нестационарність); пульсація, одночасне ускладнення одних структур та деградація інших; виникнення структур-атракторів, які є стійкими станами, що «притягують» до себе всю множину траєкторій розвитку системи; періодичне виникнення буферних утворень як точок розгалуження можливих шляхів еволюції тощо⁸.

В. Смолянюк обґрунтовує, що однією з основних у синергетиці є ідея нелінійності, яка дає змогу при опрацюванні складної соціальної інформації (в тому числі політичного характеру) вчинити наступні гносеологічні дії⁴:

усвідомити особливе значення принципу «розростання малого» («посилення флуктуацій»). Це означає ймовірність перетворення за певних умов мінімальних відмінностей системи у визначальні чинники її подальшого розвитку, які здатні принципово змінити її структурно-функціональні характеристики й навіть зруйнувати;

зрозуміти дискретність шляхів еволюції нелінійних систем (середовищ), тобто відкритість не всіх напрямків одночасно, а лише одного з них, що виглядає більш оптимальним (явище квантовості системи);

виділити в якості окремої одиниці аналізу можливість несподіваних (емерджентних) змін спрямованості протікання процесів, випадковості вибору шляху в момент біфуркації, яка не може за своєю природою повторитися двічі.

Якщо лінійність розуміється як безперервність вибору альтернатив розвитку системи, як властивість системи мати у своїй структурі різні стани, що не суперечать законам її розвитку, то нелінійність припускає переструктурування, ускладнення або навпаки – деградацію, занепад системи й навіть її руйнацію в результаті саморозвитку внутрішніх процесів. Іншими словами, класичний детермінізм, який тривалий час розглядався в якості універсального пояснення лінійних зв'язків і співвідношень у системних утвореннях різної якості, може бути кваліфікований як пізнавальний інструмент, що дає змогу усвідомити лише частину суспільної динаміки. Іншу частину дозволяє зрозуміти синергетика, що є незамінною при аналізі воєнно-політичних процесів.

В. Василькова виділяє наступні зразки (патерни) синергетики, що мають надзвичайно широкі пізнавальні можливості⁹:

детермінізм в описі світу не виключає випадковості. Як правило, вони узгоджуються і взаємодоповнюють один одну: якщо в точці біфуркації діє (домінує) випадковість, непередбачуваність, то після вибору шляху розвитку, на етапі більш стійкого існування системи вступає в силу детермінізм;

розвиток є багатоваріантним і альтернативним як у перспективному, так і в ретроспективному плані, тому можна припустити, що так звані «безвихідні» або «девіантні» шляхи розвитку розвитку мо-

жуть бути досконалішими або перспективнішими від обраного варіанту розвитку;

розвиток відбувається через нестійкість, тому не слід побоюватися, а тим більше ігнорувати роль хаосу, флуктуацій у розвитку – хаос не тільки руйнівний, але й конструктивний;

процес розвитку поєднує в собі дивергентні тенденції (зростання різноманітності) і конвергентні тенденції (згортання різноманітності);

розвиток світу відбувається за нелінійними законами. Світ не можна зводити до «кумулятивної наступальності», темп і напрям розвитку якої задані однозначно. Лінійні схеми послідовного й довготривалого «накопичення позитивів» розвитку соціальних систем за своєю суттю є абсурдними. На цій основі виникає нове розуміння проблеми управління складноорганізованими системами: воно повинне орієнтуватися не стільки на бажання керуючого, скільки на власні тенденції розвитку цих систем, а також допускати можливість існування всередині системи зон (моментів), вільних від контролю та, відповідно, непередбачуваних у своєму розвитку.

Важливі узагальнення з приводу застосування синергетики з метою аналізу соціальних систем пропонує О. Майборода. Зокрема, він вказує на існування принципів синергетики, розділених на дві групи – принципів Буття та принципів Становлення, що перебувають у стані «єдності – боротьби»¹⁰. Першу групу складають принцип гомеостатичності (підтримка програми функціонування системи у певних рамках, які дозволять прямувати до визначеної мети) та принцип ієрархічності (наявність кількох рівнів елементів системи, взаємне сприйняття яких коливається від впорядкованості до хаотичності). Другу групу утворюють принцип нелінійності (про який йшлося вище), принцип незамкненості (відкритості) системи у сенсі визначення її взаємодії з оточенням, принцип нестійкості (визнання здатності системи у певних точках розвитку до будь-яких змін під впливом зовнішньої дії або випадкових коливань), принцип спостереженості системи (релятивізм, відносність знань про систему, які не можуть бути абсолютно вичерпними). Крім того, і принципи Буття, і принципи Становлення мають бути доповнені принципом хаотичної поведінки, який, руйнуючи попередні

уявлення про систему, створює базис нового усвідомлення її сутності в змінних умовах соціогенезису.

Наукову продуктивність синергетики вдало пояснює П. Агапов: вона дає уявлення про еволюцію як творення все більш складних нелінійних середовищ, спроможних об'єднувати дедалі більшу кількість простих структур і створювати дедалі складнішу організацію. Перевага синергетики як методологічного підходу перед іншими полягає у тому, що вона підкреслює роль флуктуацій у системі, роль випадковості, зв'язок мікро-, мега- і макрорівнів, коли навіть невеликі збурення можуть міняти картину буття, тобто стан системи¹¹.

Відносно політичної системи суспільства це означає наступне: система не може протягом тривалого часу залишатись у статичному вигляді. За своєю природою вона приречена на зміни, еволюцію, розвиток. При цьому перебіг політичного процесу на початковій або середній стадії може стати абсолютно іншим на розвинутій стадії, навіть трансформуватись у свою протилежність. Політична система, якою вона проектується її фундаторами, на завершальному етапі створення цілком здатна являти собою іншу сукупність інститутів з несподіваними показниками функціонування, включно з такими, які суперечать початковому проекту. Розрив між ідеєю та реальністю тим більше посилюється в ході практичного застосування політичної системи, де непередбачуваність стає нормою її еволюції.

На основі теоретичних підходів названих вище науковців з метою визначення трансформаційного потенціалу гібридної війни в контексті її впливу на політичну систему суспільства пропонується застосувати наступні синергетичні категорії.

Стосовно гібридної війни:

а) дисипативні впливи – цілеспрямовано створені зовнішні впливи на певну систему з метою її розбалансування, спотворення системних ознак функціонування та наступного руйнування;

б) ентропія – небажані відхилення-флуктуації у функціонуванні соціальних утворень, поведженні окремих громадян та їх об'єднань. Форма соціальної патології, яка деформує світогляд, менталітет, ідеологему поведінки і державотворення

в) режим із загостренням – прискорена, іноді надвисока швидкість розвитку внутрішніх процесів на основі нелінійного позитив-

ного зворотного зв'язку між «виходом» і «входом» системи, наслідком чого є її розгойдування, руйнування точки рівноваги, посилення нестійкості перед зовнішніми викликами, виникнення автокаталітичних процесів;

г) структури-атрактори – реальні стійкі структури в нелінійних системах, до яких спрощуються процеси еволюції в результаті затухання в них перехідних процесів;

д) ефект локалізації – результат нерівноцінності ролі джерел і стоків енергії (інформації) на внутрішньо-системному рівні, який дозволяє знизити роль дисипативних чинників та активізувати фактори самоорганізації нової системної якості.

Стосовно політичної системи:

а) відкритість системи – наявність у ній каналів обміну енергією (ресурсами) та інформацією з довколишнім середовищем, в ході використання яких процеси обміну відбуваються не тільки через кордони системи, а й у її внутрішніх точках;

б) нелінійність системи – її відкритість, головною особливістю прояву якої є порушення принципу прямої або зворотної пропорційності між кількістю енергії та інформації на «вході» й «виході»;

в) дисипативність системи – її здатність до розсіювання, розмивання внутрішньої неоднорідності, що виникає внаслідок взаємодії з хаотичним оточенням, здатність до опору силам, які загрожують її наявній структурно-функціональній цілності;

г) LS-режим розвитку системи – режим, за якого відбуваються локалізація та зростання інтенсивності процесів у все більш вузькій області поблизу максимуму, за якого фактор нелінійного самовпливу є сильнішим, ніж фактор дисипації;

д) HS-режим розвитку системи – режим зниження інтенсивності процесів, розпливання структур, їх відтоку від центру, за якого фактор дисипації домінує над фактором нелінійного впливу;

е) гетеростаз – перехід внутрішнього середовища нестійкої системи до нового стану – більш стійкого та зрівноваженого.

Можемо пояснити логіку гібридної війни, побудовану на основі синергетичної методології. Отже, метою даного різновиду війни для її ініціатора є досягнення дисбалансу політичної системи країни-ворога, мінімізація простору її ефективного функціонування (який

може бути описаний за допомогою понять рівноваги, гомеостазу, регулювання) з одночасним стимулюванням прискорених змін (що отримують вияв у вигляді флуктуаційних коливань, послаблення або руйнування зв'язків між системними елементами). Переведення політичної системи у стан нестійкої життєдіяльності досягається за рахунок активних дисипативних впливів з метою посилення її ентропійних характеристик. Створюються передумови хаотизації елементарних системних одиниць, які, не маючи усталених комунікацій між собою та не отримуючи необхідних ресурсів, припиняють виконання покладених на них функцій. Хоча у синергетиці поняття хаосу не має негативної конотації (хаос вважається природним станом системи, яка еволюціонує, живильним середовищем виникнення нових суспільних організмів), з позицій гібридної війни хаос розглядається як бажаний рівень суспільної дезорганізації, за якого посилюються завданнями стають вилучення активних форм спротиву та створення умов переформатування соціального середовища відповідно до власних уподобань та цілей.

Цілеспрямована флуктуація (відхилення від норми) політичної системи призводить до зростання рівня конфліктності у ключових суспільних сферах – економічній, соціальній, інформаційній, духовно-культурній, етнонаціональній тощо. Критика владних органів загострюється до вимог їх повного усунення від виконання законодавчо визначених обов'язків. Всередині політичної системи виникають точки біфуркації, що передбачають різні шляхи її подальшого розвитку. З одного боку, мобілізація суспільних ресурсів за активної участі владних суб'єктів цілком спроможна зміцнити політичну систему та забезпечити виконання покладених на неї функцій включно з організацією збройної боротьби з державою-агресором, мотивацією ключових соціальних груп на досягнення перемоги. З іншого боку, в умовах активних інформаційно-психологічних впливів з боку агресора, послаблення економіки, погіршення соціальних показників, руйнування громадянської єдності, посилення політичної дезорієнтації більшості населення виникає альтернативна перспектива ліквідації наявної політичної системи, що не витримала випробувань гібридної війни, та її заміщення на політичні імпланти зов-

нішнього походження, які не можуть бути нічим іншим, ніж елементами політичної системи країни-переможниці.

Важливим етапом підготовки до гібридної війни та її практичного ведення є пошук (конструювання) агресором структур-атракторів у політичній системі та суспільстві, з якими ведуться бойові дії. Принцип особистої відданості персоналу, що обслуговує політичну систему, її очільникам значно мінімізує можливості пошуку опорних точок у внутрішньосистемному просторі (хоча традиції вербування агентів впливу серед чинного політикуму відомі з давніх часів та не втратили свого значення в сучасних умовах). На противагу цьому, селекція колабораційних сил за межами політичної системи стає особливо масштабною. Протестні політичні партії, що мають антисистемні цілі розвитку, громадські рухи, спрямовані проти держави, окремі персоналії, які критикують владу, в більшості випадків розглядаються зовнішніми акторами як ланки нового політичного механізму, що має змінити наявну політичну систему після її поразки й демонтажу. Як наслідок, партії-атрактори, лідери-атрактори активно використовуються нападником не лише перед війною чи під час її ведення. Їх додаткове призначення – забезпечити ефект локалізації (доповнити організаційні впливи зовнішнього походження самоорганізаційними процесами, що відбуваються всередині переможеного суспільства), створити ілюзію «нової політики» після завершення гібридної війни, переконати співгромадян та міжнародну громадськість у легітимності поствоєнних трансформацій, що відбуваються на завойованій території.

Висновки: гібридна війна як комплексний (відбувається у багатьох сферах та за участю багатьох акторів), інтенсивний вплив на країну-ворога призводить до розвитку її політичної системи в LS-режимі, режимі із загостренням. За нього відбувається прискорене руйнування політичних інституцій, які виявляються неспроможними протиставити активному зовнішньому натиску внутрішньосистемні ресурси, доповнені самоорганізаційними можливостями громадянського суспільства.

Нав'язаний державою-агресором гетеростаз призупиняє активну фазу гібридної війни та пропонує завойованій території нову перспективу суспільного розвитку, ключові характеристики якого,

виходячи з правила «переможець отримує все», позбавляються ознак політичної суверенності, державної незалежності, відстоювання національних цінностей та інтересів. Стороною, яка перемогла, констатується досягнення цілей гібридної війни з незначними людськими та матеріальними втратами. Попри пропагандистське обрамлення «дня перемоги» («дня визволення», «дня миру» та ін.), головним підсумком цієї війни слід вважати зміну власника матеріальних та духовних ресурсів підкореної країни, розпорядження якими в умовах відсутності її власної політичної системи відбувається практично без врахування інтересів місцевого населення.

1. Кочубей Н.В. Синергетичні концепти в нелінійних соціально-культурних контекстах: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.09; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 36 с. **2. Лебідь А.Є.** Концепція самоорганізації макросоціальних структур та її методологічна роль в осмисленні феномену соціальної еволюції: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09; Ін-т філос. ім. Г. С.Сковороди НАН України. Київ, 2005. 18 с. **3. Майборода О.М.** Етнічність у міжнародній системі. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 448 с. **4. Смолянук В.Ф.** Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років): монографія. Київ, Ірпінь: Перун, 2000. 448 с. **5. Снегірьов І.О.** Роль еволюційно-синергетичної парадигми в осмисленні соціуму: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.09; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2004. 16 с. **6. Цимбал С.М.** Філософсько-методологічний потенціал соціосинергетики: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.09; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2005. 19 с. **7. Хакен Г.** Синергетика: ієрархії неустойчивостей в самоорганізуючихся системах и устройствах. URL: <http://bookshare.net/books/physics/haken-g/1985/files.pdf>. **8. Енциклопедія державного управління:** у 8 т.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. 2011. С. 558. **9. Василькова В.В.** Порядок и хаос в развитии социальных систем (Синергетика и теория социальной самоорганизации). Санкт-Петербург: Лань, 1999. 356 с. **10. Майборода О.М.** Етнічність у міжнародній системі. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 98-101. **11. Аганов П.В.** Социальные си-

темы: теория, подходы и динамика // Вестник Московского государственного университета. Серия 18 Социология и политология. 2014. № 4. С. 67-68.

Krutij Vadym. Logic of the hybrid war: synergetic clarification

The synergetic approach to the understanding of political processes proceeds from the perception of socio-genesis not as a direct, rational and causal plot of the progressive evolution of mankind, but a more complex combination of its linear (transparent, understandable, logically explanatory) and nonlinear (discrete, inverse, alogy) fragments, integral integration which in the only panorama of civilization development is practically impossible to achieve.

Most researchers agree that synergetics forms a fundamentally new paradigm of knowledge, the most important elements of which are: openness of the environment and systems as their organic property; nonlinear processes; development through instability, dissipation (non-stationary); ripple, simultaneous complication of some structures and degradation of others, etc.

The logic of hybrid warfare, built on the basis of synergistic methodology, is as follows. The purpose of this variant of the war for its initiator is to achieve an imbalance of the political system of the enemy country, minimize the space of its effective functioning (which can be described with the help of concepts of equilibrium, homeostasis, regulation) with the simultaneous stimulation of accelerated changes (obtained as fluctuation fluctuations, weakening or the destruction of links between system elements).

The transition of the political system to a state of unstable life is achieved through active dissipative influences in order to strengthen its entropy characteristics. The preconditions for the chaotization of elementary system units are created, which, without having established communications with each other and without obtaining the necessary resources, terminate the fulfillment of the functions assigned to them. Although chaos has no negative connotations in synergetics (chaos is considered to be the natural state of a system that evolves, the nourishing environment of the emergence of new social organisms), from the standpoint of hybrid war, chaos is viewed as a desirable level of social disorganization, in which the potential tasks are the seizure of active forms of resistance and creation conditions for reformatting the social environment in accordance with their own preferences and goals.

The purposeful fluctuation (deviation from the norm) of the political system leads to an increase in the level of conflict in the key social spheres - economic, social, informational, spiritual, cultural, ethno-national, etc. Criticism of the authorities

is exacerbated by the requirements of their complete elimination from fulfillment of legally defined duties. Inside the political system there are points of bifurcation that predict the various ways of its further development.

The hybrid war as a complex, intense influence on the enemy country leads to the development of its political system in the LS-mode, with aggravation. For him there is an accelerated destruction of political institutions, which appear to be unable to oppose the active external pressure of intra-system resources, complemented by the self-organizing capabilities of civil society. The aggressor-enforced heterostasis suspends the active phase of the hybrid war and offers the conquered territory a new perspective of social development, the key characteristics of which, based on the rule "the winner receives everything", deprives signs of political sovereignty, state independence, the advocacy of national values and interests. The victorious side notes the achievement of the goals of the hybrid war with minor human and material losses. In spite of the propaganda framework of the "day of victory" the main outcome of this war is the change in the owner of the material and spiritual resources of the conquered country, the orders of which, in the absence of its own political system, practically does not take place the interests of the local population.

Keywords: synergetic, synergetic paradigm, nonlinearity, exacerbation, attractor structure, hybrid war, political system of society.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.1

К. М. ВІТМАН

ЧИ ЗАЛИШИТЬСЯ ШОТЛАНДІЯ У СКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІСЛЯ BREXIT: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджується загальноєвропейська проблема збереження територіальної цілісності держав, протидії сепаратизму/самовизначенню регіонів та іншим проявам дезінтеграційних тенденцій на прикладі аналізу передісторії та сучасного етапу процесу виходу Шотландії зі складу Великої Британії. Остання в 2016 р. розпочала процес дезінтеграції Європейського Союзу на знак незгоди з політикою цього наддержавного етнополітичного утворення, однак сама опинилася перед загрозою дезінтеграції - виходу зі свого складу територій, які не згодні з курсом Brexit, а саме Шотландії.

Незважаючи на тимчасове відтермінування урядом Шотландії питання другого референдуму про незалежність, автор оцінює перспективи її виходу зі складу Великої Британії як високі. По-перше, тому, що вихід Великої Британії зі складу ЄС позитивно не позначиться на економічному розвитку всієї держави, а отже, і Шотландії, яка є прихильником членства в ЄС. По-друге, незалежність Шотландії є логічним результатом тривалого історичного процесу націогенезу та державотворення. По-третє, відокремлення Шотландії

у Великій Британії не розглядається як прояв сепаратизму та відбувається в межах демократичної процедури.

Ключові слова: деволюція, етнополітична дезінтеграція, сепаратизм.

Витман К. Н. Останется ли Шотландия в составе Великобритании после Brexit: проблемы и перспективы

Исследуется общеєвропейская проблема территориальной целостности государств, противодействия сепаратизму / самоопределению регионов и другим проявлениям дезинтеграционных тенденций на примере анализа предистории и современного этапа процесса выхода Шотландии из состава Великобритании. Последняя в 2016 г. начала процесс дезинтеграции Европейского Союза в знак несогласия с политикой этого этнополитического образования, однако сама оказалась перед угрозой дезинтеграции - выхода из своего состава территорий, несогласных с курсом Brexit, а именно Шотландии.

Несмотря на временную отсрочку рассмотрения правительством Шотландии вопроса второго референдума о независимости, автор оценивает перспективы ее выхода из состава Великобритании как высокие. Во-первых, потому, что выход Великобритании из состава ЕС положительно не отразится на экономическом развитии всего государства, а следовательно, и Шотландии, которая является сторонником членства в ЕС. Во-вторых, независимость Шотландии является логическим результатом длительного исторического процесса нациогенезиса и государственного строительства. В-третьих, отделение Шотландии не рассматривается в Великобритании как проявление сепаратизма и происходит в пределах демократической процедуры.

Ключевые слова: деволюция, этнополитическая дезинтеграция, сепаратизм.

Vitman Kostantyn. Will Scotland remain in Britain after Brexit: challenges and perspectives

The European-wide problem of the territorial integrity of states, the countering separatism / self-determination of regions and other manifestations of disintegrational tendencies are studied on the example of the analysis of prehistory and the current stage of the process of Scotland's withdrawal from the United Kingdom. The latter in 2016 began the process of disintegration of the European Union as a sign of disagreement with the policy of this ethnopolitical entity, but it itself faced the

threat of disintegration - the exits of its territories that did not agree with the Brexit course, Scotland first of all.

Despite the temporary postponement in the second referendum on independence by the Scottish government, the author estimates the prospects of its withdrawal from the UK as high. Firstly, because the UK's exit from the EU will not positively affect the economic development of the whole country, and consequently, of Scotland, which is a supporter of EU membership. Secondly, the independence of Scotland is the logical result of a long historical process of national development and state building. Thirdly, the Scotland's exit in the UK is not seen as a manifestation of separatism and takes place within the framework of a democratic procedure.

Keywords: *devolution, ethnopolitical disintegration, separatism.*

Проблема збереження територіальної цілісності європейських держав, протидії сепаратизму/самовизначенню регіонів та іншим проявам дезінтеграційних тенденцій, вплив на їх перебіг європейської інтеграції є однією з найбільш актуальних для європейського простору. Особливу увагу привертають політико-правовий та етнополітичний виміри цієї проблеми. Їх вивчення дає можливість глибше зрозуміти причини і наслідки складних, взаємопов'язаних дезінтеграційно-інтеграційних процесів, а також спрогнозувати вектор їх розвитку. А саме він має вирішальне значення для подальших перспектив євроінтеграції, що неодноразово ставала предметом попередніх наших досліджень.

На подібних наукових позиціях стоять більшість українських етнополітологів. Зокрема, О. Картунов вказує на «ослаблення глобалізаційної парадигми, що робить наголос на інтеграції, універсалізації та уніфікації, та піднесення глокалізаційної парадигми, яка провіщає диференціацію, фрагментацію, регіоналізацію, автономізацію чи навіть дезінтеграцію існуючих міжнародних утворень та окремих держав»¹. У попередніх працях ми також дійшли висновку про те, що в Європейському Союзі спостерігається тимчасовий баланс інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій², однак останнім часом дедалі помітніший ухил в бік дезінтеграції, про що свідчить спроба сепесії Каталонії³.

О. Маруховська-Картунова наголошує на зростанні етнополітичної турбулентності на регіональному, державному, континенталь-

ному та глобальному рівнях⁴, яка має наслідком інтенсифікацію дезінтеграційно-інтеграційних тенденцій. В. Явір доводить, що етнополітичні процеси дезінтеграції та інтеграції можуть відбуватися на рівні однієї держави одночасно, що означає їх нерозривний зв'язок - для сучасного світу вже типовою стала ситуація, за якої держава, яка виникла внаслідок етнополітичної дезінтеграції, бере участь в інтеграційних проєктах і при цьому продовжує боротися з дезінтеграційними тенденціями всередині⁵.

Екстраполюючи теорію етнополітології на практику, помічаємо, що окреслені вище тенденції значною мірою стосуються й Великої Британії, яка задекларувала вихід зі складу Євросоюзу, започаткувавши процес його дезінтеграції, однак наразі опинилася перед загрозою виходу зі свого складу територій, які не згодні з курсом Brexit, в першу чергу Шотландії. Розглянемо передісторію та сучасний стан цих двох різнорівневих, але тісно пов'язаних між собою дезінтеграційних процесів – зовнішній (вихід Великої Британії зі складу ЄС) та внутрішній (спроба виходу Шотландії зі складу Великої Британії). Почнемо з того, що референдум Шотландії про відокремлення від Великої Британії відбувся раніше Brexit, а це великою мірою вплинуло на його результат.

Шотландія задекларувала намір провести референдум про незалежність в 2009 р., хоча процес деволуції розпочався набагато раніше – в 1999 р. Закріплена в конституційно-правовій практиці Великої Британії та деяких інших країн, ця процедура означає передачу (делегування) центральним урядом частини своїх повноважень органам влади адміністративно-територіальних одиниць⁶. При цьому уряд зберігає контроль над основними напрямками формування політики і законодавства в усіх ключових сферах. Незважаючи на те, що деволуція не вважається проявом сепаратизму, а є формою децентралізації, є всі підстави розглядати її як різновид дезінтеграційних тенденцій.

Безумовно, у так званому «чистому» вигляді деволуція покликана запобігати сепаратизму, що ілюструють у своїх працях вчені. Зокрема О. Пузаков, досліджуючи взаємозв'язок між проявами сепаратизму і деволуцією, підкреслює, що вона є механізмом мирного розв'язання регіональних конфліктів. Невизнання культурного ба-

гатоманіття і нерівномірний розподіл державних ресурсів провокують виникнення конфліктних ситуацій, вирішити які покликана деволюція як інструмент, пов'язаний з поглибленням демократичних процесів⁷. Загалом погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що досить часто в кінцевому підсумку відбувається деградація деволюції з рівня децентралізації до дезінтеграції держави, яка об'єднує кілька націй у своєму складі. Що і спостерігаємо у випадку з деволюцією Шотландії, яка не обмежилася децентралізацією і обрала політичний курс на вихід зі складу Великої Британії.

Справа в тому, що для встановлення факту дезінтеграції не є принциповим, чи буде вихід частини території зі складу держави погодженим з центральною владою, інституціоналізованим, як у випадку Шотландії, чи ні – як у випадку Каталонії. Лондон визнав законність і дав згоду на референдум про незалежність Шотландії (2014), тоді як Мадрид всіляко намагався заблокувати референдум про незалежність Каталонії (2017). Однак для дослідження дезінтеграційних процесів більше важливий політико-правовий статус територій, що відокремлюються, та факт порушення територіальної цілісності держави, зі складу якої вони виходять.

Шотландія тривалий час погоджувала процедуру деволюції з центральним урядом. Зрештою в 2012 р. між прем'єр-міністром Великої Британії Д. Камероном та першим міністром регіонального уряду Шотландії А. Салмондом (ідеологом і натхненником шотландської незалежності) була підписана угода, що визначила порядок проведення референдуму про незалежність Шотландії восени 2014 р. У 2013 р. побачила світ Біла книга шотландського уряду під назвою «Майбутнє Шотландії», яка в дуже доступному вигляді зі слайдами і схемами пояснювала виборцям переваги незалежності Шотландії. Ось цитата з документа, яка дає уявлення про його переважно декларативний зміст: «Головне призначення незалежності – покращення життя людей, які живуть у Шотландії. Тільки шотландський парламент і уряд завжди ставитимуть на перше місце інтереси населення Шотландії. Простеживши перебіг деволюції, починаючи з 1999 р. мусимо визнати, що перебування у складі Великої Британії було сприятливим для Шотландії, однак ті сфери,

що контролюються Вестмінстером, були дуже затратними для сімей та спільнот Шотландії»⁸. Прихильники незалежності вважають, що відокремлення від Великобританії підвищить рівень добробуту населення Шотландії, зокрема доходи населення піднімуться щонайменше на 1000 фунтів на рік на людину⁹. Пов'язують це насамперед з нафтовидобувною промисловістю - 80% запасів британської нафти знаходиться на території Шотландії, в Північному морі. «Запаси шотландської нафти величезні. Більшість нафтових доходів йдуть у Вестмінстер. Шотландці стануть однією і найбагатших націй у Європі, якщо відокремляться» - переконують ідеологи шотландської незалежності, зокрема А. Салмонд¹⁰. Така риторика є типовою для всіх дезінтеграційних рухів, що мають за мету відокремлення територій від суверенної держави. Іноді вона має небагато спільного з об'єктивною реальністю. Тому британські економісти сумніваються в успішності Шотландії як окремої суверенної держави.

Однак шотландці, хоч із незначною, але перевагою, підтримали майбутнє Шотландії у складі Великої Британії: за незалежність проголосували - 44,7%, проти - 55,3%. Експерти переконані, що вирішальним чинником цього вибору стало членство в Євросоюзі, якого б Шотландія автоматично позбулася як новостворена держава. Єврокомісія завчасно попередила регіональний уряд Шотландії про необхідність подавати заявку та проходити процедуру здобуття членства в ЄС з нуля у випадку виходу зі складу Великої Британії. В такий спосіб Європейський Союз недвозначно дав зрозуміти, що не заохочуватиме дезінтеграційні процеси на своїй території.

Крім того, незначна перевага прихильників збереження Шотландії у складі Великої Британії (55,3%) над прихильниками здобуття незалежності (44,7%) дала підстави стверджувати, що його результати не є показовими і вирішальними, оскільки вони не відображають повною мірою настрої шотландців. Кількість тих, хто голосував за продовження перебування у складі Великої Британії, перевищила 50%, однак головне, що «рівень підтримки незалежності Шотландії виявився набагато вищим, ніж очікувалося і прогнозувалося раніше – настільки високим, що відкриває перспективу підтримки більшістю населення незалежності у найближчому майбутньому»¹¹.

Про те, що кількість прихильників незалежності та виходу зі складу Великої Британії у Шотландії зростає, свідчать також соціологічні опитування. Так, згідно зі щорічними дослідженнями Scottish Social Attitudes Survey в 2015 р. уперше за всі роки, починаючи з 1999 р., кількість прихильників деволюції (децентралізації) з продовженням перебування Шотландії у складі Великої Британії опустилася нижче половини населення і становила 49%, натомість кількість прихильників незалежності неухильно зростала. Ця тенденція продовжується - в 2016 р. частка респондентів, які підтримують незалежність (46%), вперше перевищила частку тих, які виступають за продовження членства у складі Великої Британії (42%)¹². Частка тих, хто не визначився або виступають за інші форми участі Шотландії в Сполученому Королівстві, не бралася до уваги і вирішального значення не має.

Ці дані дають можливість простежити еволюцію вподобань шотландців у бік відокремлення Шотландії, що вказує на те, що дезінтеграція Великої Британії є сталою і невідвратною тенденцією. Велика Британія, повна назва - Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії, складається з 4 адміністративно-політичних частин (історичних провінцій): Англії, Уельсу, Шотландії та Ірландії. Безумовно, впродовж історії найбільшу кількість дезінтеграційних викликів для Великої Британії створювала не Шотландія, а Ірландія, в тому числі Північна Ірландія. Однак на сучасному етапі розвитку зовсім не ірландський націоналізм та етнічно-релігійний конфлікт у регіоні, а саме перспектива демократичного виходу Шотландії є головним викликом для територіальної цілісності Сполученого Королівства. Шотландія становить близько третини території держави, і її відокремлення суттєво ослабить позиції Великої Британії. Це може завдати шкоди не тільки економічному потенціалу Лондона, але й істотно ослабити його оборонні можливості, аж до винесення на порядок денний питання належності ядерного озброєння субмарин, які дислокуються на півночі Шотландії.

Крім того, вихід Шотландії зі складу Великої Британії посилить етнотериторіальні претензії та дезінтеграційні тенденції в Євросоюзі. Шотландський референдум став прикладом для наслідування багатьох сепаратистських рухів на теренах ЄС. Невідомо, чи від-

бувся б референдум щодо незалежності Каталонії в 2017 р. з подальшою дестабілізацією ситуації в Іспанії, якби в 2014 р. Велика Британія не дала б згоду і не дозволила проведення референдуму щодо незалежності Шотландії. Іспанія такої згоди не надавала, але Європейський Союз є спільним простором захисту єдиних демократичних, загальноєвропейських цінностей, серед яких чільне місце посідає захист прав етноспільнот. Тому Каталонія не сприйняла відмову в проведенні референдуму і не скорилася волі центральної влади.

Велика Британія не чинила опору самовизначенню Шотландії, обмежившись закликами і проханнями до шотландців не ослаблювати, не розривати спільну державу на частини. Тим часом населення і влада держави дедалі більше сумнівалися в необхідності продовження членства Великої Британії в Євросоюзі. Переваги участі в ЄС тьмяніли на тлі міграційної кризи, побоювань населення Великої Британії щодо спільної політики біженців у ЄС, які роздмухувалися націоналістичними та євроскептичними партіями. Нагадаємо, що саме Велика Британія є батьківщиною ідеології євроскептицизму, яка в подальшому здобула популярність у багатьох європейських державах¹³. І досягла головної мети – відмови Великої Британії від членства в ЄС.

Запровадження загальноєвропейської політики квот щодо мігрантів викликало великий спротив у Великій Британії, яка належить до п'яти європейських держав, де проживає найбільша кількість мігрантів поряд із Німеччиною, Францією, Італією та Іспанією. Згідно з рішенням Єврокомісії Велика Британія повинна була прийняти 15% біженців. Надмірний потік мігрантів зумовив зростання міжнародної напруженості на Європейському континенті та розмивання європейської ідеї відкритих кордонів, - слушно зауважує В. Горбатенко¹⁴. Спостерігається криза європейської ідентичності, велика кількість мігрантів змінює роль національної держави у європейських країнах.

У Великій Британії посилюються протекціоністські настрої. Націоналістично налаштована консервативна Партія незалежності Сполученого Королівства реалізувала своє головне програмне гасло – в 2016 р. у Великій Британії відбувся референдум щодо членства

країни в ЄС. У ході волевиявлення 51,9% виборців підтримали вихід держави з Європейського Союзу (що отримав неофіційну назву *Brexit = Britain+exit* – у пер. з англ. «вихід Британії»). Багатьох британців шокували результати свого голосування. Щодо цього референдуму і доцільності реалізації рішення, яке ним було прийнято, точиться багато дискусій, однак держава все ж таки розпочала переговори з ЄС щодо процедури виходу, яка згідно зі ст. 50 Лісабонської угоди (Договору про реформування ЄС 2007 р.) триватиме два роки. Після закінчення цього терміну членство Великої Британії в ЄС автоматично припиниться включно з усіма угодами та домовленостями в його межах (це означає, що економічні відносини Великої Британії з ЄС будуть регулюватися правилами СОТ), але цей термін може бути продовжений за спільним рішенням сторін. Експерти прогнозують, що процедура виходу може розтягнутися до 5 і навіть 10 років, враховуючи той факт, що ст. 50 Лісабонської угоди жодного разу не застосовувалася на практиці¹⁵. Ставлення до *Brexit* у самій Великій Британії дуже неоднозначне, беручи до уваги той факт, що населення країни вирішило вийти зі складу Європейського Союзу непереконливою більшістю - 51,9%.

Серед наслідків *Brexit* С. Дгінгра, Г. Оттавіано, Т. Сампсон і Д. Реєнен згадують посилення націоналістичного руху в Шотландії¹⁶, а відтак і продовження дезінтеграційних тенденцій. Справа в тому, що у Шотландії переконлива більшість населення проголосувала проти виходу держави зі складу ЄС (62%), тоді як *Brexit* підтримали (38%) учасників референдуму. Для націоналістичних партій Шотландії такий результат означає, що Шотландії доведеться мати справу з перспективою виходу зі складу ЄС проти своєї волі. Ситуація ускладнюється тим, що збереження членства Шотландії в ЄС, перебуваючи у складі Великої Британії, можливо, відіграло вирішальну роль у відмові від незалежності на референдумі в 2014 р. Результати волевиявлення шотландців спонукали першого міністра уряду Шотландії Н. Стерджен, представницю Шотландської національної партії, оголосити про винесення на порядок денний ще одного, другого референдуму про незалежність Шотландії.

Спочатку парламент Шотландії намагався заблокувати процедуру виходу Великої Британії з ЄС, погрожуючи накласти вето на

Brexit. Згодом, у 2016 р. уряд Шотландії намагався переконати уряд Великобританії знайти формат, який дозволив би Шотландії залишитися в зоні спільного ринку ЄС, навіть після того, як Велика Британія з нього вийде. У випадку задоволення цієї вимоги Шотландія пообіцяла не ставити на порядок денний другий референдум про незалежність. Однак уряд Великої Британії проявив небагато інтересу до вимог Шотландії, тому після нетривалого обговорення уряд Шотландії оголосив про намір організувати ще одне народне волевиявлення щодо питання про незалежність восени 2018 р., або навесні 2019 р. і запросив для цього дозвіл. Річ у тому, що для проведення такого референдуму потрібна згода парламенту Великої Британії, однак прем'єр-міністр Т. Мей заявила, що питання шотландської незалежності зараз не на часі¹⁷.

Влітку 2017 р. перший міністр уряду Шотландії заявила, що Шотландська національна партія поки не пропонуватиме законопроектів щодо проведення ще одного референдуму про незалежність, натомість сконцентрує свої зусилля навколо захисту інтересів Шотландії у процесі виходу Великобританії з ЄС. Зрештою, в січні 2018 р. уряд Шотландії офіційно повідомив, що остаточне рішення про проведення референдуму щодо незалежності Шотландії ухвалюватиметься тоді, коли буде остаточно визначено формат угоди між Британією і ЄС, яка прогнозується на осінь 2018 р. "У такому випадку ми подивимось і оцінимо можливість вибору між новими відносинами з Великою Британією і проголошенням незалежної держави", - заявила Н. Стерджен¹⁸. Умови реалізації Brexit дозволять Шотландії оцінити недоліки та переваги подальшого перебування держави у складі Великої Британії. Якщо не буде знайдено механізму збереження участі Шотландії в ЄС, вона погрожує вийти зі складу Великої Британії.

Тож ставити крапку в питанні шотландської незалежності поки ще рано. Незважаючи на відтермінування урядом Шотландії розгляду питання другого референдуму про незалежність, можна оцінити перспективи її виходу зі складу Великої Британії як досить високі. По-перше, тому, що вихід Великої Британії зі складу ЄС позитивно не позначиться на економічному розвитку всієї держави, а отже, і Шотландії, яка є палким прихильником членства в ЄС.

По-друге, референдум про незалежність Шотландії є логічним результатом тривалого історичного процесу націогенезису та державотворення, який, на тлі посилення дезінтеграційних процесів у всьому світі та ЄС, рано чи пізно призведе до суверенізації Шотландії. По-третє, здобуття незалежності Шотландії у Великій Британії не розглядається як прояв сепаратизму та відбувається в межах демократичної процедури, тоді як більшість держав жорстко блокують дезінтеграційні тенденції.

1. *Картунов О.В.* Державне будівництво та/або державне руйнування? (Case України) // *Politicus*. 2017. Вип.5. С. 157. 2. *Витман К.М.* Тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі // *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 20-29. 3. *Витман К.М.* Сецесія Каталонії як невдала спроба дезінтеграції Іспанії // *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип.60. 4. *Маруховська-Картунова О.О.* Філософсько-релігійний та політологічний виміри витоків наук про мир і врегулювання етнополітичних конфліктів // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип.7. С.10. 5. *Явір В.А.* Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі // *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С.205. 6. *Деволуція* // *Юридический словарь*. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/14233>. 7. *Лузаков А.В.* Деволуція как средство решения региональных конфликтов // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2012. №11 (25). Ч. I. С. 144. 8. *Scotland's Future: a Government White Paper*. 2013. URL: <http://www.gov.scot/Publications/2013/11/9348/0>. 9. *Scotland's Place in Europe* / Scottish Government. 20.12.2016. URL: <https://news.gov.scot/news/scotlands-place-in-europe-4>. 10. *Arnett G., Sedghi A.* Would Scotland be economically better off if it was independent? // *The Guardian*. 29.05.2014. URL: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2014/may/28/would-scotland-be-economically-better-off-it-was-independent>. 11. *Scottish Social Attitudes: The State of Nationalism in Scotland*. Edinburgh: ScotCen, 2017. P.3. 12. *Ibid.* P.11. 13. *Витман К.* Євроскептицизм як прояв дезінтеграційних тенденцій в ЄС // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. №13. С. 8-13. 14. *Горбатенко В.П.* Надмірна міграція і порушення політичної стабільності на Європейському континенті // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип.7. С.22. 15. *Sionaidh D.* Can Scotland remain in the EU after

Brexit? // The Guardian. 29.06.2016. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/29/scotland-remain-eu-brexit-european-union-scots-england-wales>.

16. *Dhingra S., Ottaviano G., Sampson T., Reenen J.* The consequences of Brexit for UK trade and living Standards // BREXIT 2016: Policy analysis. London: Centre for Economic Performance. P.11. 17. *Чи буде у Шотландії другий референдум про незалежність?* // Deutsche Welle. URL: <http://www.dw.com/uk/чи-буде-у-шотландії-другий-референдум-про-незалежність/a-37967750>. 18. *Уряд Шотландії ухвалить рішення щодо референдуму про незалежність до кінця року/ УНІАН.* 14.01.18. URL: <https://www.unian.ua/world/2345323-uryad-shotlandiji-uhvalit-rishennya-schodo-referendumu-pro-nezalejnist-do-kintsya-roku.html>.

***Vitman Kostantyn.* Will Scotland remain in Britain after Brexit: challenges and perspectives**

The European-wide problem of the territorial integrity of states, the countering separatism / self-determination of regions and other manifestations of disintegrational tendencies are studied on the example of the analysis of prehistory and the current stage of the process of Scotland's withdrawal from the United Kingdom. The latter in 2016 began the process of disintegration of the European Union as a sign of disagreement with the policy of this ethnopolitical entity, but it itself faced the threat of disintegration - the exits of its territories that did not agree with the Brexit course, Scotland first of all.

The background and the current state of these two different levels, but closely related disintegration processes - external (UK exit from the EU) and internal (attempt of Scotland to withdraw from the United Kingdom) are studied. The fact that the Scottish referendum on secession from Britain occurred before Brexit greatly influenced its outcome.

To establish the fact of disintegration is not fundamental, will the withdrawal of the territory from the state agreed with the central government, institutionalized, as in the case of Scotland, or not - as in the case of Catalonia. London recognized the legitimacy and agreed to a referendum on the independence of Scotland (2014), while Madrid tried in every way to block the referendum on the independence of Catalonia (2017). For the study of disintegration processes, the political and legal status of the separated areas are more important and the violation of the territorial integrity of the state from which they come out.

Independence supporters believe that secession from the UK will increase the welfare of the population of Scotland, in particular, people's incomes will rise by at

least 1000 pounds a year per person. This is primarily attributed to the oil industry - 80% of British oil stocks are located in Scotland, in the North Sea. Such rhetoric is typical for all disintegration movements aimed at separating territories from a sovereign state. Sometimes it has nothing to do with objective reality. Therefore, British economists doubt the success of Scotland as an independent sovereign state.

Despite the temporary postponement in the second referendum on independence by the Scottish government, the author estimates the prospects of its withdrawal from the UK as high. Firstly, because the UK's exit from the EU will not positively affect the economic development of the whole country, and consequently, of Scotland, which is a supporter of EU membership. Secondly, the independence of Scotland is the logical result of a long historical process of national development and state building. Thirdly, the Scotland's exit in the UK is not seen as a manifestation of separatism and takes place within the framework of a democratic procedure.

Keywords: devolution, ethnopolitical disintegration, separatism.

УДК 323.2

К. Є. ІЩЕЙКІН

ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ У ПОЛЬЦІ

Розглянуто правові основи запровадження бюджету участі (зокрема Конституція Республіки Польща та закон «Про гмінне самоврядування»), що й зумовлює формування у країні моделі «консультації з публічних фінансів». З'ясовано недоліки такої моделі та вказано шляхи удосконалення.

Ключові слова: бюджет участі, місцеве самоврядування, консультації, конституція.

Ищейкин К. Е. Правовые основы бюджета участия в Польше

Рассмотрены правовые основы введения бюджета участия (в частности Конституция Республики Польша и закон «О гминном самоуправлении»), что и обуславливает формирование в стране модели «консультации по публичным финансам». Установлены недостатки такой модели и указаны пути совершенствования.

Ключевые слова: бюджет участия, местное самоуправление, консультации, конституция.

Ishcheikin Kostantyn. Legal foundations of participatory budgeting in Poland

The legal basis for participatory budgeting (in particular, the Constitution of the Republic of Poland and the law «On municipal government») are considered, which leads to the formation of a «public finance consulting» model in the country. The disadvantages of this model are defined and the ways of improvement are indicated.

Keywords: *participatory budgeting, local government, consultation, constitution.*

Вперше у Польщі окремі складові бюджету участі (БУ) були запроваджені в 2003-2005 роках у Полоцьку за підтримки міської ради, корпорації PKN Orlen, що є найбільшим працедавцем у місті, та Фонду грантів Плоцька, створеного за підтримки ООН, до якого місцеві НУО подавалися на фінансування власних проєктів. У 2011 році БУ запровадив Сопот, досвід якого сприяв поширенню цього інструменту активізації громадянського суспільства серед низки муніципалітетів країни. Так у 2012 до експерименту з БУ вдалися Бидгощ, Познань, Тарнув, Зелена Гура, а станом на 2014 рік таких міст у Польщі налічувалося близько 901.

Популярність такої моделі взаємодії між громадянами та органами публічної влади у Польщі зумовлена кількома чинниками². По-перше, активізацією громадян та зростанням впливовості формальних і неформальних суспільних рухів, що прагнуть збільшити вплив мешканців на рішення, що приймаються органами місцевої влади і які повинні орієнтуватися насамперед на задоволення потреб та інтересів членів громади.

По-друге, зростанням зацікавленості політичних партій бюджетом участі, обіцянка впровадити який часто піднімається як і провладними, так і опозиційними силами для мобілізації своїх прихильників на виборах. За таких умов важливим є залучення мешканців до процесу моніторингу підготовки, реалізації та оцінки БУ,

оскільки у протилежному випадку він може виявитися ще однією не реалізованою передвиборчою обіцянкю.

По-третє, впровадження БУ має позитивні наслідки для функціонування громади. Його впровадження зумовлює появу низки переваг, зокрема щодо зростання обізнаності мешканців з особливостями бюджетної системи муніципалітету, їх згуртування навколо найбільш важливих питань, краще усвідомлення ними інтересів оточення, а також підвищення рівня довіри до влади.

Крім того, має місце певна конкуренція з іншими муніципалітетами. Значна популярність БУ і його мобілізаційний потенціал у виборчих кампаніях змушують голів органів виконавчої влади конкурувати між собою за висунення і реалізацію цієї ініціативи.

На думку дослідника європейського досвіду механізмів бюджету участі французький дослідник Я. Сінтомера, який виділив шість моделей залежно від способу реалізації деліберативного процесу, у Польщі представлена шоста модель консультації з публічних фінансів (іншими є модель Порту-Алегрі, адаптована для Європи; участь організованих інтересів; фонди громад на місцевому і міському рівнях; узгодження публічних і приватних інтересів та наближення участі)³. Ця модель перебуває під значним впливом учасницьких тенденцій, що характерні для методів Нового державного управління і цікава з огляду на те, що є частиною загальної тенденції до модернізації місцевої бюрократії, навіть якщо взаємодія з громадянами зводиться до однієї-двох зустрічей в рік, які можуть і не мати особливого впливу. Більше того, активізація взаємодії з громадянами є однією зі складових адміністративної реформи, яка безпосередньо не спрямована на вирішення соціальних проблем та посилення демократичної легітимності.

Формування саме такої моделі БУ у Польщі зумовлена насамперед системою місцевого самоврядування та законодавчою базою. У Польщі функціонує трирівнева структура місцевого самоврядування: на рівні гмін вирішуються питання місцевого значення; на рівні повітів розглядаються справи, що виходять за межі компетенції гміни; а на рівні воєводства органи публічної влади представляють уряд у відповідному регіоні та уповноважені на здійснення контроль-но-наглядових повноважень щодо гмін і повітів).

Згідно зі ст. 164 Конституції Республіки Польща основною одиницею територіального самоврядування є гміна, яка виконує всі завдання територіального самоврядування, не закріплені за іншими одиницями територіального самоврядування. Вона має статус юридичної особи і виконує публічні завдання від свого імені і під власну відповідальність. До обов'язків гміни належать усі публічні справи місцевого значення, зокрема ті, що стосуються місцевого господарства, освіти, культури, комунальних послуг, охорони здоров'я, громадського порядку та ін.

Представницьку і контрольну владу здійснює рада гміни. Виконавчу владу у сільській гміні здійснює вїт, у міській, сільсько-міській – бурмістр, у міській, де проживає понад 200 тис. осіб або у гміні з правами повіту – президент. Згідно із законом від 20 червня 2002 року ці особи обираються на прямих виборах.

Правовою підставою для впровадження БУ є ст. 5а закону «Про гмінне самоврядування» від 8 березня 1990 року, згідно з якою у випадках, передбачених Законом, а також при важливості питання для гміни, на території останньої проводяться консультації з жителями гміни. При цьому правила і порядок проведення консультацій з жителями гміни визначаються рішенням ради гміни.

Однак тут варто зазначити, що БУ не є тотожним консультаціям з громадськістю, які в принципі не є обов'язковими для органів місцевої влади. Якщо йдеться саме про бюджет участі, то мешканці повинні мати гарантії, що їх побажання будуть враховані, а обрані ними проекти – профінансовані. Тобто, рішення, прийняті у ході процесу обговорень і дискусій повинні мати обов'язків характер для органу місцевого самоврядування. Однак таке побажання неможливо реалізувати на практиці, оскільки у членів громади немає жодних правових механізмів примусу або ж покарання депутатів чи чиновників за невиконання проектів, обраних за процедурою бюджету участі. Єдиною санкцією, яку можуть застосувати мешканці до політків за ігнорування їхнього вибору в ході БУ, є відмова голосувати за конкретну політичну силу на наступних місцевих виборах або ж організація місцевого референдуму для розпуску ради. Однак поки що випадків невиконання проектів, обраних мешканцями у Польщі не зафіксовано.

У цій ситуації особливе значення має зміст процедур, що регулюють реалізацію БУ. Якщо вони дають представникам органу місцевого самоврядування можливість внести зміни у рішення чи проекти, обрані мешканцями, а воля громадян розглядається виключно як побажання, а не керівництво до дії, в ході остаточного схвалення бюджету, то ймовірність швидкої відмови мешканців від цього інструменту взаємодії з органом публічної влади значно зростає, про що свідчить негативний досвід міст Північної Італії.

Зазначимо, що побудова процесу БУ на принципах, аналогічних консультаціям з громадськістю, породжує одну небезпечну проблему. Вона стосується переліку уповноважених осіб для участі в обговоренні питань, пов'язаних з бюджетними витратами, точніше суб'єктів, що беруть участь у консультаціях. Більшість процедур, за якими здійснюється обговорення пропозицій громадян у рамках бюджету участі, прийнятих у Польщі, містить положення, які визначають коло осіб, які можуть брати участь у дискусіях та голосуванні. Зазвичай вони передбачають проживання на території даної громади, повну правоздатність та віковий ценз – старше 18 років. Водночас аналіз рішень адміністративних судів вказує на недосконалість такого підходу, оскільки органи влади гміни не мають законних підстав визначати перелік осіб, які мають право брати участь у консультаціях. Таке рішення було прийняте 29 квітня 2011 року Воеводським адміністративним судом у Вроцлаві (sygn. akt III SA/Wr 20/11). Обґрунтовуючи свій висновок суд зазначив, що компетенція органу гміни визначена у ст. 5а закону «Про гмінне самоврядування» не охоплює визначення прав суб'єктів для участі в консультаціях: «Важливим є те, що коло осіб, які мають право брати участь у громадських консультаціях був визначений самим законодавцем. Ними є мешканці гміни чи особи, які постійно проживають на її території. Поняття мешканця не є тотожним поняттю особи, яка має активне виборче право. Факт позбавлення публічних прав, виборчих прав або недієздатність мешканця гміни не тотожні позбавленню його права участі в консультаціях». Також Воеводський адміністративний суд в Опіллі у рішенні від 12 червня 2006 року (sygn. akt II SA/Op 207/06) відзначив, що «рада не має законодавчого

права звужувати коло осіб, які мають право брати участь у консультаціях, лише до тих, хто має активне виборче право».

Вищий адміністративний суд у рішенні від 26 липня 2002 року зазначив, що правила і процедура проведення консультації не містить визначення прав суб'єктів, які приймають рішення про право особи на участь у консультаціях. Усі є рівними перед законом і усі мають право на рівне ставлення з боку органів публічної влади, а обмеження конституційних свобод і прав може встановлюватися лише законом – «Обмеження користування конституційними свободами і правами можуть встановлюватися тільки в законі і тільки в тому випадку, коли вони необхідні в демократичній державі для його безпеки або публічного порядку або для охорони навколишнього середовища, здоров'я та суспільної моральності або свобод і прав інших осіб. Ці обмеження не можуть суперечити суті свобод і прав» (ст. 31 Конституції Республіки Польща). Відповідно, зведення переліку осіб, які мають право брати участь у консультаціях, тільки до тих, хто має активне виборче право, є порушенням зазначених конституційних принципів.

Для Польщі характерна реалізація проектів, обраних у ході процесу бюджету участі, насамперед рішенням рад гмін, і значно рідше – указами органів виконавчої влади. З точки зору ідеї БУ, найкращим є саме перший варіант. Це стосується насамперед тих ситуацій, коли рада гміни перебуває у конфлікті з органом виконавчої влади, які, очевидно, перешкоджають ефективній взаємодії між громадянами та органами публічної влади, у тому числі у рамках БУ. Він є інструментом розбудови довіри мешканців як до органів місцевого самоврядування, так і до членів громади, що є суттю функціонування самоврядної спільноти. Якщо ж обрані мешканцями проекти БУ не реалізуються муніципалітетом, то це ослаблює рівень довіри громадян та перешкоджає їх повному залученню процесу деліберації.

Зауважимо, що якщо БУ приймається рішенням вїйта, бурмістра або президента, в той час як рада гміни має свою думку що бюджетних витрат, то вона всупереч їхній позиції може не розглядати пропозиції мешканців. Якщо ж має місце протилежна ситуація: рада гміни приймає відповідне рішення про проведення консульта-

цій, а голова органу виконавчої влади його бойкотує, то навіть у такому випадку рада може реалізувати проекти, обрані мешканцями.

Однак варто фахівцями висловлюється думка, що правильним шляхом прийняття БУ має бути розпорядження виконавчого органу влади гміни, тобто війта, бурмістра чи президента. При цьому варто пам'ятати, що такому розпорядженню має передувати громадські дискусії, на основі яких може бути прийнятий БУ, в той час як сам документ має пройти процедуру громадських консультацій.

Нормативно-правова база діяльності органів місцевого самоврядування у Польщі породжує низку проблем, з якими стикаються учасники бюджету участі і які потребують вирішення. Насамперед це стосується низького рівня участі мешканців у дискусіях і голосуваннях, що не в останню чергу зумовлено правилами, які визначають коло осіб, які можуть брати участь у консультаціях. Реалізація проектів, проголосованих, але не обговорених мешканцями, суперечить самій ідеї бюджету участі. Цей механізм взаємодії між громадянами та органами публічної влади не зводиться виключно до організації голосувань мешканців без надання їм можливості обговорити проблеми і перспективи розвитку громади.

Законодавство також обмежує дискусії в рамках БУ компетенцією гміни. Однак проекти, що подаються громадянами, не повинні обмежуватися розміром бюджетних коштів, які можуть бути виділені на громадські ініціативи чи його суспільною значущістю, оскільки негативно впливають на креативність та активність громадян, їх участь у місцевій політиці. У рамках БУ проекти мають реалізуватися на тих же принципах, що і рішення ради гміни та її виконавчого органу.

Форма консультацій створює більше можливостей для участі різноманітних громадських об'єднань та організацій, а не пересічних громадян, що зводить БУ до конкурсу грантів. Така тенденція перешкоджає дискусіям мешканців про пріоритети розвитку гміни і призводить виключно до конкуренції між проектами за виділені кошти (а у перспективі – до протистояння між громадами). Така ситуація не сприяє розвитку гміни, активності громадян та раціональному розподілу бюджетних коштів. Очевидно, що у перші роки важливими є кількісні показники, які легітимізують суть БУ, але на-

далі слід зосередитися на якості деліберативного процесу. Муніципалітети повинні шукати таких механізмів реалізації БУ, які б створювали публічний простір для обміну мешканцями своїми ідеями та думками.

Брак цілей, які гміна ставить перед БУ та механізмів, що дають змогу включати ідеї громадян у ширший контекст стратегічного бачення розвитку міста може призвести до хаотичності і непередбачуваності у розвитку громади. Конкретні проекти, представлені і вибрані мешканцями у наступні роки, можуть конфліктувати між собою або ж призводити до розпорошення фінансових ресурсів через мінливість уподобань громадян. Тому влада та мешканці гмін повинні дати спільну відповідь на питання: кому і чому має слугувати БУ? Від відповіді на це питання значною мірою залежить процедурні правила обговорення бюджетних ініціатив.

Схожість польського та українського історичного досвіду та правового регулювання взаємодії громадян з органами місцевого самоврядування (відсутність прямих законодавчих норм) дають змогу уникнути повторення помилок Польщі у ході реалізації бюджету участі в Україні.

1. *Szaranowicz-Kusz M.* Participatory budgeting in Poland // *Infos. Zagadnienia społeczno-gospodarcze*. 2016. № 1(205). 21 stycznia. S. 2. 2. *Kraszewski D., Mojkowski K.* Budżet obywatelski w Polsce. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2014. S. 4–5. 3. *Sintomer I., Herzberg C., Rocke A.* Participatory budgeting in Europe: Potentials and challenges // *International Journal of Urban and Regional Research*. 2008. Vol. 32. №1. P. 164–178.

***Ishcheikin Kostantyn.* Legal foundations of participatory budgeting in Poland**

The legal framework of local government in Poland raises a number of problems for participatory budgeting. First of all, it concerns the low level of participation of residents in discussions and voting, which is not least determined by the rules defining the range of persons who can participate in the consultations. The implementation of projects voted, but not discussed by the residents, contradicts the idea of the participatory budgeting. This mechanism of interaction between citizens and public authorities is not limited to organizing the voting of residents without giving

them the opportunity to discuss the problems and prospects of community development.

Legislation also limits the discussions to the authority of municipality. However, projects submitted by citizens should not be limited to the size of budget funds that can be allocated to support public initiatives, since it negatively affects the creativity and activity of citizens and their participation in local politics.

The form of consultation creates more opportunities for the participation of various public associations and organizations, rather than ordinary citizens, which transform participatory budgeting into the grant competition. This tendency hinders the discussion of residents about the priorities of municipal development and leads exclusively to competition between the projects for the allocated funds (and in the long term - to the confrontation between the communities). Such a situation does not contribute to the development of municipality, the activity of citizens and the rational allocation of budget funds.

The authorities and residents of the municipality should give a common answer to the question: to whom and why should participatory budgeting serve? The procedural rules for discussing budget initiatives depend to a large extent on the answer to this question.

Keywords: participatory budgeting, local government, consultation, constitution.

УДК 321.01+340.1

О. В. КУКУРУЗ

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИКИ І ПРАВА

Визначено два напрями дослідження взаємодії політики і права – теоретичний і практичний. Для об'єктивного вивчення взаємодії політики і права запропоновано деякі правила: визначати однакові або схожі аспекти двох явищ, які планується дослідити (форму, зміст, процес); обирати підхід, який

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

становитиме основу дослідження (ціннісний, комунікативний, інституціональний, процесуальний, функціональний тощо). Рекомендується використовувати класифікації наукових концепцій, які допомагають обрати близькі за сутністю концепції політики і права.

Ключові слова: політика, право, взаємодія, теоретична взаємодія, практична взаємодія, соціокультурна взаємодія.

Кукуруз О. В. К проблеме исследования взаимодействия политики и права

Определены два направления исследования взаимодействия политики и права – теоретическое и практическое. Для объективного изучения взаимодействия политики и права предложены некие правила: определять одинаковые или похожие аспекты двух явлений, которые планируется исследовать (форму, содержание, процесс); избирать подход, составляющий основу исследования (ценностный, коммуникативный, институциональный, процессуальный, функциональный и т.д.). Рекомендуется использовать классификации научных концепций, которые помогают выбрать близкие по своей сущности концепции политики и права.

Ключевые слова: политика, право, взаимодействие, теоретическое взаимодействие, практическое взаимодействие, социокультурное взаимодействие.

Kukuruz Oksana. To the problem of researching the interaction of policy and law

Two directions of researching of the interaction of policy and law – the theoretical and practical are defined in the article. Some rules are proposed for an objective study of the interaction of policy and law, in particular: the same or similar aspects of the two phenomena that are planned to be researched (form, content, process) must be determined; choose the approach that will be the basis of research (value, communicative, institutional, procedural, functional, etc.). To this end, the author recommends the use of classifications of scientific concepts, which help to choose the concepts of policy and law close by the essence.

Keywords: policy, politics, law, interaction, theoretical interaction, practical interaction, socio-cultural interaction.

Політика і право мають важливе значення для розвитку будь-якого сучасного суспільства, оскільки володіють засобами для ре-

гулювання більшості відносин, які існують чи виникають у ньому. В українській науковій і навчальній літературі часто обґрунтовується необхідність домінування права над політикою або навпаки – політики над правом. Поза увагою дослідників залишаються умови, за яких може функціонувати певна модель взаємозв'язку цих підсистем. Насправді, вони є різними за умов тоталітарного, авторитарного та демократичного режимів і мають свої особливості в період трансформацій. За умов, коли відбувається пошук нових правил, що встановлюють характер відносин у суспільстві, взаємодія політики і права на практиці повинна ґрунтуватися на об'єктивних знаннях про сутність цих двох найважливіших регуляторів.

Комплексного розгляду теоретико-методологічних основ проблеми взаємодії політики і права в сучасній українській науковій літературі досі не існує. Втім, важливі акценти щодо дослідження даної проблеми містяться в публікаціях українських науковців, зокрема, А. Колодій, І. Кресіної, А. Сотник; білоруського – Н. Антанович; російського – О. Гришнвої. Термін «взаємодія» часто вживається у назвах статей, але у тексті рідко зазначається розуміння дослідником його змісту. Метою цієї статті є визначити теоретичні засади для дослідження взаємодії політики і права. Завдання полягають у виявленні напрямів взаємодії політики і права; у наведенні найпоширеніших визначень понять «політика», «право», «взаємодія»; в окресленні правил дослідження взаємодії політики і права.

Про взаємодію таких двох явищ суспільного життя, найважливіших регуляторів суспільних відносин, як політика і право, згадується у навчальній літературі, але, як правило, лише в кількох абзацах. Йдеться про функціональне призначення цих сфер суспільного життя і про наявність їх взаємовпливу. Ґрунтовніше дана проблема пояснюється українським науковцем А. Колодій. Вона зазначає, що розгляд взаємодії політики з іншими підсистемами суспільства, їх взаємовплив та взаємообумовленість залежить від прийнятої парадигми аналізу. Зокрема, йдеться про два типи взаємозв'язку однієї сфери з іншими: причинно-наслідкового і функціонального. А. Колодій називає два підходи до розуміння взаємодії сфер суспільного життя: моністичний і плюралістичний. В межах першого підходу автори намагаються довести однобічну

залежність політики від економіки чи культури, моралі чи права. В межах другого усі сфери суспільства визнаються важливими і взаємодіють рівноправно. Хоча не виключається, що на певних етапах суспільного розвитку та або інша з них може набувати вирішального значення¹.

Українські науковці І. Кресіна, А. Сотник зазначають, що з другої половини ХХ століття формується нова теорія і методологія пізнання, яка виходить із необхідності визнання взаємозалежності всіх сфер суспільного розвитку – економіки, права, культури, політики. Характер, сутність і закономірності взаємодії політичних і правових явищ, на їх думку, повинні стати предметом нової дисципліни – правової політології². У науковій літературі також можна зустріти інші назви дисципліни, в межах якої пропонується розглядати взаємодію політики і права. Це, зокрема, політологія права, юридична політологія, політика права. Однак, на сьогодні в Україні ще немає відповідних навчальних посібників.

Деякі аспекти проблеми взаємодії політики і права розкриваються в наукових публікаціях. Зокрема, білоруський науковець Н. Антанович звертає увагу, що така актуальна тема як взаємодія політики і права, зазвичай, виступає «актором другого плану», фоном для розгляду або питань правового регулювання або питань протікання політичного процесу. На думку науковця, в літературі недостатньо досліджені емпірично вивірені механізми і процедури взаємодії цих суттєвих регулятивних сфер соціального життя. Виявлення механізмів взаємодії політики і права Н. Антанович пропонує розпочинати з розгляду сутнісних характеристик кожного з феноменів. «Право регулює суспільні відносини в найрізноманітніших сферах людської діяльності, найрізноманітніших суб'єктах права, за різноманітними фактичними основами. Політика виступає як організаційна і регулятивно-контрольна сфера суспільства, що обумовлено такими її властивостями як універсальність, всеохоплюючий характер, інклюзивність (включеність у всі сфери), здатність впливати майже на будь-які сторони життя»³. Науковець відзначає, що для дослідження взаємозв'язку політики і права важливим фактом є те, що сучасне розуміння демократії, виділення

ознак демократичного політичного режиму майже повністю співпадає з ознаками правової держави.

Російський науковець О. Гришнова пропонує проблему взаємодії політики і права розділити на дві частини – повсякденну взаємодію/взаємовплив і суто теоретичну. Вона відзначає, що першій присвячено багато наукових і публіцистичних праць, а «теоретико-методологічне опрацювання такої взаємодії є, швидше за все, ексклюзивним винятком». У повсякденно-прикладному співвідношенні політики і права вчений відзначає тенденцію до підтримки політичної кон'юнктури. О. Гришнова подає характеристику співвідношення політики і права в радянській і пострадянській періоди і відзначає, що воно змінюється. В теоретичному аспекті таке співвідношення багато в чому залежить від того, як трактується право – вважає вчений. На її думку, із двох основних концепцій праворозуміння – позитивістської і природно-правової, – тісна і продуктивна взаємодія політики і права може бути лише в межах першої концепції. «Зрозуміла соціуму політика, ретельно підготовлені закони, справедливе право і активна поведінка громадянина – ось ці необхідні складові, які в діалектичній єдності можуть забезпечити необхідний результат у взаємодії політики і права»⁴.

Загалом термін «право» має безліч визначень, що розкриває його найрізноманітніші аспекти. З одного боку, це може сприяти глибокому дослідженню процесів, у яких воно задіяне, а з іншого – може ускладнити пошук об'єктивного знання через різні, інколи навіть суперечливі, тлумачення права. Результат дослідження значною мірою буде залежати від дослідника, розуміння ним цього явища і вміння правильно визначити теоретико-методологічну основу для дослідження. Зважаючи на потребу досліджувати не одне явище, а розглядати його у взаємодії з іншим, логічно з'ясувати, які саме прояви двох явищ можуть взаємодіяти між собою. Наприклад, у наведеному вище твердженні О. Гришнкової, що взаємодія політики і права можлива лише у межах позитивістської концепції праворозуміння, не вказано концепцію розуміння політики, яку варто залучати для такого аналізу, оскільки політика також має безліч визначень. Відтак до уваги візьмемо наукові підходи, які певною мірою систематизують наявні в науковій літературі визначення. Розглянемо деякі з них.

Російські вчені В. Пугачов і О. Соловйов виділяють три групи визначень політики – соціологічні, субстанційні і науково-сконструйовані. У межах першої групи політика характеризується через інші суспільні явища – економіку, соціальну стратифікацію, право, мораль, культуру, релігію. Серед соціологічних трактувань виокремлюють: економічні визначення політики (надбудова над економічною основою, концентрований вираз економіки, її потреб й інтересів); стратифікаційні (соціальні) (конкуренція певних суспільних груп: класів і націй (марксизм) чи зацікавлених груп – за реалізацію своїх інтересів за допомогою влади (А. Бентлі, Д. Трумент та ін.); правові (політика, держава вважаються похідними від права і, перш за все, від природних прав людини, які лежать у основі публічного права, законів і діяльності держави); етичні (нормативні) (діяльність, спрямована на досягнення загального блага, що включає такі цінності як справедливість, мир, свобода та ін.). У другій групі визначення зорієнтовані на розкриття першооснови, із якої складається політика. Серед них виділяють: владу (політика – це дії, спрямовані на владу: її отримання, утримання і використання); інститути (політика характеризується через організації, інститути, в яких втілюється і матеріалізується влада, і перш за все через найважливіший інститут – державу); природу людини (політика – форма цивілізованого спілкування людей на основі права, спосіб колективного існування людини) та ін. До третьої групи віднесено визначення: діяльнісні (процес підготовки, прийняття і практичної реалізації обов’язкових для всього суспільства рішень); телеологічні (діяльність задля ефективного досягнення колективних цілей); системні (відносно самостійна система, складний соціальний організм, цілісність, відмежована від навколишнього середовища – інших сфер суспільства – і така, що перебуває з ним у безперервній взаємодії⁵.

Український вчений А. Колодій наводить підходи, які акцентують увагу на певному аспекті політики: комунікативний (досконала форма спілкування заради впорядкованого життя); директивний (боротьба за владу і ремесло володарювання); функціональний (прийняття рішень щодо розподілу цінностей); інституціональний (інституціоналізована форма відносин особи, суспільства і органів влади); процесуальний (управлінська (регуля-

тивна) діяльність); нормативний (визначення суспільних цілей і методів їх досягнення); технологічний (засіб маніпулювання людьми і використання їх у власних цілях)⁶.

Український вчений В. Горбатенко зазначає, що в англomовних країнах для позначення різних аспектів політики використовують три терміни: «*polity*» – форма політики, тобто її організаційна структура, інститути, які надають їй стійкості, стабільності й здатності регулювати політичну поведінку людей (державна, партій, групи інтересів, закони, політичні та правові норми); «*policy*» – зміст політики, втілений у її цілях і цінностях, у проблемах, які вона вирішує, в мотивах і механізмах винесення політичних рішень; «*politics*» – політичний процес, який відображає складний, багатосуб'єктний і конфліктний характер політичної діяльності, відносин різних соціальних груп, організацій та індивідів⁷. Відтак, термін «політика» може, зокрема, означати і політичну програму, і цілеспрямовану діяльність політичних суб'єктів у певній сфері («*policy*») і боротьбу за владу, вміння маневрувати в ситуації володіння владою («*politics*»). Що стосується англomовного відповідника терміна «право» – «*law*», то тут ситуація інша. Термін «*law*» може означати і «право», і «закон». Для адекватного перекладу праць, де вживаються терміни «політика» і «право», важливим є контекст, який допомагає зрозуміти про яке явище чи тип розуміння цих явищ йдеться.

Російський науковець В. Лапасаєва типи праворозуміння вважає теоретико-методологічними інструментами дослідження права, бо в кожній класифікації є свій критерій, що обирається з огляду на предмет і метод дослідження. Для прикладу вона наводить класифікації В. Нерсесянца, розроблені для філософії права і загальної теорії права. Для філософії права він виділив три типи праворозуміння: легістський, природно-правовий і лібертарно-юридичний. В основі класифікації – співвідношення сутності і явища в праві. Критерієм для класифікації типів праворозуміння в межах загальної теорії права В. Нерсесянц обрав тип взаємовідношення між правом і державою. Він виділив два основних типи праворозуміння – юридичний (від слова «*ius*», тобто право), для якого визначальною основою у зв'язку «право – держава» є право, і легістський (від «*lex*»

— закон), який пріоритет віддає державній основі⁸. Останній наведений критерій відповідає певному розвитку суспільства або точніше певному політичному режиму. Що стосується сучасних демократичних суспільств, то у взаємовідношенні з правом значення буде мати не лише держава, а й громадянське суспільство. Однак це вже будуть зовсім інші критерії і типи.

Український науковець М. Козюбра наводить класифікацію на основі юридико-світоглядного критерію, який акцентує увагу на тому, що є вихідним у розумінні права – наддержавно-природне, державне чи реально-життєве. Це відповідно три найпоширеніші типи праворозуміння: природно-правовий (юснатуралістичний); юридико-позитивістський (нормативістський); соціологічний. У першому типі основний акцент зроблено на праві як духовному феномені, на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи, рівності, невідчужуваних правах людини та інших гуманістичних цінностях, тобто на відправних світоглядних засадах права, без яких воно просто немислиме. У другому типі увагу зосереджено на авторитетно встановлюваних нормативно-інституціональних аспектах права, без яких такі його властивості, як визначеність, передбачуваність, упорядкованість, гарантованість, стабільність тощо, недосяжні. У третьому типі акцент перенесено з абстрактних ідеалів і нормативно-правових текстів у площину конкретного, динамічного функціонування права, його дії в реальному житті, насамперед у правовідносинах та юридичних рішеннях, без чого ідеали і юридичні тексти перетворюються на декларації, які не мають прямого відношення до права⁹. В українській науковій літературі можна зустріти дещо інші назви наведених підходів, з авторськими акцентами на природному чи позитивному праві. Водночас, з метою подолання поляризації цих підходів, у юридичній науці обговорюється можливість створення «синтетичного» праворозуміння, інтегрального погляду на право. На думку українського науковця І. Тімуш, «центральною ланкою такої концептуалізації праворозуміння доцільно визнати ідею, згідно якої природа права полягає не в його напередзаданості в організації самої дійсності чи осмислюючого її людського розуму, а у постійному його «самостворенні» в процесі інтерактивності його суб'єктів»¹⁰.

Для того, щоб зрозуміти якою може бути взаємодія політики і права, необхідно також з'ясувати наукові підходи до розуміння терміну «взаємодія». Останній вважається одним із ключових принципів опису і пояснень явищ, що формує парадигму побудови наукових теорій і наукової картини світу і має фундаментальне значення для наукового пізнання. Термін «взаємодія» визначається як «філософська категорія, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану»¹¹.

З терміном «взаємодія» у кожній науці вживається прикметник, який вказує на те, про який саме аспект взаємодії йдеться. Наприклад, у політології – це політична взаємодія; у державному управлінні – управлінська; у соціології – соціальна, соціокультурна. Співставлення визначень цих понять показує, що у більшості з них йдеться про міжсуб'єктну взаємодію (індивідів, колективних суб'єктів), зокрема, про суб'єктів взаємодії, мету взаємодії, а також про процес діяльності (політичної, управлінської, соціальної). Про взаємодію об'єктів йдеться лише у філософському визначенні цієї категорії.

Термін «взаємодія» зустрічається у багатьох теоріях, але трактується по-різному, бо акцентує увагу на її різних аспектах. Польський соціолог П. Штомпка наводить чотири теорії взаємодії: біхевіористську, теорію обміну чи теорію раціонального вибору, символічного інтеракціонізму, драматургічну¹². Взаємодію називають найважливішим феноменом соціального життя. Російсько-американський соціолог П. Сорокін звернув увагу на культурно-ціннісно-смыслову опосередкованість як неодмінну умову і головний компонент соціальної взаємодії. Відтак вчений віддає перевагу словосполученню «соціокультурна взаємодія». П. Сорокіна називають видатним представником інтегралістської соціології, бо він «пропонує вивчати суспільство, його явища з урахуванням об'єктивності соціокультурних систем, їхніх вертикальних і горизонтальних вимірів, а також флуктуацій (коливань від оптимальної величини), з одного боку, та активності суб'єктивного чинника, яка репрезентується ціннісним світом і діями людей».

На основі досліджень П. Сорокіна в українській навчальній літературі наведено визначення соціокультурної взаємодії як динамічної послідовності взаємно орієнтованих дій суб'єктів, які здійснюються на підставі прийнятих значень, цінностей і норм. Структуру соціокультурної взаємодії подано як сукупність трьох компонентів: 1) людей, що мислять, діють та реагують і є суб'єктами взаємодії; 2) значень, цінностей та норм, завдяки яким індивіди взаємодіють, усвідомлюючи їх і обмінюючись ними; 3) відкритих дій та матеріальних артефактів як рушіїв чи провідників, завдяки яким об'єктивуються і соціалізуються нематеріальні значення, цінності та норми¹³.

Проаналізувавши сучасну наукову і навчальну літературу, де йдеться про взаємодію політики і права, можна стверджувати, що є два напрями, у яких вони взаємодіють – теоретичний і практичний. Перший напрям – взаємодія сутностей політики і права (концепції політики і концепції права, що впливають одні на одних). Другий напрям – взаємодія цих явищ у конкретних процесах на практиці.

Для об'єктивного вивчення взаємодії політики і права необхідно дотримуватись певних правил. Спочатку варто визначити однакові або схожі аспекти двох явищ, які планується дослідити – форму, зміст, процес тощо. Потім – обрати підхід, який буде покладено в основу дослідження – ціннісний, комунікативний, інституціональний, процесуальний, функціональний тощо. Адже методологічно невиправдано аналізувати, порівнювати політику як боротьбу за владу (процес) з ціннісним визначеннями права як ідеалу справедливості чи, навпаки, політику як мистецтво управління суспільними справами з позитивним правом.

Обрати близькі за сутністю концепції політики і права допомагають класифікації наукових концепцій, але до уваги необхідно брати сутність типів розуміння, а не їх назви. Як видно з вищенаведених класифікацій, однакові назви не завжди означають однакові за змістом підходи. І навпаки, у підходах з різними назвами можуть міститися акценти на одному і тому ж аспекті політики і права. Наприклад, наведені соціологічні визначення політики і соціологічний тип праворозуміння містять різні акценти, а аксіологічний підхід до розуміння політики буде співставним з природно-правовим

типом праворозуміння, в якому також йдеться про цінності. Для дослідження практичної взаємодії політики і права можна скористатися структурою соціокультурної взаємодії П. Сорокіна. Відповідно аналізувати варто: суб'єктів, завдяки яким відбувається така взаємодія; їх ціннісні установки, в тому числі розуміння ними сутності політики і права; об'єкти чи дії цих суб'єктів, які зумовлюють їх взаємодію.

1. *Колодій А.* Політика і наука про неї. URL: <http://political-studies.com/?p=1561> (дата звернення: 10.01.2018). 2. *Кресіна І. О., Сотник А. Л.* Правова політологія: проблеми наукової інституціоналізації // *Правова держава*. 2014. Випуск 25. С. 293, 303. 3. *Антанович Н. А.* Политика и право: проблемы взаимодействия в современном обществе // *Новейшая история (1991 – 2006 гг.): государство, общество, личность: материалы научно-теорет. конф. (г. Минск, 29 сент. 2006 г.)*. Минск: Наука, 2006. URL: <http://www.law.bsu.by/pub/11/ant5.pdf> (15.01.18). 4. *Гришнова Е. Е.* Политика и право: вектор взаимодействия // *Теория и практика общественного развития*. 2010. № 3. URL: <http://teoria-practica.ru/index.php/3-2010/228-politologia/540-1> (17.01.18). 5. *Пугачев В., Соловьев А.* Введение в политологию. Изд. третье, перераб. и доп. Москва: Аспект пресс, 2000. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Pugach/01.php (дата звернення: 20.01.2018). 6. *Колодій А.* Цит. праця. 7. *Горбатенко В. П.* Політика як соціальне явище // *Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка*. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. С. 28. 8. *Лапаева В. В.* Типы правопонимания: правовая теория и практика: монография. Москва: Российская академия правосудия, 2012. С. 29 – 31. 9. *Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри*. Київ: Ваїте, 2015. С. 38 – 39. 10. *Тімуш І. С.* Інтегральний погляд на право: монографія. Київ: Атіка, 2009. С. 264. 11. *Взаємодія* // *Філософський енциклопедичний словник / ред. колегія: В. І. Шинкарук (голова)*. Київ: Абрис, 2002. С. 77 – 78. 12. *Штомпка П.* Социология. Анализ современного общества / пер. с польск. С. М. Червонной. Москва: Логос, 2005. С. 73 – 83. 13. *Ручка А.* Інтегралістська соціологія Пітирима Сорокіна / *Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навчальний посібник / за ред. А. Ручки*. Київ, 2007. С. 128 – 129.

Kukuruz Oksana. To the problem of researching the interaction of policy and law

Policy and law are important for the development of any modern society, since they have the means to regulate most of the relations that exist or arise in it. Their interaction in practice should be based on objective knowledge of the essence of these two most important regulators. The term «interaction» is often used in the titles of articles, but the texts rarely contain the understanding of the researcher of its content. Therefore, the concepts of «policy», «law» and «interaction» are consideration in this article.

In general, the terms «policy» and «law» have many definitions that reveal their various aspects. In addition, English terms such as «policy» and «politics» translate to Ukrainian language one term – «політика», and English term «law» – «право» and «закон». Different, sometimes even contradictory, interpretations of policy/politics and law may complicate the search for objective knowledge. The result of the researching largely depends on the researcher, his understanding of these phenomena and the ability to correctly identify the theoretical and methodological basis for the research. In view of the need to study not one phenomenon, but to consider it in interaction with another, it is logical to find out what the aspects of the two phenomena may interact with each other.

There are defined two directions of researching of the interaction of policy and law – the theoretical and practical. The first direction is the interaction of the essence of policy and law (concepts of policy and concepts of law influence one to one). The second direction is the interaction of these phenomena in concrete processes in practice. Some rules are proposed for an objective study of the interaction of policy and law, in particular: the same or similar aspects of the two phenomena that are planned to be researched (form, content, process) must be determined; choose the approach that will be the basis of research (value, communicative, institutional, procedural, functional, etc.). In the author's opinion, it is methodologically incorrect to compare politics as a struggle for power (process) with value definitions of law as an ideal of justice, or vice versa, policy as the art of managing public affairs with a positive law. Similar concepts of policy and law can be selected using the classifications of scientific concepts.

The author recommends taking into account the essence of the types of understanding, and not their names. Same names of types of understanding do not always mean the same content approaches, and vice versa, approaches with different names may contain emphasis on the same aspect of policy and law. For example, a socio-

logical approach to policy definition and a sociological type of law understanding contain different emphases, and the axiological approach to policy definition will be in line with the natural legal type of law understanding, because it refers to values. To researching the practical interaction between policy and law, the author suggests using the structure of socio-cultural interaction P. Sorokin. According to it, need analyzing: the subjects through which such interaction occurs; their value systems, including understanding of the essence of policy and law; objects or actions of these subjects, which determine their interaction.

Keywords: policy, politics, law, interaction, theoretical interaction, practical interaction, socio-cultural interaction.

УДК 329.73

Б. А. ФІЛАТОВ

ПАТРІОТИЗМ ЯК ЧИННИК КРИЗОВОГО ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Вивчається значення політичного патріотизму як чинника подолання криз та політичної поведінки в умовах сталої демократії. Розглядаються прояви політичного патріотизму як імпульсу представництва політичних інтересів та ухвалення антикризових політичних рішень. Вивчається потенціал політичного патріотизму як чинника обмеження надмірного радикалізму у висуванні політичних вимог. Розкривається значення специфіки розв'язання політичних криз в умовах сталих демократій для сучасної України.

Ключові слова: політична криза, стала демократія, політичний радикалізм, політичні вимоги, політичний патріотизм.

Филатов Б. А. Патриотизм как фактор кризисного политического управления в условиях устойчивой демократии

Изучается значение политического патриотизма как фактора преодоления кризисов и политического поведения в условиях устойчивой демократии. Рассматриваются проявления политического патриотизма как импульса

© ФІЛАТОВ Борис Альбертович – кандидат юридичних наук, заслужений журналіст України, член Опікунської ради Європейської асоціації українців

представительства политических интересов и принятия антикризисных политических решений. Изучается потенциал политического патриотизма как фактора ограничения чрезмерного радикализма в выдвижении политических требований. Раскрывается значение специфики решения политических кризисов в условиях постоянных демократий для современной Украины.

Ключевые слова: политический кризис, устойчивая демократия, политический радикализм, политические требования, политический патриотизм.

Filatov Boris. Patriotism as a factor of crisis political governance in conditions of sustainable democracy

The article examines the importance of political patriotism as a factor in overcoming crises and political behavior in a context of sustainable democracy. The manifestations of political patriotism as an impetus for representing political interests and adopting anti-crisis political decisions are considered. The potential of political patriotism as a factor limiting excessive radicalism in the formulation of political demands is studied. The significance of the specifics of solving political crises in conditions of stable democracies for modern Ukraine is revealed.

Keywords: political crisis, sustainable democracy, political radicalism, political demands, political patriotism.

Сучасні політологічні дослідження тлумачать політичну кризу як один з елементів плюралістичного й конкурентного політичного процесу. Політична криза виступає як чинником руйнації усталених відносин та несподіваного перезавантаження системи, так і джерелом можливостей для удосконалення практик політичної взаємодії. В умовах сталих демократій політичні кризи виступають відображенням протистояння політичних сил, які мають значну електоральну підтримку. Також вони є втіленням конфлікту між різними групами інтересів, які мають різну інституційну природу. Водночас на відміну від трансформаційних суспільств, політична криза у сталій демократії не означає руйнації засад політичного народовладдя, представництва й демократичного врядування. Політичний патріотизм як багатовимірне явище сучасної політичної дійсності потребує розробки у контексті політичної кризовості, оскільки патріотизм є одним з чинників детермінації політичної участі, а також стимулом для інституціалізації певних політичних взаємодій на мікрорівні.

Поняття «політичного патріотизму» виходить за межі суто ідеологічного тлумачення, воно визначає нюанси політичних рішень, дотримання певного курсу в рамках демократичного політичного управління, реакції на ті чи інші міжнародні події. Досвід подолання криз у країнах сталої демократії є ключовим для розвитку сучасної України, яка переживає процес реформування, спрямований на досягнення мети євроінтеграції. Політичний патріотизм у цьому контексті має розглядатися як чинник консолідації демократичної політичної системи та її адаптації до зовнішніх і внутрішніх викликів. Актуальність проблеми полягає у потребі вивчення потенціалу патріотизму як ресурсу об'єднання різноманітних політичних сил, а також критеріїв визначення дотримання інститутами управління захисту національних інтересів на певному етапі політичного розвитку.

Розробку патріотичних аспектів кризового стану демократії ведуть такі зарубіжні вчені, як М. Бейсінгер та С. Коткін, М. Джіленс, Н. Маккерті, К. Т. Пул, Г. Розентал, А. Ратсїмбахарісон, З. Керебел. Ними розглянуто вплив комунізму в Росії та Східній Європі, економічну нерівність та політичну владу в Америці, фінансові кризи та проблеми американської демократії, причини поляризованості в США й нерівність у розподілі доходів, політичні кризи у країнах Африки та Азії, індикація політичної та економічної кризовості. Втім, незважаючи на різноманіття підходів та наукових результатів, існує потреба аналізу патріотизму як чиннику подолання політичних криз засобами політичного менеджменту.

Встановлення базових параметрів функціонування політичної системи є одним з постійних дослідних пріоритетів політичної науки. Режими функціонування демократичного суспільства визначають мінливість в оцінках провідних або переважних чинників політичного процесу. У цьому контексті політичний патріотизм може розглядатися як один з чинників оновлення політичної системи на засадах модернізації. Країни постсоціалістичного типу мають певну упередженість щодо правих сил, які ґрунтуються на ідейних засадах націоналізму або етнічних прав і свобод чи національних інтересів. Подолання цього упередження може сприяти формуванню дієвих політичних сил, які будуть здатні представляти патріотичну полі-

тичну альтернативу в суспільстві на довгостроковий період, перетворюючи окремі маргінальні угруповання на вектор оновлення політичної системи в цілому. Як вважає Г. Лавриненко, «з точки зору теорії модернізації метою політичного розвитку є формування нового типу взаємодії влади і суспільства, створення соціальних і політичних механізмів, що дозволяють більшій частині населення впливати на прийняття основних рішень». Модернізація політичної системи може здійснюватися на основі згоди та консенсусу основних політичних сил у суспільстві.

Водночас стрімке оновлення політичних інститутів та правил політичної взаємодії може призводити до політичних конфліктів, які, своєю чергою, спричиняють появу довготривалих криз. Політичну кризу в сучасних умовах можна відзначати як період відносної нерівноваги між політичними силами, які представляють різні ідейні або доктринальні напрямки або погляди на розвиток країни. У цьому контексті політичний патріотизм може бути чинником, який буде усувати на досить ранніх етапах джерело конфліктності у вигляді позасистемних та радикальних вимог, не дозволяючи екстремістським або позасистемним політичним силам здобувати потенціал, який може впливати на розвиток політичної ситуації. Як зазначає Л. Неліна, аналізуючи приклад Еквадору, «поглиблення периферизації економіки в ході неоліберальних реформ збільшило її вразливість по відношенню до коливань глобальної фінансової системи і продемонструвало нездатність функціонуючої політичної системи відповідати на виклики, що виникають». Отже, кризовість у взаємодіях між політичними інститутами, як в умовах сталої демократії, так і в трансформаційних суспільствах рідко має ознаки суто політичного протистояння.

Крім того, кризовість може бути відображенням більш глибоких соціальних розподілів, що призводять не лише політичну сферу, але й суспільство в цілому до тривалої дисфункційності. Якщо за умов сталої демократії тривала політична криза не виходить за рамки політики і не погіршує стан соціального розвитку, то в умовах нестійкості політичних практик і неврегульованості правил політичної гри у транзитивних країнах, криза поширюється на все суспільство. У цій ситуації політичний патріотизм може стати бар'єром для

штучного розгортання соціальних вимог та негативної характеристики соціальної ситуації. Наприклад, у сучасній Бельгії наявність двох приблизно однакових за впливом етнічних громад не спричиняє розпад країни через наявність консультативних принципів загальнобельгійського політичного патріотизму. Натомість в сучасній Україні, існує тенденція до опанування патріотичними гаслами та цінностями з боку окремих регіональних політичних груп. Зазначене звужує базу для соціальної солідарності й адаптивності до викликів з боку інших держав та деструктивних елементів всередині країни. Отже, політична кризовість формує в умовах політичних трансформацій ситуацію ненормативності політичного процесу.

Політичне змагання заходить у глухий кут і сторони конфлікту шукають можливості для отримання конкурентних переваг на основі нових засобів та залучення до змагання тих політичних сил, які раніше не брали в ньому участь. Політичний патріотизм у цій ситуації, має бути внутрішнім запобіжником для політичних гравців у частині радикальності їх дій з метою досягнення своєї політичної мети.

Домінування одних та поразки інших політичних сил унаслідок розв'язання кризи в сталому демократичному суспільстві не призводить до повного зникнення політичних супротивників, оскільки політична взаємодія не має гострих ознак на знищення. Політичний патріотизм виступає індикатором включення тих чи інших політичних акторів до національної політики з певними правами та перспективами незалежно від поточного політичного статусу або електоральної підтримки. В умовах розбудови національної державності існує небезпека втрати консолідації і спроба замінити концентровані та цілеспрямовані дії технократичними або тимчасовими стратегіями. Приклад сучасної України засвідчує, що за відсутності патріотичної консолідації всередині правлячої еліти можливі мікроконфлікти, які дають змогу уявити масштаб неузгодженості та вади кадрового добору навіть за умови відносно стабільної та сприятливої політичної ситуації. Як зауважує С. Хоменко, аналізуючи український досвід, «оглядачі називали стосунки всередині владної команди щонайменше прохолодними уже давно, однак активний

етап політичної кризи почався на початку лютого, коли про відставку з поста міністра економіки заявив Айварас Абромавичус».

Специфіка розв'язання політичних криз в умовах сучасної України пов'язана із особливостями дотримання законодавства і політичних домовленостей між учасниками парламентських коаліцій. Досвід розвитку парламентаризму до Євромайдану засвідчив, що навіть споріднені політичні сили можуть порушувати домовленості і виступати з позицій захисту своїх власних інтересів. Отже, базовим завданням платформи політичного патріотизму в нашій державі є формування таких пріоритетів діяльності політичних сил, які б передусім, були спрямовані на захист національних інтересів та вирішення найважливіших завдань суспільного розвитку. Тим часом, захист власних корпоративних та егоїстичних інтересів виступає чинником уповільнення демократичних реформ та інноваційного розвитку країни. За відсутності єдиної патріотичної платформи, політичний розвиток стає слабко передбачуваним і залежить від ситуативних альянсів. Як стверджує С. Вонсович, «у випадках, що стосуються парламентських та урядових криз, можна говорити про кризу як загострення певного різновиду політичного конфлікту на тій його стадії, коли жодна з його сторін не може (чи не бажає) ухвалювати необхідне рішення для виходу із ситуації протистояння». Також, вітчизняний політичний процес засвідчив, що попри наявність кризових явищ у функціонуванні парламенту політичні сили усвідомлюють деструктивність проведення нових виборів з урахуванням конфлікту на Сході.

Тому як чинник впровадження норм політичного патріотизму слід розглядати утримання учасників політичного конфлікту від руйнівних та конфліктних політичних дій. Крім того, подібна поведінка політичних партій та фракцій є слабко передбачуваною та слабко узгодженою. Політичні сили та в цілому політична еліта здатні уповільнити розгортання політичної кризи на певному етапі. Однак, вона й досьогодні не сформувала підходи до її конструктивного подолання (навіть з урахуванням гострої потреби розвитку національної державності у політичній стабільності). Саме це свідчить про недостатню поширеність політичного патріотизму як основи політичної поведінки сучасних українських еліт.

На відміну від сучасної України, країни розвинутої демократії демонструють можливості довготривалого політичного консенсусу на основі спільного розуміння цілей та завдань розвитку держави. Політичний патріотизм у такому випадку укорінений у свідомості політичних суб'єктів та тих соціальних груп, які їх підтримують. Політичний патріотизм не є фракційним або ідеологічно-доктринальним. Він стає таким, що формує ставлення політичних акторів до власної державності та перспектив її розвитку. Прикладом консенсусу щодо базового розвитку власної держави є укладення угод між соціальними партнерами та партіями, що їх представляють у скандинавських країнах. Це свого часу дозволило стабілізувати не лише політичний, а й соціально-економічний розвиток на тривалій період. Як стверджують вітчизняні вчені, зокрема, С. Шкірчак, «підсумовуючи розгляд впливу економічних криз кінця ХХ – початку ХХІ століть на соціальні держави країн Північної Європи, варто лише підтвердити, що модель держави загального добробуту, яку побудували скандинавці, є досить ефективною. Навіть під впливом економічних криз вона виявилася більш стійкішою ніж соціальні держави інших європейських країн (зокрема, країн Південної Європи)». Таким чином, досягнення сталого рівня соціальної інтеграції та політичної згоди свідчить про патріотичну налаштованість еліт і населення певної країни.

Важливим чинником, який відображає вплив політичного патріотизму на розв'язання політичних криз є усвідомлення в політикумі значення власної кризи для міжнародного розвитку. В умовах глобалізації політична криза в певній країні може впливати на баланс сил у міжнародній політиці. У зв'язку з цим, внутрішньополітична криза є ознакою переважання деструктивності та дисфункційності у системі в цілому, тому політичний патріотизм є чинником обмеження, або відкладення радикальної позиції у відстоюванні тих інтересів, які не є першорядними з точки зору розбудови національної державності, забезпечення безпеки суспільства та формування політичної нації. Безболісне та консенсусне розв'язання політичних криз є ознакою стійкості та адаптивності політичної системи, яка може бути досягнута лише на основі злагодженої позиції найбільш впливових політичних акторів. Як вва-

жають О. Роговик та Е. Набі, «важливість «української кризи» для міжнародних відносин перш за все пояснюється тим, що вона зачіпає та впливає на зміни в рамках трансформації сучасного міжнародного порядку». Звідси, стратегічне мислення є прямим наслідком політичного патріотизму лідерів еліт та населення.

Також слід зауважити, що учасники політичних криз формують певний політичний досвід і традиції, які визначають схильність до тих, чи інших дій у майбутньому, що визначають схильність учасників політичного процесу до узгоджених компромісних і консенсусних дій. Все це в цілому забезпечує передбачуваність політичного процесу, що дає змогу планувати соціально-економічний розвиток, змінювати параметри бізнес-середовища, включатися до потужних інтеграційних об'єднань сучасного світу. Отже, політичний патріотизм має включати певний поширений образ та орієнтири розвитку держави на середню та довгострокову перспективу й визначати чітку програму дій щодо їх досягнення. У зв'язку з урахуванням цих потреб та вимог, предмет кризових політичних взаємодій буде звужуватися, що позитивно вплине на модернізацію політичної системи. Також кожна попередня криза має бути певним етапом політичного розвитку, до якого політичні актори та інститути вже не будуть повертатися. Згідно з М. Требіним, «якщо ми розглядаємо всі нації, включаючи свою, як політичні утворення, що мають на меті свої інтереси, визначені в термінах влади, то ми здатні бути справедливими до всіх: по-перше, ми здатні судити про інші нації так само, як ми судимо про свою; по-друге, виходячи з цього ми можемо проводити політику, яка поважає інтереси інших націй і в той же час захищає та просуває інтереси нашої власної нації. Помірність у політиці є відображенням помірності морального судження». Розвиток і розв'язання політичних криз у різних політичних системах в сучасному світі іноді набували характеру деструкції існуючої інституційної системи.

За цих умов втрачався контроль влади над територією і відбувалася втрата цілісності суспільства. Важливим питанням у контексті ролі патріотизму в процесах кризового менеджменту та врегулювання політичних криз є питання етносоціальної та етнопатріотичної ідентичності. В умовах інформаційної та комунікаційної

революції в сучасному світі цілісність громадянської ідентичності стає об'єктом маніпуляційного впливу й руйнації. Вона є більш вразливою, якщо держава є багатоскладовою або поліетнічною. В Україні за роки незалежності лише розпочався процес творення політичної нації. Звідси сценарії штучного розпалювання політичних криз накладаються на ґрунт несприятливих умов та недостатньої консолідації. Це питання могло б значно усунути на основі поширення поглядів патріотизму. На думку Ю. Мацієвського, «неефективність дій політичного керівництва у нестабільній ситуації є необхідною умовою кризи. Це вказує на те, що криза може бути визначена не за фактом, а за наслідками.» . Таким чином, приклади дезінтеграції окремих країн сучасного світу засвідчили недостатній рівень патріотизму населення, який би свідчив про прагнення збереження державності та втрачання ресурсів.

З цією метою політичний патріотизм виступає чинником впливу на параметри дисфункції, дезінтеграції за умови, якщо ці політичні актори та учасники комунікаційного процесу будуть сповідувати цінності захисту національної державності та збереження територіальної цілісності в сучасній Україні. Знаходимо багато прикладів навмисної дискредитації соціально-політичного стану та спроб за будь-яку ціну відстоювати власні корпоративні інтереси за рахунок інших гравців. Така неконструктивна поведінка пов'язується із впливом зовнішніх чинників політичної дестабілізації. Тлумачення українського політичного розвитку як кризового також виступає чинником, який обмежує перспективи розвитку держави на міжнародній арені. Наявність упередженого ставлення до України як кризової держави виступає самодостатнім чинником поглиблення кризи.

Лише цілеспрямовані комунікаційні дії, спрямовані на нейтралізацію негативного образу, зможуть виправити ситуацію. Упереджені оцінки внутрішньополітичного розвитку неповною мірою збігаються із засадами критичного мислення. Однак використання справжніх та дієвих антикризових стратегій дає змогу побачити існуючий стан розвитку суспільства без прикрас. Тим більш, що криза в Україні розвивалася досить тривалий період. О. Супруненко вважає, що «іноді зовнішні ознаки відносного благополуччя у важко

хворого не свідчать про його відмінне здоров'я. Вони можуть проявлятися поступово». Кризова свідомість як кризова ідентичність виступає чинником поновлення кризових явищ, якщо їх першопричини усунені.

Незважаючи на упереджену аналітику та негативні комунікативні посили в сучасній Україні, на локальному рівні мають прояв патріотична позиція громадян, яка є реакцією на антидержавницькі дії та спробу дезінтегрувати країну. На сучасному етапі основою збереження України як політичного цілого є стихійна громадянська та етнічна ідентичність, яка формує специфічну національну платформу патріотизму, яка є протестом проти загарбницьких дій зовнішнього агресора. Як вважають сучасні аналітики, «укропи – так росіяни називають прозахідних українців. Це прізвисько стало популярним символом в Україні. Зображення кропу вишивають на шевронах і друкують на футболках. Український журналіст прийшов на прес-конференцію Володимира Путіна у грудні 2014 року з написом «Я укроп і пишаюся цим». Отже, стихійне та самоорганізоване творення власної громадянської ідентичності на основі політичного патріотизму визначає потенціал розвитку цього напрямку в країні.

Однак конфліктна взаємодія між парламентськими фракціями, неузгодженість між інститутами управління, засвідчують імовірність консервації кризових явищ, які будуть свідчити про неспроможність існуючої структури розв'язувати політичні проблеми. Отже, в Україні, крім масової маніфестації патріотичної ідентичності, має відбутися інституалізація політичного патріотизму у вигляді спроможних політичних сил, які здатні взяти на себе політичну відповідальність за досягнення конкретних результатів реформ. Свідченням утвердження й розвитку політичного патріотизму як чинника впровадження антикризової стратегії, має бути створення мережі громадських осередків патріотичного спрямування, які будуть об'єднані не на основі ідеологічних гасел, а на основі прагматичних вимог і прагнень громадян. Сьогодні на основі процесів децентралізації в Україні на локальному рівні розгортаються демократичні процеси конституювання місцевого патріотизму, який буде

відзначитися значною ініціативністю та мобілізаційною здатністю як у міжвиборчий період, так і в період електоральних змагань.

Включення політичного патріотизму до числа детермінант політико-системного розвитку й зміни взаємодій політичних акторів в умовах кризовості, виступає досить дискусійним питанням. Патріотизм, передусім, розглядається як ідеологічний і світоглядний феномен. Поряд з цим, гіпотеза щодо впливу патріотизму на розв'язання політичних криз знаходить певні ознаки апробації. Досвід розвитку сталих демократій, зокрема у США та країнах ЄС, засвідчує, що патріотичні настанови, норми політичної поведінки, інституційна конфігурація політичних систем, дають змогу вести мову про детермінованість певних політичних подій. Зокрема, у сучасних США Республіканська партія виступає носієм патріотичної ініціативи у політичному розвитку держави. Патріотичні позиції слугують за основу для висунання вимог щодо діючого курсу та критики певних дій уряду, зокрема і на зовнішньополітичній арені. Не зважаючи на жорсткі протистояння у представницьких органах влади, політичні сили США навряд чи підуть на руйнування конституційних основ державності. Це обґрунтовує роль патріотизму як рамкового обмежувача вимог у політичних кризах.

У сучасних країнах ЄС патріотизм також виступає чинником формування правої та правоцентристської реакції на надмірні вимоги глобалізації і соціальної інженерії та передчасні технократичні рішення. У сучасній Великобританії рух за відокремлення від ЄС став проявом патріотичних почуттів британців саме як опозиції до певних управлінських стратегій «брюссельської бюрократії». У цих умовах політичний патріотизм виступає чинником просування до національного порядку денного протестних настроїв та запобігання впровадженню незважених або невідповідних національним інтересам управлінських підходів. Досвід сучасної Франції, засвідчив, що криза, викликана міграційними процесами вимагала поміркованих уявлень та консолідації центристських сил навколо ідей патріотизму. У той же час, перемога Е. Макрона на президентських виборах висвітлила потребу у відстороненні від політичного процесу занадто радикальних елементів політичного спектру. Таким чином, політичний патріотизм в умовах кризовості у політичних си-

стемах сталих демократій дедалі частіше стає елементом балансування політичних вимог та корекції політичного курсу. Для сучасної України це може слугувати орієнтиром для консолідації тих політичних сил, які просувають принципи патріотизму. Перспективою подальшого вивчення проблеми, порушеної в даній статті, є оцінка суспільного запиту патріотизму у посттоталітарних та поставторитарних країнах.

1. *Historical Legacies of Communism in Russia and Eastern Europe* /edit.:Beissinger M. R. and and Stephen Kotkin. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014. 247 p.
2. *Gilens M. I. Affluence and Influence: Economic Inequality and Political Power in America*. Princeton: Princeton University Press and Russell Sage, 2012. 352 p.
3. *McCarty N., Poole K.T. Polarized America: The Dance of Ideology and Unequal Riches*. Cambridge MA: Rosenthal MIT Press, Second Edition, 2016. 255 p.
4. *Ratsimbaharison A. M. The Political Crisis of March 2009 in Madagascar: A Case Study of Conflict and Conflict*. L.: Mediation Rowman & Littlefield Publishers. 176 p.
5. *Karabell Z. The Leading Indicators: A Short History of the Numbers That Rule Our World*. New York: Simon & Schuster, 2014. 289 p.
6. *Лавриненко Г.А.* Кризи політичної модернізації та пошук альтернативних варіантів розвитку держав // Грані. 2014. № 10. С. 95.
7. *Helina L. P.* Політична криза 2013. № 12. С. 123–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2013_12_23.
8. *Хоменко С.* Українська політична криза у питаннях і відповідях. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/03/160328_ukraine_crisis_faq_sx
9. *Вонсович С. Г.* Політична криза як фактор транзиту // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2013. Вип. 6(1). С. 54. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6(1)_12).
10. *Шкірчак С.* До питання впливу економічних криз на трансформацію соціальної держави у країнах Північної Європи // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Серія: Політологія. № 284 (272). С. 86.
11. *Роговик О., Набі Е.* «Українська криза» 2013 – 2015 рр. та основи сучасного міжнародного порядку (частина 1). URL: <http://iac.org.ua/ukrainian-crisis-2013-2015-and-the-modern-international-order/>
12. *Требін М. П.* Сучасна світова соціально-політична криза: чергова перемога реалістів // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія. 2016. № 3. С. 234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2016_3_32.
13. *Мацієвський Ю.* Політична криза: теоретичний аналіз // Наукові записки Національного університету

«Острозька академія». Серія: Політичні науки. 2008. Вип. 3. С. 146–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoar_2008_3_15. **14.** Супруненко О. Криза, рік перший: політ нормальний Український журнал – 9/2009. URL: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/699/> **15.** Криза в Україні у словах та виразах. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150411_internet_wars_glossary_rl

Filatov Boris. Patriotism as a factor of crisis political governance in conditions of sustainable democracy

The urgency of the problem lies in the need to study the potential of patriotism as a resource for the unification of various political forces, as well as the criteria for defining the compliance of institutes responsible for the protection of national interests at a certain stage of political development.

The rapid renewal of political institutions and the rules of political interaction can lead to political conflicts, which, in turn, lead to the emergence of long-term crises. The political crisis in modern conditions can be noted as a period of relative imbalance between political forces that represent various ideological or doctrinal directions or views on the development of the country. In this context, political patriotism can be a factor that will eliminate at rather early stages, the source of conflicts in the form of non-systemic and radical demands, preventing extremist political forces from gaining potential that can influence the development of a political situation.

While under the conditions of a sustainable democracy, the political crisis continued beyond the limits of politics and does not worsen the state of social development, then in the conditions of the instability of political practices and the unsettled rules of the political game in transitive countries, the crisis extends to the whole society. In this situation, political patriotism can become a barrier for the artificial deployment of social requirements and the negative characteristics of the social situation.

The political race is deadlocked and the parties of the conflict are looking for opportunities to gain competitive advantages on the basis of new means and the involvement of those political forces that had not previously taken part in the competition. Political patriotism in this situation should be an internal fence for political players in terms of the radicalness of their actions in order to achieve their political goal.

An example of contemporary Ukraine shows that, in the absence of patriotic consolidation within the ruling elite, there are possible micro-conflicts that allow us to imagine the scale of inconsistency and disadvantages of recruitment even in the face of a relatively stable and favorable political situation.

The basic task of the political patriotism platform in our country is the formation of such priorities of the activity of political forces, which, above all, would be aimed at protecting national interests and solving the most important tasks of social development. Meanwhile, the protection of its own corporate and selfish interests serves as a factor in slowing down democratic reforms and innovative development of the country.

As a significant factor in the introduction of political patriotism norms should be considered the content of participants in the political conflict from destructive and conflict political action. In addition, such behavior of political parties and factions is poorly predictable and poorly coordinated. Political forces and the political elite as a whole are able to slow down the deployment of a political crisis at a certain stage. However, it has not yet developed approaches to its constructive overcoming (even taking into account the acute need for the development of national statehood in political stability). This is the evidence of the lack of prevalence of political patriotism as the basis of the political behavior of modern Ukrainian elites.

Unlike modern Ukraine, developed democracies demonstrate the possibility of a long-term political consensus on the basis of a common understanding of the goals and objectives of the state's development. Political patriotism in this case is rooted in the minds of political actors and those social groups that support them. Political patriotism is not fractional or ideological-doctrinal. It becomes such that it forms the attitude of political actors towards their own statehood and prospects for its development. An example of consensus on the basic development of its own state is the conclusion of agreements between the social partners and the parties represented in Scandinavian countries.

An important factor that reflects the influence of political patriotism on the resolution of political crises is the awareness of the importance of its own crisis for international development in politics. In a globalized world, the political crisis in a given country can affect the balance of power in international politics. In this regard, the internal political crisis is a sign of the predominance of destructiveness and dysfunctionality in the system as a whole. Therefore, political patriotism is a factor in the restriction or postponement of a radical position in advocating those interests that are not paramount in terms of building up national statehood, ensuring the se-

curity of society and the formation of a political nation. The painless and consensual resolution of political crises is a sign of the sustainability and adaptability of the political system, which can only be achieved on the basis of a coherent position of the most influential political actors.

Keywords: political crisis, sustainable democracy, political radicalism, political demands, political patriotism.

УДК 327.8:15

Б. М. КАЛІНІЧЕНКО

СПЕЦИФІКА ВЕДЕННЯ ПРОПАГАНДИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Розглядаються специфічні риси пропаганди як одного з важливих компонентів гібридної війни. Розмежовується класичне та сучасне розуміння даного явища. Наводиться перелік методів та інструментів ведення пропаганди в умовах гібридної війни. Охарактеризовано руйнівний вплив пропаганди в інформаційному суспільстві та показано зниження можливостей опору її деструкції.

Ключові слова: гібридна війна, агресія, пропаганда, класична пропаганда, сучасна пропаганда, пропагандистська кампанія.

Калиниченко Б. М. Специфика ведения пропаганды в условиях гибридной войны

Рассматриваются специфические черты пропаганды как одного из важных компонентов гибридной войны. Также разграничиваются классическое и современное понимание данного явления. Приводится перечень методов и инструментов ведения пропаганды в условиях гибридной войны. Охарактеризовано разрушительное влияние пропаганды в информационном обществе и показано снижение возможностей противостояния ее деструкции.

© КАЛІНІЧЕНКО Богдан Михайлович – кандидат політичних наук, доцент кафедри державної служби, публічного адміністрування та політології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Ключевые слова: гибридная война, агрессия, пропаганда, классическая пропаганда, современная пропаганда, пропагандистская кампания.

Kalinichenko Bogdan. The specificity of propaganda in hybrid war

This article deals with specific features of propaganda as one of the important components of hybrid warfare. Also differentiates classical and modern meanings of this phenomenon. Author gives the list of propagandistic methods and instruments in hybrid warfare. The destructive influence of propaganda in the information society is characterized and the decrease in the possibilities of confronting its destruction is shown.

Keywords: hybrid war, aggression, propaganda, classical propaganda, modern propaganda, propaganda campaign.

В епоху цифрового світу поняття «пропаганда» вважається архаїзмом, оскільки асоціюється з емоційними виступами диктаторів, масовим розповсюдженням газет та голосами дикторів на радіо. Навіть існує думка про те, що дане явище було подолане після Другої світової війни. Але реалії сьогодення, особливо в умовах агресії Російської Федерації на території Східної України, свідчать про помилковість вищезазначеного положення. Пропаганда? як засіб ведення інформаційної війни, не лише не зникла, а, навпаки, набула абсолютно нових рис.

Класичними у даній галузі є дослідження Г. Ласуелла, Е. Бернейса та М. Маклюена. Але, слід зауважити, що на сьогоднішній день напрацювання зазначених вчених є певною мірою застарілими. Те ж саме можна сказати щодо основних принципів пропаганди, сформованих Й. Геббельсом. І все ж у процесі поглибленого розумінні сутності досліджуваного явища не варто ігнорувати класичні теоретичні підходи та позитивний і негативний практично-політичний досвід.

Говорячи про розгляд пропаганди через призму гібридної війни, слід виокремити напрацювання І. Панаріна, Г. Почепцова та А. Цуладзе. Також варто згадати про окремі статті А. Близнюка, Ю. Горбаня, Д. Краснянського та С. Шпилик. Однак, не дивлячись на наявність значної кількості робіт, присвячених використанню пропаганди в умовах гібридної війни, слід зауважити, що дана про-

блема все ще залишається недостатньо дослідженою. Перш за все це зумовлено тим, що більшість авторів концентрують увагу виключно на описі застосування тих чи інших видів пропаганди, оминаючи їхню специфіку та особливості. Відповідно, виникає потреба в глибшому осмисленні та узагальненні окресленої проблеми, оскільки завдяки цьому можна отримати практичну користь, наприклад у виробленні дієвих асиметричних контрзаходів, спрямованих проти пропагандистських заходів агресора.

Насамперед варто почати з розгляду поняття «гібридна війна». При цьому слід звернути увагу й на те, що крім нього в політичній науці використовується низка інших термінів, які позначають феномен нетрадиційної агресії. Найбільш розповсюдженими є «асиметрична війна», «мережецентрична війна», «приватизована війна» та «комбінована війна». Наявність такої кількості понять по відношенню до одного явища свідчить про відсутність єдиного, загальноновизнаного і прийнятого підходу до його розуміння. Та все ж у межах даного дослідження було взято за основу поняття «гібридна війна», оскільки воно є найбільш доцільним до використання в даному контексті. Відповідно, всі існуючі його визначення можна умовно звести до наступних двох груп: військово-юридичного підходу і комбінованого.

У межах першого з названих підходів гібридна війна розглядається виключно з позиції збройної агресії. Тобто, береться до уваги виключно її насильницький та протиправний характер. Хоча, слід зауважити, що останній параметр доволі часто сприймається як належне, а тому не виокремлюється. У даному випадку найбільш типовим є визначення американського дослідника Ф. Хоффмана. На його думку, гібридна війна поєднує діапазон різних режимів ведення війни, в тому числі конвенційні можливості, іррегулярну тактику та збройні формування, терористичні акти, необмежене насильство та примус, включно з кримінальним безладом¹. Дане визначення найбільш повно відображає погляди військово-юридичного підходу. Разом з тим, одразу ж впадає в око його вузькість, оскільки в його рамках абсолютно ігноруються економічна, політична та інформаційно-духовна сторони гібридної війни.

Комбінований підхід пропонує значно ширший погляд на вищезазначене явище. Одним із найкращих у його межах є визначення українського дослідника Є. Магди. На думку вченого, гібридна війна – це сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного та інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей². Тобто, вже йдеться не лише про виключно збройний характер такого конфлікту. Більше того, дослідник не акцентує увагу на такому параметрі, як насильство, оскільки не зводить гібридну війну суто до армійських маневрів та залучення парамілітарних структур. Дійсно, як засвідчують реалії сьогодення, збройний напад може бути лише першим етапом гібридної війни. Слід зауважити, що такий захід за своєю сутністю має тактичний характер і є лише одним із засобів стратегії в умовах ескалації конфлікту. Іншим, не менш ваговим, а іноді й вирішальним засобом, є пропаганда.

Російський дослідник І. Панарін зазначає, що даний термін з'являється в 1622 р., під час Тридцятилітньої війни, коли Папа Римський Григорій XV створив Конгрегацію Пропаганди Віри³. Основним завданням цієї структури була організація ідеологічної боротьби з протестантизмом, яка полягала в розповсюдженні католицизму шляхом роз'яснення його основних постулатів. Взагалі саме слово «propaganda» у перекладі з латинської означає «розповсюдження». Справжнім народженням класичної пропаганди варто вважати період Першої та Другої світових воєн. У цей час за нею і закріплюється ярлик негативності, оскільки вона розумілася як спосіб розповсюдження упереджених ідей та думок за допомогою брехні та обману⁴. Утім на сьогоднішній день пропаганду визначають дещо інакше.

Український дослідник А. Близнюк вважає, що пропаганда є різновидом суспільної діяльності, пов'язаною з масовим переконанням у правильності чи неправильності тих або інших ідей, думок, понять та принципів⁵. Ю. Горбань визначає пропаганду як поширення політичних, філософських, наукових, художніх та інших ідей з метою впровадження їх у громадську думку, активізації й використання у масовій практичній діяльності населення. Вчений вважає, що цей різновид інформаційного впливу здійснюється з метою провоку-

вання певних емоцій задля зміни ставлення до певної ситуації або поведінки конкретної групи людей⁶. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень пропаганда визначається як систематична діяльність, що передбачає формування потрібного сприйняття аудиторією наданого їй повідомлення, маніпулювання процесом роздумів, спрямування поведінки аудиторії в напрямку, вигідному пропагандисту⁷.

Отже, якщо спочатку пропаганда асоціювалася виключно з процесом розповсюдженням брехні, то у трьох вищенаведених визначеннях спільним є те, що вона, перш за все, спрямовується на зміну певних орієнтацій та поведінки людей. Фактично, де в чому сучасне розуміння пропаганди відображає погляди Г. Ласуелла, одного з перших дослідників даного явища. На думку американського вченого, пропаганда переслідує наступні цілі: виникнення ненависті до ворога; підтримання дружніх стосунків із союзниками; збереження хороших відносин з нейтральними сторонами; деморалізацію супротивника⁸. Зрозуміло, що наведені позиції стосуються виключно ведення військової пропаганди, яка полягає у використанні інформаційних каналів в інтересах політичної підтримки бойових дій⁹, але фактично в них побічно вбачається основа нинішнього сприйняття досліджуваного явища – контроль над свідомістю спільнот.

Межі застосування пропаганди розширив відомий діяч нацистського режиму в Німеччині Й. Геббельс. Ним було сформовано наступні її принципи: пропаганда має бути спланованою і вестися з однієї інстанції; тільки авторитет може визначити, має бути результатом пропаганди істинним чи фальшивим; «чорна» пропаганда використовується, коли «біла» неможлива, або вона не досягає належного ефекту (про «чорну» та «білу» пропаганду йтиметься далі); пропаганда має характеризувати події та людей характерними фразами чи гаслами; для кращого сприйняття пропаганда повинна викликати інтерес в аудиторії і передаватися через привабливе для уваги середовище комунікації¹⁰. Відповідно, окрім того, що в межах даних принципів відбувається розширення сфери застосування пропаганди, німецький політик окреслює не стільки цілі, як засоби, які повинні використовуватися задля успішності її ведення.

Таким чином, можна зробити висновок, що класична пропаганда фактично використовувалася суто у двох напрямках – зовнішньополітичному та внутрішньополітичному. Причому, варто зауважити, що в багатьох випадках вона здійснювалася абсолютно в неприхованій формі, оскільки в ряді європейських держав створювалися відповідні структурні органи, які навіть у назвах містили слово «пропаганда». Зовсім інша ситуація склалася в умовах сучасності.

Відповідно, розглянувши постулати класичної пропаганди, варто перейти до розкриття основних різновидів застосування пропаганди в інформаційному суспільстві. Наприклад, вітчизняний дослідник Г. Почепцов розрізняє пропагандистські кампанії говоріння та замовчування¹¹. Виокремлення другого різновиду є якісним переосмисленням вище наведених класичних постулатів пропаганди. Перш за все, це вбачається в тому, що змінюється її основний інструмент. Як уже зазначалося, згідно підходу Й. Геббельса пропаганда має вестися з однієї інстанції, тобто з єдиного інформаційного каналу, який, до того ж, має офіційний характер. У випадку із кампанією замовчування маємо діаметрально протилежну ситуацію – центр тяжіння переноситься на декілька неофіційних каналів комунікації (посилання на кулуарні джерела, різного роду анекдоти та історії і т. ін.). Змінюється сама мета пропаганди. Якщо у класичному варіанті метою застосування інформаційних засобів є донесення чогось задля, наприклад, збільшення підтримки, то у ситуації із замовчуванням потрібно щось приховати. Відповідно, відбувається цілеспрямоване створення ілюзорної реальності, за допомогою якої відволікається увага від основної проблеми.

Автори раніше згаданої аналітичної доповіді виокремлюють вертикальну та горизонтальну пропаганду. Під першою вони розуміють таку, що йде від органів державної влади, друга має місце в інтернеті та різних структурах громадянського суспільства¹². Як і в попередній типології, аналітики фактично проводять демаркаційну лінію між класичною й сучасною пропагандою. Російський дослідник А. Цуладзе розрізняє позитивну й негативну пропаганду¹³. Перша, на його думку, спрямовується на донесення до мас у найбільш зрозумілій формі певних переконань, які сприятимуть досяг-

ненню суспільної гармонії та злагоди. У даному випадку вчений відтворює першопочаткове розуміння пропаганди. Друга – спрямована на розпалювання соціальної ворожнечі, ескалацію соціальних конфліктів, загострення протиріч у суспільстві, пробудження підсвідомих інстинктів і т. д. Даний різновид власне й відображає пропаганду в умовах гібридної війни, оскільки він спрямований на створення паралельної ілюзорної реальності з абсолютно відмінною викривленою системою цінностей, що, у свою чергу, і повинно дозволити встановити контроль над масами.

Українська дослідниця С. Шпилик використовує традиційний поділ пропаганди на «чорну», «сіру» та «білу». Вона вважає, що за умов здійснення першої відбувається поширення відверто неправдивої інформації, яке спрямоване на провокування соціального, етнічного або міждержавного конфлікту¹⁴. У даному випадку «чорна» пропаганда повністю корелюється з негативною у російського дослідника А. Цуладзе. Завданням «сірої» є зародження сумніву шляхом поширення інформації, яку складно підтвердити або спростувати. «Біла» пропаганда також корелюється із вище згаданою позитивною, але лише певною мірою. Перш за все, це стосується питання достовірності та точності інформації. Але якщо позитивна пропаганда використовується для підтримки соціальної стабільності, то, на думку С. Шпилик, «біла» може слугувати для підтримки іміджу «свого хлопця» і т. ін.

Таким чином, розглянувши основні типології, варто зауважити, що кожна з них демонструє часткове тяжіння як до класичного розуміння пропаганди, так і до більш сучасного. У той же час, це не означає, що вони через це є некоректними чи застарілими. Навпаки, умовне протиставлення дозволяє більш конкретно підійти до питання специфіки ведення пропаганди в умовах гібридної війни.

Відповідно, варто перейти до методів реалізації цілей пропаганди. Узагальнюючи думку авторів раніше згаданої аналітичної доповіді, можна представити наступні інструменти ведення пропаганди в умовах гібридної війни: викривлення фактів; публікація та тиражування фейкових фото та відеоматеріалів; гіперболізація військової та політичної сили (стосується всіх сторін конфлікту); героїзація певних категорій людей та подій; апелювання до вульгар-

ного розуміння націоналізму та його засудження; продукування символів-образів¹⁵. Якщо цим переліком вчені намагалися охопити якомога більше проявів пропаганди, то російський дослідник Д. Краснянський зосередив свою увагу на медійному інструментарії. Окрім викривлення фактів та продукування фейків, він виокремлює: створення «викривальних» фільмів та розслідувань; керовані дискусії на інтернет-форумах, чатах, пабліках; тролінг у блогах, соціальних мережах; залучення відомих блогерів; вірусна реклама¹⁶. Так чи інакше всі вище наведені методи й інструменти ведення пропаганди в умовах гібридної війни можна звести до таких, що несуть у собі брехню, упередження, перекручення, викривлення і замовчування. Відповідно, будь-які пропагандистські заходи міститимуть хоча б одну із цих інформаційних маніпуляцій.

Тепер варто перейти до розкриття конкретних специфічних рис пропаганди в умовах гібридної війни. Перш за все, як раніше згадувалося, змінюється її місце в конфлікті. Якщо під час двох світових воєн вона використовувалася як додаток і мала спрямовуватися на живу силу противника, то сьогодні її роль значно розширилася. Як зазначає Г. Почепцов, пропаганда здійснюється з метою заперечення ведення військових дій¹⁷. Якщо раніше однією з її цілей було виправдання конфлікту та нарощування соціальної підтримки його подальшого ведення, то в умовах гібридної війни сам факт агресії всіяко заперечується. Останнє положення стосується не лише зовнішньополітичного спрямування, а і внутрішнього. У той же час, слід зауважити, що суто військова пропаганда нікуди не зникає, але її роль значно зменшується, оскільки знищення живої сили супротивника не є першочерговим завданням гібридної війни.

Змінюється також і обсяг пропаганди. Раніше її повідомлення мали невибірковий характер і спрямовувалися на широкі маси людей. В умовах гібридної війни, зважаючи на вище окреслену особливість, пропаганда спрямовується на конкретну велику групу людей. Хоча Г. Почепцов вбачає зміну лише у вищій сегментованості мас¹⁸, однак слід уточнити, що тоді йтиметься про застосування абсолютно інших інструментів пропаганди, залежно від тієї чи іншої групи. Відповідно на підставі цього варто говорити про зміну частоти її ведення. У класичному варіанті пропаганда є безперерв-

ною, оскільки цього вимагає широта її об'єкта, а також цілі, які вона переслідує. У випадку гібридної війни пропаганда не є монолітною, оскільки спрямовується на різні групи людей. Тому й зникає потреба в постійному та інтенсивному її веденні. Фактично під кожен обраний сегмент підбирається певна тема та проблема, а також характер їхньої подачі.

Наступна специфічна риса зумовлюється попередньою. Якщо зникає потреба в монолітності пропаганди, то те ж саме стосується й постулату про єдиний канал-транслятор. Безумовно, це не означає, що в умовах гібридної війни вона ведеться хаотично. Мається на увазі, що відбувається створення декількох керуючих секторів, кожен з яких відповідає за певний напрям. Під час гібридної війни пропаганда створює інформаційний хаос. Саме тому в більшості випадків вона має «сірий» характер, оскільки не лише запускаються факти, які важко підтвердити або спростувати, а й заплутуються сліди до транслятора, яких може бути декілька. Фактично, на зміну періодичним інформаційним лобовим ударам класичної пропаганди приходять флангові та тиллові інформаційні атаки.

Останньою специфічною рисою пропаганди в умовах гібридної війни є характер її впливу на свідомість людини. Як уже вище зазначалося, за такого типу конфлікту здебільшого домінує «сіра» пропаганда. Але це зумовлюється не лише прагненням приховати канали-транслятори і створити інформаційний хаос. Справа в тому, що поширення фактів, які майже неможливо точно підтвердити чи спростувати, призводить до зародження сумнівів у групи людей, на яку вони спрямовані. Тобто, індивіду пропонується зробити вибір на користь прийняття або відкидання певної інформації. Слід зауважити, що таке явище має ілюзорний характер, оскільки сам процес надання переваги чи відмови від такого факту не є суттєвим. Найголовніше – це зародження сумніву, який призводить до зниження монолітності в таборі супротивника. Найбільш яскравим прикладом цього є поширення інформації, яка містить різного роду етнічні упередження. Такий спосіб є одним із найбільш дієвих, оскільки конфлікти ідентичностей складно врегулювати.

Отже, характеризуючи специфічні риси ведення пропаганди в умовах гібридної війни, можна відзначити наступне:

- пропаганда перетворюється на визначальний елемент гібридної війни, на відміну від класичного збройного конфлікту, де вона виконувала допоміжну функцію;
- якщо стратегічна мета пропаганди не зазнає змін, оскільки, безумовно, її використання переслідує перемогу у війні, то оперативна мета трансформується з виправдання конфлікту та своєї праоти в ньому в цілковите заперечення існування агресії;
- пропаганда стає вибірковою – замість досягнення тотального впливу на маси вона переорієнтовується на конкретні суспільні сегменти;
- періодичність поступається варіативності – встановлюються точні проміжки часу, в межах яких підвищується або знижується інтенсивність пропаганди, або взагалі переривається її ведення по відношенню до певного сегменту;
- трансформація структури управління та каналу-транслятора – створення декількох контролюючих центрів та каналів-трансляторів;
- домінування «сірої» пропаганди, на яку покладаються дві функції: маскування каналів-трансляторів та піддрив монолітності супротивника шляхом продукування сумнівів.

Отже, окреслений перелік специфічних рис пропаганди в умовах гібридної війни не є остаточним. Наприклад, слід згадати відмінність суто на інструментальному рівні – використання мережі інтернет, якої, звісно ж, не було в епоху світових воєн. Те саме стосується масового телебачення та поширення різного роду «викриваючих» відеоматеріалів. Також поступово починає зникати межа між пропагандою, маніпулятивними технологіями та безпосереднім психологічним тиском. Більше того, можна говорити про набуття першою певних ознак реклами (наприклад, стосовно ситуації вибору та використання вірусної реклами в якості пропаганди). Такі трансформації є очевидними, оскільки вони повністю обумовлюються як рівнем сучасного технологічного розвитку, так і вище зазначеною специфікою. Слід звернути увагу на те, що, не дивлячись на зміну структури управління пропагандою та сутнісний характер останньої, варто говорити про збільшення її руйнівного впливу та зниження кількості можливих шляхів опору. Зумовлюється це тим,

що, як уже зазначалося, зникають межі між власне пропагандою та іншими політичними технологіями. Перша фактично увібрала в себе як маніпуляції, так і різні засоби психологічного тиску. Відповідно виникає потреба не лише в подальшому переосмисленні пропаганди як інструменту впливу на людську свідомість (та підсвідомість), а й у виробленні дієвих заходів протистояння їй. Як засвідчують українські реалії, гібридна війна ведеться не лише комбінуванням різних типів збройної агресії, а й одночасним використанням цілого набору інформаційних прийомів, які становлять значно більшу небезпеку, оскільки підривають здатність до опору агресору.

1. *Hoffman F.* Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. Arlington, Virginia: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. P. 24. 2. *Магда Є. М.* Гібридна війна: сутність та структура феномену. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220. С. 8 3. *Панарин И. Н.* СМИ, пропаганда и информационные войны. URL: http://propagandahistory.ru/books/Igor-Panarin_SMI--propaganda-i-informatsionnye-voyny/ 4. Там само. 5. *Близнюк А.* Гібридна війна XXI століття. Пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях // INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 5. 6. *Горбань Ю. О.* Інформаційна війна проти України та засоби її ведення // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2015. № 1. С. 3. 7. *Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської.* Київ: НІСД, 2016. С. 70. 8. *Панарин И. Н.* Цит. работа. 9. Там же. 10. *Горбань Ю. О.* Цит. праця. 11. *Почетцов Г. Г.* Информационные войны. Київ: Ваклер, 2000. С. 131. 12. *Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської.* С. 32. 13. *Цуладзе А. М.* Политические манипуляции, или Покорение толпы. Москва: Книжный дом «Университет», 1999. С. 53. 14. *Шпилик С.* Інформаційна війна, пропаганда та рг: такі схожі й такі різні // Галицький економічний вісник. Тернопіль: ТНТУ, 2014. Т. 47. № 4. С. 3. 15. *Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської.* С.67-68. 16. *Краснянский Д. Е.* Современные медиа: средства информирования, пропаганда/контрпропаганда или механизм конструирования социальной реальности // Инновации в гражданской авиации. Москва, 2017.

Т. 2. № 3. С. 37. 17. Почепцов Г. Г. Пропаганда в обычной и гибридной войне. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/propaganda_v_obychnoy_i_gibridnoy_voyne/ 18. Почепцов Г. Г. Пропаганда vs. информационные операции: сходства и различия. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/propaganda_vs_informatsionnye_operatsii_skhodstva_i_razlichiya/

Kalinichenko Bogdan. The specificity of propaganda in hybrid war

In the age of the digital world, the concept of "propaganda" is considered as archaism, because it is associated with the emotional performances of dictators, the mass dissemination of newspapers and the voices of announcers on the radio. Some scientists believe that this phenomenon was defeated after the Second World War ends. But the realities of the present, especially in the conditions of the aggression of the Russian Federation on the territory of Eastern Ukraine, indicate a falsehood above mentioned provision. Propaganda as an instrument of information war did not disappear. It acquired absolutely new features.

That's why there is a need for a deeper understanding and generalization of the outlined problem, because after that we can get practical profit, for example, in developing of effective countermeasures against enemy propaganda.

First of all, we must look on all meanings of hybrid warfare. Because this phenomenon has many sides and the modern political science hasn't generally recognized approach of this concept. Some groups of scientists believe that hybrid warfare means only armed conflict with unconventional weapons and structures. Others think that hybrid warfare equals to informational war. That's why we must seek the most appropriate meaning and find the place of propaganda in it.

Secondly, author considers that classical meaning of propaganda differs from modern. That's why in the article describes some old fundamental views on this phenomenon and explains how some of them influenced on contemporary researches and practice.

Definitely, this article describes sorts of propaganda. Author believes that each variant from all typologies builds on classical and modern meanings of this phenomenon. That situation explains by contemporary political practice – one or other type of propaganda uses according to goals and present situation.

But in hybrid warfare, when propaganda carried out with the help of fake news, viral advertising, spread of ethnic stereotypes etc., it gains absolutely new specific

features. Author is sure that not only technical progress caused such transformation, but also the development of political science and changes in society.

On the present day propaganda united in itself many other manipulative technologies and instruments of psychological pressure. Also it has become more important part in modern war than armed clashes, because it poses bigger danger and can make more profit using fewer resources.

This article makes some generalizations, but also indicates the need for further researches in this sphere.

Keywords: hybrid war, aggression, propaganda, classical propaganda, modern propaganda, propaganda campaign.

УДК 352.07.072.1

А. В. БОРТНИКОВА

ПРОЦЕСИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ЛУЦЬКУ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

Здійснено аналіз процесів децентралізації у Луцькій міській раді упродовж 2014–2017 рр. Розкрито напрями реалізації «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». З'ясовано процеси оптимізації мережі інституцій соціальної сфери міста через створення Центру надання адміністративних послуг, організації ефективного контролю з боку територіальної громади за діями влади, а також її відповідальності перед жителями за витрачання коштів, створення в міській раді низки відділів із переданням ним функцій державних органів тощо.

Ключові слова: *міське самоврядування, децентралізація, органи державної влади, територіальна громада, субсидіарність.*

Бортникова А. В. Процессы децентрализации власти в Луцке после Революции Достоинства

Проведен анализ процессов децентрализации в Луцком городском совете в течение 2014–2017 гг. Раскрыты пути реализации «Концепции реформиро-

© БОРТНИКОВА Алла Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ванія місцевого самоуправління і територіальної організації влади на Україні». Показані процеси, які направлені на оптимізацію мережі інституцій соціальної сфери міста шляхом створення Центру надання адміністративних послуг, організації ефективного контролю з боку територіальної громади за діями влади, а також її відповідальності перед жителями за витрати коштів, створення в міському раді ряду відділів з передачею їм функцій державних органів.

Ключевые слова: *місцеве самоуправління, децентралізація, органи державної влади, територіальна громада, субсидіарність.*

Bortnikova Alla. Processes of decentralization of the power in Lutsk after the revolution of dignity

The analysis of decentralization processes in Lutsk city council during 2014–2017 has been carried out. The directions of realization of the «Concept of reformation of local self-government and territorial organization of power in Ukraine have been revealed». The processes of optimization of the network of institutions of the social sphere of the city through the creation of the Center for the Provision of Administrative Services, the organization of effective control by the territorial community over the actions of the authorities, as well as its responsibility to residents for spending money, the foundation of a number of departments in the city council with the transfer of functions of state bodies, etc. have been demonstrated.

Keywords: *local self-government, decentralization, state power bodies, territorial community, subsidiarity.*

Проблема реформування місцевого самоврядування на базі децентралізації влади в останні роки набула надзвичайної актуальності, оскільки від її успішної реалізації залежить доля мільйонів людей, що проживають у різних куточках країни і прагнуть стати справжніми господарями у своїх територіальних громадах. В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську Хартію місцевого самоврядування, прийнято низку базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи його діяльності. Однак потреби сьогодення вимагають нових підходів і практик здійснення

місцевого самоврядування, переходу на принципово іншій рівень його організації, який би забезпечив реалізацію справжнього народовладдя. Про це було голосно заявлено взимку 2014 р. під час буремних подій Революції Гідності.

Жителі Луцька разом з іншими громадянами України активно підтримує процеси децентралізації, свідченням чому є звернення Луцької міської ради у лютому 2016 р. до Президента України і українського парламенту щодо проведення конституційної реформи з децентралізації влади. Зокрема, депутати міської ради висловили занепокоєння щодо механізмів, закладених у проєкті змін до Конституції, які, на їх думку, «спотворюють ідею децентралізації і розпочинають зворотній відтік всім позитивним процесам, які здійснювались в останній час»¹. Йшлося про надто широкі права префекта і глави держави щодо обмеження повноважень місцевих громад, зокрема щодо зупинки дії актів органів місцевого самоврядування та ін.

Децентралізація влади є пріоритетним напрямом державної політики в Україні у сфері публічного управління, оскільки це не лише випробуваний часом і європейським досвідом шлях оптимізації публічного управління, але й надійний інструмент посилення впливу громадян на реалізацію своїх прав і свобод. У розвинених європейських країнах центральна влада залишає за собою такі функції як національна оборона, макроекономічна політика, грошово-кредитна сфера, судова система, управління транспортними комунікаціями державного значення. У свою чергу, освіта, медицина, комунальне господарство, пожежна безпека, благоустрій, охорона правопорядку тощо передані на місцевий рівень.

Сутність процесу децентралізації полягає у переданні повноважень з центру на місця. Причому не лише повноважень, а й ресурсів, можливостей, інструментів і послуг для того, щоб бути наближеними до громадян й управляти цими процесами знизу. Невід'ємною частиною децентралізації є проведення в країні адміністративно-територіальної реформи. Якщо децентралізація виступає принципом демократичного реформування, то адміністративно-територіальна реформа – її інструментом.

Реакцією на суспільний запит стало прийняття 1 квітня 2014 р. важливого документа – «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». Як зазначено у концепції, від часу прийняття Конституції України та базових нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування, його розвиток фактично здійснювався лише на рівні територіальних громад міст обласного значення, оскільки переважна кількість територіальних громад через їх надмірну подрібненість та надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу виявилися неспроможними виконувати повноваження органів місцевого самоврядування у повному обсязі.

Існуюча система не задовольняє усіх потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не здатне забезпечити створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореним ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Обґрунтовуючи нагальність децентралізації розробники концепції зазначають, що починаючи з 1991 р. чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 одиниць. Водночас кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць. В Україні на момент прийняття концепції утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більше ніж 6 тис. громад чисельність жителів становила менше 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менше 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менше 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчих органів відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не в змозі здійснювати надані їм законом повноваження. До того, дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становила понад 70 %, 483 територіальні громади на 90 % утримувалися за рахунок коштів державного бюджету².

Після Революції Гідності в Україні проведено бюджетну децентралізацію, що дозволила суттєво збільшити доходи місцевих бюд-

жетів; поступово відновлюються і розширюються права місцевого самоврядування; проводиться політика на укрупнення і формування спроможних громад. Практична реалізація процесу фінансової децентралізації в Україні розпочалася шляхом прийняття в 2015 р. змін до Бюджетного і Податкового кодексів України.

Принцип децентралізації органічно корелюється із принципом субсидіарності. Згідно з доктриною субсидіарності, вищі суспільні одиниці мають право і повинні розв'язувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні. Субсидіарність, як соціально-етичний і громадсько-політичний принцип, з одного боку, сприяє розвитку індивідуальних здібностей, самовизначенню й особистій відповідальності, з іншого – забезпечує право нижчих одиниць на першочергову дію у порівнянні з вищими. Таким чином, дія принципу субсидіарності може поширюватися й на органи влади різних рівнів, й на інститути громадянського суспільства, й на окремі індивіди³.

Принципи децентралізації і субсидіарності є надійним шляхом до покращення якості соціальних послуг, відповідальність за надання яких перекладається з державного на регіональний рівень. Значна частка повноважень передається від державних органів на рівень виконавчих структур територіальних громад із відповідним закріпленням достатніх фінансових ресурсів. Окрім того, децентралізацію є сенс розглядати як процес оптимізації мережі інституцій соціальної сфери, наслідком якого є підвищення ефективності та якості соціальних послуг, що надаються населенню в межах соціальних гарантій держави.

У цьому контексті показовою є діяльність департаменту Луцької міської ради – «Центр надання адміністративних послуг у місті Луцьку» (ЦНАП), що відкритий в обласному центрі влітку 2013 р. Ефективність і зручність його роботи стала серед жителів Волині загальноновизнаною. Обсяг і якість послуг цього департаменту щороку покращуюється. Так, протягом січня-березня 2016 р. до ЦНАПу звернулось 48 381 суб'єктів звернень, а вже упродовж січня-березня 2017 р. до зазначеного центру звернулось 65 038. Станом на 1 квітня 2017 р. у ЦНАПі надається 325 послуг 51-го суб'єкта надання послуг, з них 222 послуги виконавчих органів міської ради,

42 – структурних підрозділів облдержадміністрації та 61 – територіальних органів центральних органів виконавчої влади. 311 послуг надається через працівників департаменту ЦНАП (з них: 221 послуга 27-ми виконавчих органів міської ради, 28 послуг п'яти структурних підрозділів облдержадміністрації та 14 послуг обласного комунального підприємства, 48 15-ти територіальних органів центральних органів виконавчої влади). 13 послуг надається представниками територіальних органів центральних органів виконавчої влади (12 головного управління Держгеокадастру Волинської області, одна Луцького міського відділу управління ДМС України у Волинській області) та одна послуга представниками виконавчого органу міської ради (відділ реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень). 58 послуг соціального спрямування надаються у приміщеннях департаменту соціальної політики міської ради⁴.

Децентралізація виступає однією із форм розвитку демократії, що дозволяє розширити можливості місцевого самоврядування, активізувати населення на вирішення власних потреб та інтересів, звести сферу впливу держави на суспільство. Луцька міська рада і територіальна громада обласного центру здійснили низку кроків у цьому напрямі. Зокрема, організації ефективного контролю з боку громади за діями влади, а також її відповідальності перед територіальною громадою за витрачання коштів, їх економію з метою подальшого ефективного використання. З цієї метою в Луцьку у 2014 р. запроваджено онлайн-версію системи моніторингу енергоспоживання бюджетних установ, яка дала можливість контролювати й аналізувати ефективність енергоспоживання 217 будівель, які фінансувалися з державного бюджету. Зокрема у 2014 р. Луцьк став одним із переможців проекту «Муніципальна енергетична реформа в Україні» (MEP)⁵.

У травні 2015 р. у Луцькій міській раді створено тимчасову контрольну комісію з питань перевірки ощадливого витрачання бюджетних коштів. Комісії доручено вивчити окремі угоди, що укладались у 2014–2015 рр. поза тендерними процедурами щодо закупівлі товарів, послуг або робіт виконавчими органами та комунальними підприємствами Луцької міської радиб. Показовим, у

зазначеному контексті, стало рішення міського голови М. Романюка, прийнятого у серпні 2015 р., коли керівники виконавчих органів мали проводити так звані допорогові закупівлі з використанням інтернетівського торговельного майданчика <http://smarttender.biz>. Мета новації – забезпечення прозорості й ефективності витрачання коштів, запобігання корупції завдяки громадському контролю, розширення кола постачальників в результаті проведення електронних торгів. Так, лише на закупівлі офісного паперу міська рада зекономила 8 тис. грн⁷.

У червні 2015 р. ухвалено рішення про створення відділу державного архітектурно-будівельного контролю Луцької міської ради. Відділ створено відповідно до закону України, що стосується децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства. Завдання відділу – забезпечення реалізації державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю, дотримання замовниками, проєктувальниками, підрядниками та експертними організаціями вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, державних стандартів і правил під час виконання підготовчих та будівельних робіт, збереження та забезпечення порядку у будівельній галузі, захист комфорту та безпеки громадян, прав населення, спрямованих на підвищення якості житлового середовища, соціально-побутового і комунального обслуговування, здійснення контролю за містобудівною діяльністю та будівництвом, організацією будівництва, ремонту та реконструкції житлових будинків та об'єктів соціально-побутового призначення⁸.

Органічною складовою процесів децентралізації є відмова жителів від послуг ЖЕК і перехід на створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). Цей процес набув відносного поширення ще на початку 2000-х рр. Так, у 2010 р. в Луцьку вже діяло 74 об'єднання, 47 із яких утворено упродовж двох попередніх років, у 2011 – 96. На початок 2015 р. в обласному центрі створено 137 таких об'єднань (17 % від загальної кількості багатоквартирних будинків), наприкінці 2017 р. – 343 ОСББ. Зокрема, на засіданні виконкому Луцької міської ради 6 грудня 2017 р. погоджено «Програму відшкодування частини суми кредитів ОСББ та

ЖБК міста Луцька, залучених на впровадження в будинках енергоефективних заходів на 2018–2020 роки». Для її реалізації потрібно 40 млн грн⁹.

Процеси децентралізації мають супроводжуватися певним рівнем публічності й відкритості влади, оскільки це впливає з головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. Діяльність міської ради у цьому аспекті реалізується у декількох напрямках: прозорості у прийнятті рішень, підконтрольності й підзвітності органів влади територіальній громаді, організації максимальної зручності й доступності населення до послуг виконавчих органів і структур влади. На це, зокрема, спрямовано міську програму «Прозора влада на 2013–2015 роки», діяльність Центру надання адміністративних послуг, розширення мережі онлайн-послуг. Так, робота з електронними повідомленнями громадян здійснюється у міській раді через офіційний веб-сайт у рубриці «Звернення до міської ради» та через активну веб-платформу «Відкрите місто».

У жовтні 2015 р. газета «Луцький замок» опублікувала результати моніторингу рівня публічності органів місцевого самоврядування українських міст, що проводила Громадянська мережа «Опора». Луцьк у категорії міст із задовільним рівнем публічності посів четверте місце з результатом 67 %. Перші позиції зайняли міські ради: Івано-Франківська (71 %); Вінниці (70 %); Києва (69 %) та Сум (63 %). А лідером рейтингу серед міських голів став Луцькій міський голова М. Романюк (78 %). Далі йшли голови міст Івано-Франківська (77 %), Києва (77 %) та в. о. міського голови Вінниці (65 %)10. Таким чином, простежується кореляція між рівнем публічності органів місцевого самоврядування та їх керівників.

Український незалежний центр політичних досліджень навесні 2017 р. вивчав стан місцевої демократії та інструментів забезпечення прозорості, відкритості й підзвітності органів місцевого самоврядування у 48 містах України. У межах дослідження здійснено аналіз локальних нормативно-правових актів, що регулюють механізми, процедури та способи участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого самоврядування, зокрема: статут територіальної громади; місцеві ініціативи; громадські слухання;

громадські експертизи; звітування міських голів і депутатів міських рад; загальні збори громадян за місцем проживання; електронні петиції; консультації з громадськістю; громадські бюджети участі; регламент виконавчих комітетів міських рад; положення про постійні депутатські комісії; положення про помічника-консультанта міських рад тощо.

За результатами проведеного дослідження складено рейтинг «Індекс демократичності міст», який визначає якість правового регулювання механізмів місцевої демократії, підзвітності та прозорості міських рад, рівень політичної участі членів територіальної громади та ін. За його результатами Луцьк зайняв дев'яте місце і увійшов у ТОП-10 міст із найвищим рівнем індексу демократичності: Чернівці (78 %); Чернігів (61 %); Івано-Франківськ (58 %); Суми (49 %); Краматорськ (48 %); Тернопіль (48 %); Черкаси (48 %); Ужгород (47 %); Луцьк (47 %); Кропивницький (44 %) ¹¹.

Отже, Луцькою міською радою здійснено перші кроки у напрямі децентралізації, які позитивно вплинули на розвиток територіальної громади. Це досягнуто завдяки отриманню фінансової самостійності, розширенню можливостей для наповнення бюджету, збільшенню його доходної частини, самостійності щодо вибору напрямів витрати бюджетних коштів. Важливим аспектом децентралізації стало і передання частки функцій центральних органів державної влади на місця, що стимулює творчу ініціативу, реально впливає на економічний розвиток і розширення соціальної інфраструктури громади міста. Водночас залишається багато проблем щодо подальшого вдосконалення місцевого самоврядування, яке можливе лише за умови завершення конституційної реформи на рівні територіальної організації влади, приведення його у відповідність до Європейської хартії місцевого самоврядування, перетворення владних відносин у державі на основі принципів субсидіарності й децентралізації.

1. *Звернення до Президента України П. О. Порошенка та до Верховної Ради України щодо проведення конституційної реформи з децентралізації влади: Рішення Луцької міської ради від 24.02.2016 № 4/5 // Луцький замок. 2016. 10 березня.* 2. *Концепція реформування місцевого самоврядування та ор-*

ганізації територіальної влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 № 333-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [дата звернення: 06.02.2018].

3. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: монографія. Харків: Майдан, 2011. С. 8.

4. Порівняльний моніторинг кількості послуг наданих через Центр надання адміністративних послуг у місті Луцьку протягом перших кварталів 2016 та 2017 років. URL: <http://www.old.lutskrada.gov.ua/departament/departament-centr-nadannya-administrativnih-poslug-u-misti-lu> [дата звернення: 06.02.2018].

5. Романюк Микола: «Спільні зусилля дають результати». Звіт Луцького міського голови перед територіальною громадою про роботу за 2014 рік. // Луцький замок. 2015. 6 лютого.

6. Про створення тимчасової контрольної комісії з питань ощадливого витрачання бюджетних коштів: Рішення Луцької міської ради від 28.05.2015 № 74-85 // Луцький замок. 2015. 11 червня.

7. Міська рада Луцька однією з перших у державі перейшла на систему електронних закупівель // Луцький замок. 2015. 13 серпня.

8. Світліковській М. Працювати на розвиток Луцька // Луцький замок. 2015. 2 липня.

9. Харів О. Міський бюджет і надалі кредитуватиме ОСББ // Луцький замок. 2017. 14 грудня.

10. Результати моніторингу рівня публічності органів місцевого самоврядування // Луцький замок. 2015. 29 жовтня.

11. Луцьк увійшов у ТОП-10 міст із найвищим рівнем індексу демократичності // Луцький замок. 2017. 16 березня.

Bortnikova Alla. Processes of decentralization of the power in Lutsk after the revolution of dignity

The analysis of decentralization processes in Lutsk city council during 2014–2017 has been carried out. The directions of realization of the Concept of reformation of local self-government and territorial organization of power in Ukraine have been revealed. The processes of optimization of the network of institutions of the social sphere of the city through the creation of the Center for the Provision of Administrative Services, the organization of effective control by the territorial community over the actions of the authorities, as well as its responsibility to residents for spending money, the foundation of a number of departments in the city council with the transfer of functions of state bodies, etc. have been demonstrated.

In 2014, the online version of the energy consumption monitoring system of budget institutions, which enabled to monitor and analyze the energy efficiency of 217 buildings financed from the state budget, was introduced in Lutsk. In particular,

in 2014 Lutsk became one of the winners of the project «Municipal Energy Reform in Ukraine». In May 2015, in the Lutsk City Council a temporary control commission on verification of the economical spending of budget funds was set up. The commission was commissioned to study individual agreements that were concluded in 2014–2015 outside the tender procedures for the purchase of goods, services or works by executive bodies and utility companies of the Lutsk City Council. In June 2015, the decision was made as to establishment of the Department of State Architectural and Construction Control of the Lutsk City Council. The department was created in accordance with the law of Ukraine concerning decentralization of powers in the field of architectural and building control and improvement of city-building legislation.

The processes of decentralization have to be accompanied by a certain level of publicity and openness of the authorities, as it follows from the main principles of the activities of local self-government bodies. The activities of the city council in this regard are being realized in several areas: transparency in decision-making, control and accountability of the authorities of the territorial community, organization of maximum convenience and accessibility to services of executive bodies and power structures for the population. In particular, the city program «Transparent power 2013–2015», the Center for the Provision of Administrative Services, and the expansion of the network of online services are aimed at this. The work with the citizens' electronic messages in the city council is carried out through the official website under the heading «Addressing the City Council» and through the active Web Platform «Open City».

In the spring of 2017, the Ukrainian Independent Center for Policy Studies conducted a study on mechanisms of local democracy and tools for ensuring transparency, openness and accountability of local self-government bodies in 48 cities of Ukraine. According to the results of the survey, the index «Urban Democracy Index», which determines the quality of the legal regulation of local democracy mechanisms, the accountability and transparency of city councils, the level of political participation of members of the territorial community, etc. has been compiled. According to its results, Lutsk has taken the ninth place and has entered the TOP-10 cities with the highest level of democracy index.

Keywords: local self-government, decentralization, state power bodies, territorial community, subsidiarity.

ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Розглянуто місце і роль політичної міфології у системі реалізації політичної практики сучасного суспільства, зокрема, в ракурсі актуальної імманентної потреби практичної політичної активності у стійкому закоріненні певних політичних цінностей, орієнтацій, ідеалів на рівні підсвідомості осіб, що у масі своїй витворюють суспільні спільноти, громадські об'єднання, широкі електоральні групи, громадсько-політичні рухи тощо, і постають масовою рушійною силою практичного втілення відповідних суспільно-політичних ідей, інтересів, проєктів, бачень розвитку тих чи тих соціумів, суспільств, держав чи країн.

Ключові слова: політика, політична практика, міф, політичний міф, політична міфологія, політична ідеологія.

Гнатко Н. М. Политическая мифология в контексте политической практики

Рассмотрены место и роль политической мифологии в системе реализации политической практики современного общества, в частности, в ракурсе имманентной потребности практической политической активности в стабильном утверждении определенных политических ценностей, ориентаций, идеалов на уровне подсознания людей, которые в своей массе образуют общественные объединения, общности, широкие электоральные группы, общественно-политические движения и т.п., и предстают массовой движущей силой практического воплощения соответствующих общественно-политических идей, интересов, проектов, видений развития тех или иных социумов, обществ, государств или стран.

Ключевые слова: политика, политическая практика, миф, политический миф, политическая мифология, политическая идеология.

Gnatko Mykola. Political mythology in the context political practice

The article is sanctified to consideration of place and role of political mythology in the system of realization of political practice of modern society, in particular, in foreshortening of actual immanent necessity of practical political activity in the proof taking root of certain political values, orientations, ideals at the level of sub-consciousness of persons, that public associations, public associations, wide electorate groups, are in-bulk created it, public-political motions and others like that, and appear mass motive force of practical embodiment of corresponding social and political ideas, interests, visions of development those or those societies, sheld or countries.

Keywords: *politics, political practice, myth, political myth, political mythology, political ideology.*

Політика, як одна з ключових сфер життєдіяльності суспільства, зокрема, будь-якого сучасного суспільства, включає в себе два основних інтегративних компоненти: політичну теорію і політичну практику. Перший компонент зводиться до базових концептуально-модельних, доктринальних засад політичної активності у певному суспільстві відповідних її суб'єктів, другий – до емпіричного, безпосереднього, інструментально-прикладного втілення цими суб'єктами зазначених засад у повсякденному бутті відповідного соціуму.

Серцевиною політичної теорії виступає політична ідеологія, яка концентрує в собі систему визначальних політичних ідей, покликану упорядкувати і зорієнтувати масову свідомість відповідної людської спільноти щодо ключових цінностей, ідеалів і орієнтирів її поточного суспільного буття та перспектив прийдешнього розвитку з відповідним баченням її минулого існування. При цьому фундаментальною самодостатньою базовою одиницею спільного людського існування постає або ж окрема особа (лібералізм), або ж певна парціальна складова суспільства – соціальна страта, суспільний клас, громадо-комуна (соціо-комунізм), або ж цілісна етно-національна спільнота – нація (націоналізм). Політична теорія, як і будь-яка інша теорія, передбачає певне раціональне опертя на деяке об'єктивістське бачення реальної дійсності у відповідному її сегменті, а також втілює необхідну міру абстрактності у концептуальному моделюванні зазначеного сегмента.

Політична практика, своєю чергою, спирається на базові орієнтири відповідної політичної теорії і покликана, як було зазначено вище, втілювати ці орієнтири в конкретних умовах життєдіяльності певного соціуму. При цьому вона має, з одного боку, керуватися відповідною політичною ідеологією, без чого швидко хаотизується і сходить нанівець, з іншого боку, повсякчас наражається на бурхливу динаміку мінливих суспільно-громадських настроїв і конкурентно-конфліктних взаємин різноманітних соціальних суб'єктів та груп інформаційно-психологічного впливу у відповідному соціальному середовищі. Політична ідеологія містить у собі як раціональні, так і ірраціональні інформаційні змісти і компоненти. За всієї значущості і вагомості перших, всі вони в різний спосіб можуть бути доволі легко поставлені під сумнів на рівні відповідної масової свідомості, чому є величезна кількість конкретних доказів¹.

Тому цілком закономірно будь-яка життєздатна політична ідеологія містить істотний міфологічний компонент, з необхідністю включає певну політичну міфологію. Та все ж потужні позиції в сучасному світі наукового світогляду з пануванням у ньому раціоналістичної парадигми світовідображення і світопізнання зумовлюють превалювання в сучасних дієвих політичних ідеологіях раціоналістичної складової на противагу складовій ірраціонально-міфологічній. А політична практика, реалізуючись у мінливих умовах прояву тих чи тих соціальних процесів, динаміки масових громадських настроїв і персональних емоційних реакцій, властивих цим процесам, будучи змушеною апелювати не тільки (а часто-густо, й не стільки) до масової свідомості соціуму, а й до його масового підсвідомого, потребує чогось більш стійкого, непорушного, беззаперечно-імперативного, емоційно-безсумнівно-сакралізованого, ніж будь-яка найобґрунтованіша логічно раціоналістична політико-ідеологічна побудова, теоретична конструкція, що ґрунтується на аргументах і причинно-наслідковому доведенні. Все, що може бути – в будь-який спосіб, хоч якось – поставленим під сумнів, у реальній політичній практиці як орієнтир, як дієвий ідеал, як ціннісний рушій системної політичної активності виявляється недостатнім. Життєво необхідним постає емоційно насичений, сакралізовано-імперативний, образно-виразний, ціннісно-мобілізуєчий ідеалізований інформа-

ційний конструкт, когнітивно простий і мотиваційно-надихаючий, витворюючий у масовій, соціетальній психіці² найвищу реальність. Таким інформаційним конструктом може бути власне і лише міф, у контексті політичної практики, звісно ж, міф політичний³.

В цьому сенсі доречно розглянути явище міфологізації соціетальної психіки у її політичному сегменті, тобто, політичної соціетальної психіки. Саме останньої, а не, скажімо, політичної свідомості, як це означають деякі дослідники⁴, оскільки міфологізація жодним чином не обмежується свідомісним рівнем психіки як окремих осіб, так і її аналогом серед певних соціальних груп чи суспільств загалом. Більше того, саме на підсвідомісному рівні вона найяскравіше себе виявляє, що, звісно, потребує подальшого адекватного дослідження. І тут варто відзначити, що між ідеологізацією політичної соціетальної психіки та її міфологізацією мають місце, що природно, суттєві відмінності, на чому наголошують деякі дослідники, зокрема Ю. Арабаджиев. Так він зазначає, що це передовсім: гносеологічна відмінність – проблемність зв'язку між запитом на тлумачення відповідної реальності і самим тлумаченням, генетична – міф як першовитік певного ідеологічного конструкту, легітимаційна – морально-імперативна зумовленість способу буття і здійснюваної активності тощо⁵. У той же час міфологізацію сучасної політичної соціетальної психіки з її ідеологізацією зближує базова близькість – це спільний генетичний фундамент (архетип, архепротоміф), символічна функція (використання символу як основи цілісного, нуменозного сприймання світу політики) та праксеологічна функція (спонукання до мислення та дій у певному визначеному напрямі). У завершеній формі політичний міф завжди узгоджується з відповідною політичною ідеологією. Якщо політична ідеологія тяжіє до раціоналізації світобачення, то для політичної міфології властивим є втілення почуттєво-образного відображенні соціальної реальності, що неминуче призводить до посилення ірраціональної складової в ній. Відмінність політичної міфології від політичної ідеології також у тому, що першій більшою мірою притаманна “спонтанність” розвитку, його достатня незалежність від локальної волі окремих осіб та соціальних інституцій, пов'язаних з її продукуванням, оскільки формування політичної міфології значною

мірою зумовлюється взаємодією домінуючої політико-ідеологічної концепції з наявними у відповідному соціумі стереотипами громадської соціетальної психіки⁶.

Отже, саме політична міфологія, як ніщо інше, виявляється вкрай необхідним чинником реалізації успішної політичної практики в будь-якому сучасному соціумі.

Відомо, що політичні міфи є незамінним засобом згуртування значних мас людей довкола певних політико-ідеологічних цінностей та ідеалів, мобілізації їх на спільні активні дії, покликані втілювати ці цінності у реальне життя. Цілком очевидно, що стовідсоткового співпадіння власне суб'єктно-особистих цінностей, інтересів, цілей окремих осіб у будь-якому суспільстві та відповідних політико-ідеологічних ідеалів практично не буває, завжди має місце певна міра їх розбіжності. З іншого боку, пропаговані політико-ідеологічні ідеали можуть різною мірою співвідноситись з об'єктивно-системними потребами розвитку відповідного суспільства і з готовністю активних суб'єктів реалізації адекватної політичної практики їх реально втілювати в суспільне життя. У випадку низького рівня такого співвіднесення (превалювання особистих інтересів політиків над суспільними у їх політичній практиці, неготовність їх послідовно діяти у зазначеному практичному втіленні інтересів суспільства, схильності відповідного політичного істеблішменту до системного лицемірства і нехтування волею широких суспільних верств) політична міфологізація здійснюваної політичної практики суттєвим чином сприяє деструктивній для відповідного суспільства інформаційно-психо-соціальної маніпуляції його політичною соціетальною психікою, завдаючи як всьому суспільству, так і його окремим громадянам нищівної шкоди.

Якщо ж таке співвіднесення характеризується достатньо високим рівнем (реальна політична практика відповідних суб'єктів політичної активності виявляє пріоритет суспільних інтересів над власними особистими, виразну послідовність у їх втіленні попри різноманітні перешкоди, спокуси і ризики, розумну дієву щирість і впровадження об'єктивної суб'єктної волі суспільства до свого перспективного розвитку в діяльності його політичного істеблішменту) його вираженості, то політична міфологізація реалізовуваної полі-

тичної практики постає вкрай важливим конструктивним, програмуючим відповідні політичну соціетальну психіку та політичну поведінку, чинником розвою релевантних соціуму, суспільства, держави, країни тощо.

Тобто, політична міфологізація суспільно-політичної практики будь-якого суспільства може відігравати як цілком деструктивну, так і абсолютно необхідну конструктивну роль у його життєдіяльності, залежно від того, зокрема, послаблює вона чи посилює, в осяжному кінцевому підсумку, суб'єктність цього суспільства, його згуртованість, рівень функціонування основних його сфер, рівень його самоідентифікації, готовність до реалізації обгрунтованих втіленням цієї суб'єктності спільних масштабних проєктів реалізації волі великих соціальних груп чи всього суспільства, зокрема, інноваційного характеру тощо.

Для ілюстрації вагомої конструктивної ролі політичних міфів у політичній практиці вдамося до такого прикладу, як мобілізація певного суспільства в умовах зовнішньої для нього військової загрози з метою організації дієвої відсічі останній. Часто в такій ситуації значна частина суспільства схильна виявляти недостатню готовність зі зброєю в руках захищати свою країну від ворога з різних причин: неоднозначне ставлення до країни-агресора, небажання ризикувати своїм життям і здоров'ям та ними ж своїх близьких і рідних, невисокий рівень довіри до керівництва власної країни, дієва демобілізуюча пропаганда з боку агресора, сумніви у правильності того плану захисних військових дій, який практично реалізується відповідними владними структурами і т.д., і т.п.

За таких обставин без дієвої імперативно-емоційно-мобілізуючої політичної практики належних суспільно-політичних чинників відповідна країна має високі шанси не бути спроможною дати адекватну відсіч ворогові зі вкрай негативними наслідками для всього суспільства, аж до загибелі відповідної держави і нищівних тотальних втрат для її громадян (від масового зубожіння, жорсткого окупаційного режиму держави-агресора, брутального повсякденного приниження з боку окупантів, глибокої морально-психологічної травми суспільства, виселення значних мас населення зі своїх місць проживання і аж до прямого фізичного знищення частини «обра-

них» окупантами за певними ознаками громадян та анексії окупованої території). Яскравих історичних прикладів цього майже безліч. Практично всі воюючі сторони у Другій світовій війні вдавалися – при окупації ними певних територій – до подібної практики, хоча й різною мірою. Найбільш «успішними» в цьому сенсі виявилися жорстко-авторитарний Третій Рейх і тоталітарний СРСР. Де в чому зі зазначеного ще більш кричущими і людиноненависницькими були окупаційні дії московсько-комуністичної імперії СРСР при окупації нею у 20-30 роках минулого сторіччя тодішньої України, власне, УНР. Апогеєм при цьому став Вселенськ-Голодомор 1932-33 рр., тотальний геноцид українства, що постав найбільшою і найжахливішою гуманітарною катастрофою-трагедією в історії людства, і наслідки якого й сьогодні дуже істотно даються взнаки в Українській державі.

Такі колосальні людські і національні трагедії виявляються можливими, зокрема, через відверто недостатню мобілізованість суспільства для життєво необхідного захисту від агресивного зовнішнього ворога, інколи ворога правдиво смертельного.

І зарадити настільки жахливим наслідкам у більшості випадків може адекватна, належним чином підтримана засобами масового донесення до суспільства відповідної інформації, політична міфологізація суспільно-політичної практики. Так, у часи постановня Української Народної Республіки (сюди відносимо і добу Центральної Ради, і добу Гетьманату, і добу Директорії) належного наповнення тодішньої суспільно-політичної практики в Україні адекватною конструктивною українською націєцентричною політичною міфологією не було вчинено, не було й необхідного розгортання дієвих засобів донесення потрібної інформації до тодішнього українського населення (в силу різних причин, в тому числі об'єктивних, але це інша тема для аналізу). З іншого боку, смертельний ворог тодішньої УНР, Московська імперія, що реанімувалася з допомогою токсичної пропагандистської комуні-більшовицької інформаційної отрути, у фанатичному ражі реокупації України вела тотальну інформаційно-психологічну війну проти неї. При цьому відповідна політико-пропагандистська практика була щільно насичена деструктивною, згубною для України, політичною міфологією з переважанням у ній

комуністично-утопічних міфів і міфологем. В цій практиці місце відповідної політичної міфології було центральним, стрижневим, а роль у її дієвості – визначальною. І, як незаперечно засвідчує історія, убивчі наслідки всього цього для українства не забарилися.

Особливої дієвості політична міфологія у контексті реалізації політичної практики набуває за умови, коли така реалізація розгортається у публічному просторі суспільства, що перебуває на перехідному, трансформаційному етапі свого історичного буття, як, зокрема, сучасне українське суспільство. Поточний стан такого суспільства характеризується виразною нестійкістю, мінливістю його політичної соціальної психіки, і певна успішна політична практика для ефективного втілення відповідних політико-ідеологічних теоретичних постулатів гостро потребує адекватного залучення належних політичних міфів, покликаних забезпечувати стійке відповідне програмування означеної психіки з метою через нього домогтися необхідної суспільно-політичної поведінки її носіїв⁷.

Розглянемо для ілюстрування наведених тверджень широко розповсюджений в сучасній Україні політичний міф, суть якого зводиться до такої політичної диспозиції: демократичний устрій нашої держави передбачає, що будь-яке загально-суспільне визначення орієнтацій і перспектив її подальшого розвитку, формулювання української національної ідеї, обрання ключових засад внутрішньої і зовнішньої державної політики тощо обов'язково має бути детермінованим тотальним всесуспільним консенсусом, всі мають вичерпно домовитись з усіма, суспільно-політична позиція з означених аспектів життя суспільства і держави будь-якої локальної, але активної соціальної групи (на рівні мешканців певного містечка або ж малочисельної субетнічної чи етнічної спільноти) повинна бути обов'язково всебічно врахована!

Елементарний практико-політичний аналіз з очевидністю засвідчує, що реальне втілення зазначеної диспозиції є практично неможливим, а схильність орієнтуватися на таку диспозицію у практичній політиці надає високі шанси зовнішнім, недружнім, м'яко кажучи, до України, чинникам торпедувати доцільний активний її розвиток, і тягне за собою його паралізацію. Тобто, апелюючи до високого авторитету в суспільстві, в його політичній соціальної

психіці цінностей демократичного державного устрою і ліберальної політичної ідеології, значений міф, ірраціонально, спотворено-гіпертрофовано проєктуючи базові постулати ліберально-демократичних політичних ідеалів на реальну практичну життєдіяльність суспільства перехідного етапу розвитку, і актуалізуючи відповідні емоційно-чуттєві складники політичної соцієтальної психіки соціуму, забезпечує певну ефективність політичної практики фактично антукраїнських політичних сил з їх облудною політико-ідеологічною теоретичною базою.

І, навпаки, політична міфологія, що тяжіє до таких україноцентричних інформаційних конструктів, які культивують ідеалістичні уявлення про високий лицарський дух українського козацтва, про прадавність української мови і її беззаперечні переваги щодо інших, найпоширеніших у світі і в Україні, мов, про славетність, попри драматизм і трагізм, української історії, про геніальні, загальносвітового значення, досягнення українських митців, науковців, релігійних діячів, військовиків-полководців, державних діячів тощо, витворює потужний чинник забезпечення високої ефективності політичної практики проукраїнських політичних сил, що спираються на адекватну політико-ідеологічну основу з її українсько-національним патріотичним (власне українсько-націоналістичним – не плутати з етно-шовіністичною підміною суті явища) стрижнем.

Отже, виявляється, що в конкретних реаліях сучасної України політична міфологія першого зі зазначених гатунків постає як вкрай шкідливий для її адекватного подальшого розвитку деструктивний чинник, що суттєво сприяє антиукраїнській політичній практиці, а вона ж у форматі другого зазначеного гатунку є гостро необхідний для цього розвитку конструктивний чинник, який вагомо надає потрібної дієвості проукраїнській політичній практиці.

Звернувшись до сутнісного розуміння феномена міфу, відзначимо, зокрема, що міф – це є особлива трансцендентальна складова соцієтальної психіки, яка з необхідністю виходить за межі психо-соціального відображення реальної дійсності, взуруючись при цьому на деякі тенденційно постульовані ідеальні явища, чинники і форми, що в самій цій дійсності не є безпосередньо втіленими⁸.

Тобто, як психіка окремої особи, так і її аналог на рівні соціуму – соціетальна психіка, іманентно характеризуються онтологічною потребою в ідеальному, емоційно-мотиваційно надихаючому суб'єктно-бажаному упорядкуванні неідеальної, часто-густо фруструючої, демотивуючої, суб'єктно-розчаровуючої реальності, причому упорядкуванні імперативно-беззаперечному, абсолютному, такому, що своєю імперативністю може врівноважити і навіть переважити, підпорядкувати собі емпіричну силу розчаровуюче-пригнічуючої реальної дійсності. Для цього абсолютно необхідним є трансцендентальний вихід за межі відображення цієї останньої з опорою на бажані ідеалізовані конструкти референтних явищ, їхніх образів і символів, «заземлених» на інтенсивні, як позитивні, так і негативні, емоції і високі почуття. Без достатнього задоволення цієї потреби як окрема особа, так і будь-який соціум виявляються позбавленими можливості вижити, передовсім, у психо-соціальному сенсі, і, як наслідок, у буквальному, фізичному сенсі також, оскільки розрив між їх ідеалістично-позитивними очікуваннями щодо реальності і самою цією реальністю, як вона постає для них у позаміфологічному відображенні, має чітко виражену тенденцію до переживання його як нестерпного.

І єдино можливою, доступною і адекватною відповіддю на цю потребу є власне міф, саме міф, тільки і лише міф. Тому то його значущість і вагомість у бутті окремих людей, соціальних груп, суспільств і всього людства загалом є такою великою, а він – абсолютно невід'ємним, життєзабезпечуючим, вітальним атрибутом цього буття. Ну й, звісно ж, у політичній сфері суспільної життєдіяльності незмінним і невід'ємним її атрибутом постає політичний міф.

Політична практика, щоб бути привабливою для значних мас людей у певному суспільстві, дієвою і результативною, має, зокрема, суттєвим чином сприяти задоволенню означеної потреби. А це можливо лише за умови адекватної міфологізації такої практики відповідними політичними міфами.

У цьому сенсі шалений практико-політичний успіх комуністичної політичної ідеології у XX сторіччі, попри колосальну кривавість її політичної практики, зумовлений, зокрема, масованою, універсальною, вдалою її політичною міфологізацією. Утопічні комуні-

стичні ідеї щодо практичної можливості і історичної неминучості втілення в реальній життєдіяльності людства всезагальної справедливості, усунення будь-якого адміністративно-державно-владного насилля над людиною, всебічно-гармонійного розвитку останньої (на рівні кожної окремо взятої особи), всемогутності і беззаперечної оптимальності науково-технічного прогресу людської спільноти тощо втілювали у психіці окремих людей і в соцістальній психіці багатьох соціумів і суспільств задоволення цієї глобальної потреби людства в ідеальному імперативному упорядкуванні далеко не ідеальної реальності, яка за своєю сутністю не може бути ідеальною, принаймні, для будь-якого суб'єкта з його суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності.

Тобто, саме комуністична політична міфологія значною, якщо не вирішальною, мірою забезпечили комуністичній політичній ідеології таке успішне (з позиції власне дієвості) втілення у комуністичній політичній практиці впродовж ХХ сторіччя.

Завершення цього сторіччя засвідчило крах комуністичної політичної ідеології і відповідної практики у змаганні зі своїм найпотужнішим конкурентом – ліберальною політичною ідеологією з її політичною практикою. Останній, зокрема, властива перевага на рівні ліберальної політичної міфології в тотальнішій універсальності і концентрованішій націленості власне на базовий об'єкт впливу політичної міфологізації – політичний сегмент психіки будь-якої окремої людини. Далеко не в останню чергу перемога лібералізму над комунізмом, як конкуруючих політичних ідеологій і політичних практик, виявилась забезпеченою зазначеною перевагою.

В цьому зв'язку слід констатувати, що комуністична ідеологія зі своєю комуністичною практикою, у свою чергу, взяла гору у ХХ сторіччі над нацистською і фашистською політичними ідеологіями з їх політичними практиками (багато в чому близькими, хоча й явно не тотожними), зокрема, з причини переваги її політичної міфології над політичними міфологіями цих її конкурентів-опонентів у виділеному вище аспекті універсальності міфологічно-ідеалістичного упорядкування реальності.

Резюмуючи, констатуємо: життєдіяльність будь-якого сучасного суспільства з необхідністю потребує відповідної доцільної політич-

ної активності у формі політичних практик, здійснюваних з опорою на адекватні його стану політичні ідеології, а ці практики можуть бути ефективними і результативними тільки за умови втілення в них належної політичної міфології.

1. *Берус В. В.* Современная социально-политическая мифология // Политическая жизнь и мысль: история и современность. Барнаул: Тарус, 1993. – С. 38 – 56; *Глазунова С. М.* Політичні міфи як чинник мотивації політичного вибору в контексті інтеграційних процесів в Україні. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/; *Горбатенко В. П.* Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: дис. ... докт. політ. наук; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 1999. 379 с.; *Cassirer E.* Der Mythos des Staates. Frankfurt a. Москва, 1994. 355 p. 2. *Барт Р.* Мифологии. Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 234 с. 3. *Донченко Е. А.* Социетальная психика. Київ: Наукова думка, 1994. 206 с.; *Донченко О. А., Романенко Ю. В.* Архетипи соціального життя і політика. Київ: Либідь, 2001. 334 с. 4. *Арабаджиев Д. Ю.* Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості: дис. ... канд. політ. наук; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2006. 181 с.; *Демчук П. О.* Обережно, політичні міфи: філософсько-політологічний трактат. Київ: Молодь, 2006. 204 с.; *Головатий М.* Політична міфологія. Київ: МАУП, 2005. 148 с.; *Савельев А.* Политическая мифология. Москва: Логос, 2003. URL: <http://savelev.ru/book/?ch=367>. 5. *Арабаджиев Д. Ю.* Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості: дис. ... канд. політ. наук; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2006. 181 с.; *Кресіна І.* Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів: дис. ... докт. політ. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1999. 451 с.; *Розумний М.* Алгоритми національного самоопанування. Київ 2008. 112 с.; *Шайгородський Ю.* Міфологія як засіб моделювання політичної реальності // Віче. 2009. № 15. С. 35–38. 6. *Арабаджиев Д. Ю.* Цит. праця. 7. Там само. 8. *Глазунова С. М.* Політичні міфи як чинник мотивації політичного вибору в контексті інтеграційних процесів в Україні. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/; *Горбатенко В. П.* Цит. праця; *Кресіна І.* Цит. праця; *Лукинюк М.* Обережно: МІФИ. Київ: Вид. ім. О.Теліги, 2000. 417 с. 9. *Барт Р.* Цит. работа; *Хюбнер К.* Истина мифа. Москва: Республика, 1996. 448 с.

Gnatko Mykola. Political mythology in the context political practice

The political process in modern society involves the activation of mass social phenomena, based on the corresponding motivational-orientational regulators of the corresponding behavior of large masses of people. Such regulators are formed and dispositions in the mass public consciousness, more broadly – in the social psyche of society.

These regulators for their formation, affirmation, consolidation in the social psyche, as well as for providing them with proper emotional energy charge and modal-imperative action, require certain fundamental informational and programming factors with appropriate features that should be able to create a solid and stable basis of proper guidance, values and motives.

Such factors, apart from some rationalism, must necessarily be characterized by expressive irrational-voluntarist fills, without which the true effective imperative of these factors appears impossible. And the most relevant requirements indicated among the factors that are correlated with these functions are myths, in fact, in the context of purely political processes, of course, political myths.

Political practice can only be successful, stable and promising, when the respective masses of people have the opportunity to satisfy one of the extremely important needs - the need for an ideal, emotionally-motivationally inspiring, subjectively desirable ordering of the non-ideal, often-frustrating, demotivating, sub-then-disappointing reality, and ordering imperatively-unquestioning, absolute, such that its imperative can balance and even outstrip, subjugate the empirical power of disappointing-depressing ealnoyi reality.

To this end, it is absolutely necessary to transcendently go beyond the reflection of this latter, based on the desired idealized constructs of reference phenomena, their images and symbols, "grounded" on intense, positive and negative, emotions and high feelings. Without sufficient satisfaction of this need, both an individual and any social group are deprived of the opportunity to survive, first of all, in the psycho-social sense, and as a consequence, in the literal and physical sense as well, since the gap between their idealistic and positive expectations of reality and this very reality, as it appears to them in the non-mythological reflection, has a clearly expressed tendency to experience it as unbearable.

And the only possible, accessible and adequate answer to this need is the actual myth, it is the myth, only a mere myth. Therefore, its significance and importance in the existence of individuals, social groups, societies and all of mankind is gener-

ally so great, and it is absolutely essential, life-giving, and welcoming attribute of this being. Well, of course, in the political sphere of social life, the political myth appears as an inalienable and inalienable attribute of it.

Consequently, political practice for its adequate implementation is in dire need of adequate security at the level of the societal psyche of the society in question by a system of corresponding political myths – a constructive system of political mythology.

Keywords: politics, political practice, myth, political myth, political mythology, political ideology.

УДК 351.865:327.84

С. П. МОКЛЯК

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Розглянуто поняття та сутність політичних ризиків в сфері військово-технічного співробітництва на основі порівняльного аналізу їх дефініцій. Досліджено вплив військово-технічного співробітництва на забезпечення життєво важливих інтересів зовнішньополітичної діяльності держави. Доведено вплив політичних ризиків на стан і динаміку політичного та економічного зростання, на фінансову стабільність суб'єктів ВТС і держави в цілому.

Ключові слова: військово-технічне співробітництво, озброєння та військова техніка, товари військового призначення та подвійного використання, політичні ризики.

Мокляк С. П. Понятие и сущность политических рисков в сфере военно-технического сотрудничества

Рассмотрены понятие и сущность политических рисков в сфере военно-технического сотрудничества на основе сравнительного анализа их

© МОКЛЯК Сергій Петрович – професор Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка

дефініцій. *Исследовано влияние военно-технического сотрудничества на обеспечение жизненно важных интересов внешнеполитической деятельности государства. Доказано влияние политических рисков на состояние и динамику политического и экономического роста, на финансовую стабильность субъектов ВТС и государства в целом.*

Ключевые слова: *военно-техническое сотрудничество, вооружение и военная техника, товары военного назначения и двойного использования, политические риски.*

Mokliak Sergii. The concept and essence of political risks in the field of military-technical cooperation

The concept and essence of political risks in the sphere of military-technical cooperation are considered on the basis of comparative analysis of their definitions. The influence of military-technical cooperation on ensuring vital interests of the foreign policy activity of the state is investigated. The influence of political risks on the state and dynamics of political and economic growth, on the financial stability of the subjects of the PTS and the state as a whole is proved.

Keywords: *military-technical cooperation, armament and military equipment, military and dual-use goods, political risks.*

Поняття та сутність політичних ризиків вітчизняні та зарубіжні науковці почали досліджувати з кінця 60-х років ХХ сторіччя. Проте дослідження питання політичних ризиків мали епізодичний характер. Частіше за все вони були покликані з'ясувати наслідки якоїсь конкретної політичної події світового масштабу. З метою дослідження політичних ризиків у сфері військово-технічного співробітництва (ВТС) визначимо поняття ВТС, ризик, політичний ризик та управління політичними ризиками у сфері ВТС.

Більшість українських науковців визначає поняття ВТС як комплекс міжнародних, політичних, економічних, державно-управлінських та інших суспільних відносин, спрямованих на передачу озброєння та військової техніки (ОВТ) і товарів військового призначення та подвійного використання (ТВППВ) з одних держав до інших¹.

Відповідно до вітчизняної нормативної бази ВТС України із зарубіжними країнами визначається як сукупність цілеспрямованих заходів, пов'язаних із розробкою, виробництвом, ремонтом, модернізацією, знищенням (утилізацією) і міжнародними передачами товарів військового призначення, які здійснюються на підставі законодавства України відповідно до міжнародних норм щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та обмеження передач окремих видів ТВППВ².

Змістом ВТС є діяльність уповноважених на це суб'єктів: інститутів державної влади, організацій, підприємств, державних, приватних фірм і компаній, які пов'язані з розробкою, виробництвом, продажем або закупівлею військової продукції, а також з плануванням, координацією та послугами військового призначення³.

У зарубіжних країнах, таких, як США поняття ВТС використовується для провадження міжнародної торгівлі товарами і послугами оборонного призначення, у Китайській Народній Республіці (КНР) – це експорт-імпорт військової продукції, в Австрії – ввезення, вивезення і транзит військового матеріалу, в Італії – експорт, імпорт і транзитне провезення через країну озброєння, бойової техніки і матеріалів стратегічного призначення. Разом з тим усі наведені поняття пояснюють один і той же предмет – систему суспільних відносин, спрямованих на експорт-імпорт ТВППВ у зарубіжні держави.

ВТС має надзвичайне значення для будь-якої держави. Це зумовлено тим, що цей вид співробітництва є одним з важливих факторів, на основі яких, з урахуванням конкретних історичних внутрішніх обставин і зовнішніх чинників, формуються політичні цілі та завдання щодо забезпечення її національної безпеки.

В умовах сучасного світу, коли можливості використання збройних сил (ЗС) держави та їх вплив на загальний розвиток і становлення світової спільноти значною мірою обмежені, ВТС є високоефективним засобом забезпечення життєво важливих інтересів зовнішньополітичної діяльності України та має суттєвий вплив на її політику в цілому. Взагалі ВТС як відіграє велику роль у досягненні інтересів його суб'єктів в окремих регіонах світу, так і ство-

рює передумови для виникнення різного роду ризиків під час їх діяльності на міжнародному ринку озброєння.

Сучасне геополітичне та геостратегічне становище України об'єктивно визначається постійним впливом у політичній, економічній, воєнній, соціальній, ідеологічній та інших сферах національної безпеки з боку зарубіжних держав. Сьогодні для України ВТС є одним із дієвих засобів самоствердження її в зовнішньополітичних та стратегічних відносинах, а також підвищення політичного, економічного та наукового авторитету.

Зважаючи на це, слід використовувати ВТС як елемент становлення присутності України в таких регіонах світу, як Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР), Близький та Середній Схід, Латинська Америка і країни Співдружності Незалежних Держав. Це єдиний реальний та результативний варіант співробітництва в політичній площині, який може забезпечити тільки ВТС. Таким шляхом йшли до становлення своєї присутності всі провідні країни світу: США у Пакистані, Туреччині, Саудівській Аравії, країнах Балканського регіону; ФРН у Туреччині, РФ в Індії, КНР і Сирії. Співпраця в оборонній галузі є найважливішою складовою зовнішньої політики і стратегії держави в певному регіоні і може бути основним критерієм вирішення різних завдань її зовнішньополітичного курсу та національної безпеки.

Сьогодні система ВТС України із зарубіжними державами перебуває в стані динамічного розвитку і потрібен час на те, щоб вона почала повноцінно функціонувати. Для цього вдосконалюється законодавча та нормативно-правова бази, що регламентують права і обов'язки міністерств та відомств у сфері ВТС⁴. Ця робота спрямована на всебічне забезпечення національних інтересів і безпеки України в зовнішньополітичній, зовнішньоекономічній та воєнній галузях, а також на підвищення рівня забезпечення національного виробника ОВТ.

Необхідність створення політико-правового поля та підсилення державного контролю за сферою ВТС дуже тісно пов'язані з фактором національної безпеки України. Якщо система ВТС і експорт – імпорт ОВТ не будуть підкріплені суворим державним контролем,

вони можуть служити основою в іноземних конкурентів для жорсткого політичного, економічного та ідеологічного тиску на Україну.

Зважаючи на багатоплановість сфери ВТС, на думку автора, її воєнно-політичний та воєнно-економічний аспекти потребують найбільшої уваги. Так, воєнно-політичний аспект ВТС полягає в здатності зміцнити безпеку і стабільність, а також посилити оборонний потенціал певних країн, зупинити (в разі загрози) потенційного агресора та відновити регіональний баланс сил. Водночас міжнародні поставки ОВТ можуть призвести до розгортання гонки озброєнь у певному регіоні, що може провокувати виникнення воєнної конфронтації. Крім того, через них можуть поглибитися регіональні кризи й конфлікти, зазнати ускладнень процеси пошуку напрямів урегулювання міжнародних або внутрішніх конфліктів.

Виходячи з цього, у практичному плані реалізація завдань ВТС означає забезпечення таких національних інтересів країни: завоювання (утримання) та зміцнення політичного впливу в життєво важливих для національних інтересів регіонах світу; розширення політичних, економічних та військових зв'язків з країнами – імпортерами ОВТ, і вплив на їх подальший технологічний розвиток; забезпечення збалансованого розвитку бойового потенціалу національних ЗС на основі досягнень національного ОПК; використання науково-технологічних досягнень зарубіжних країн у власних інтересах.

Відповідно до воєнно-економічного аспекту сфери ВТС це: отримання валютних надходжень для державних потреб, передусім для фінансової допомоги оборонним галузям промисловості, реструктуризації військового виробництва, утилізації озброєнь і техніки тощо; підвищення конкурентоздатності вітчизняного ОВТ на світовому ринку озброєння і тим самим статусу держави у світовій політиці та економіці.

Взагалі проблему зовнішньополітичних відносин країн – учасниць світового процесу ВТС – розглядали як окремі політичні аспекти та наслідки торгівлею ТВППВ, аналізувалися їх історичний розвиток та взаємозалежність, відстежувалися причини і наслідки конфліктів між країнами, оцінювалися окремі політичні та економічні ризики.

Термін «ризик» походить від латинського слова «risicare», що означає «прийняти рішення». У сучасній теорії та практиці поняття ризику має багатосторонній та багатозначний характер. У політичній теорії поняття ризик застосовують доволі часто і тлумачать його по-різному⁵. Ризик виникає тоді, коли керована соціально-економічна (політична, економічна, воєнна тощо) система (наприклад, система ВТС) функціонує в умовах невизначеності (розпливчості, конфліктності), а особи, які мають відповідні права та зацікавлені в кінцевому результаті, приймають рішення, обираючи його з декількох альтернативних варіантів проектів рішень. Наприклад, І.Б. Новик та К.Е. Омаров визначають ризик як об'єктивно-суб'єктивну категорію. Він пов'язаний з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору. Ризик відображає міру (ступінь) досягнення сподіваного результату, невдачі та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих та неконтрольованих чинників за наявності прямих та зворотних зв'язків. Таке визначення ризику відображає системний підхід до категорії ризику і показує вплив на систему внутрішніх чинників, конкуруючих систем та надсистеми в цілому. На думку Е.Е. Крохиної, ризик визначається як вартісне вираження ймовірності події, що викликає втрати.

Для дослідження сфери ВТС будемо використовувати поняття ризик у визначенні американського науковця Ф. Найта. Він розуміє ризик як оцінену будь-яким способом ймовірність. Відповідно до концепції Ф. Найта ризик – це невизначеність, за якої неможливі ні обчислення, ні присвоєння чисельної ймовірності, хоча б навіть суб'єктивної. Отже, поняття невизначеності є первинним щодо поняття ризик, який існує завжди. Він може мати позитивні або негативні наслідки. Негативні наслідки ризику не можна усунути або уникнути їх повністю, але можна спробувати зменшити їх вплив до мінімального різними засобами.

У сучасній теорії ризику, спираючись на загальну теорію, системний аналіз, політико-математичні методи і моделі, сформовано теоретико-методологічні принципи, накопичено потужний і гнучкий інструментарій, який дедалі частіше застосовують у всіх сферах діяльності держави. В основі категоріальної структури теорії ризиків

є поняття небезпека. Це об'єктивна закономірність, що зумовлює процеси кількісних та якісних змін систем, які сприймаються у формі загрози життєво важливим інтересам країни. Поняття ризику У. Бек визначає як один з видів небезпеки, який реально усвідомлюється. Також ризик оцінюється ймовірно для мінімізації наслідків, при цьому враховуються необхідні управлінські, фінансові ресурси та матеріальні можливості. Ризик тісно пов'язаний з політичною, соціальною та економічною діяльністю країн, спеціальних експортерів, конкретних фізичних осіб тощо.

Зокрема І. Джус оцінює всі ризики через систему якісних показників і кількісних часток, які характеризують покращення або погіршення ситуації, причому ймовірність одних і тих же змін може сприйматися різними соціальними групами в діапазоні негативні – нейтральні – позитивні.

Зважаючи на вищезазначене, основна увага приділяється аналізу таких характеристик ризиків: нормативність (неможливість уникнути), незворотність, зростаючий масштаб та якісна невизначеність. Успішна реалізація експортно-імпоротної політики ВТС неможлива без ідентифікації ризиків при реалізації ТВПВ, що можуть нести загрозу політичній, економічній та воєнній безпеці держави.

З метою розуміння складності дослідження ризиків у сфері ВТС необхідно обов'язково брати до уваги те, що більшість ризиків тісно пов'язані один з одним, тому створити жорсткі рамки між окремими видами ризиків сфери ВТС досить складно, а іноді неможливо. Зміни в одному з ризиків відразу спричиняють перетворення в іншому і потребують аналізу для успішної діяльності системи в цілому. На думку автора, у сфері ВТС ризики, що мають значний вплив, такі: політичний; виробничий; комерційний; технічний; галузевий та інноваційний.

У рамках дослідження розглянемо тільки політичні ризики у сфері ВТС. Вони впливають на стан і динаміку політичного та економічного зростання, на фінансову стабільність суб'єктів ВТС і держави в цілому. Будучи невід'ємною складовою політичної та господарської діяльності, політичні ризики лежать в основі складних і важливих політичних явищ, пов'язаних з експортом – імпортом

том ТВППВ. Як будь-який вид ризику, політичні ризики у сфері ВТС практично не існують у чистому вигляді. Їх критерії подібні до інших ризиків та не підлягають поясненню тільки з політичної точки зору. Взаємодіючи, вони викликають відповідну поведінку учасників прийняття рішення щодо виробництва, продажу або купівлі різного виду озброєння і ТВППВ. Крім того, вони безпосередньо пов'язані з оцінкою ефективності політичних рішень, що були прийняті або будуть прийматися.

За визначенням І.В. Джуса, політичні ризики – це події в політичному середовищі, що мають прямий та опосередкований вплив на діяльність економічних суб'єктів.

А.А. Горшкова під поняттям «політичний ризик» розуміє ймовірність негативних наслідків політичних рішень, що приймаються в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації тощо), яке призводить до шкоди для учасників політичних дій та ймовірності здійснення небажаних подій.

Зокрема, Л.В. Сморгунов дає таке визначення: політичний ризик є ймовірністю виникнення політичних факторів у країні (регіоні), які можуть здійснити позитивний або негативний вплив на такі види діяльності, як управління, економіку та інші. До таких політичних факторів відносяться, наприклад, стабільність політичного режиму, політичні заворушення, корупція, злочинність, безробіття. У вузькому розумінні політичний ризик – це ймовірність фінансових втрат для фірми в результаті впливу негативних політичних факторів у країні, в якій розміщено інвестиції.

Важливими якостями керівництва сучасного суб'єкта ВТС при експорті-імпорті ОВТ є його вміння працювати в умовах невизначеності, здійснювати раціональний вибір з можливих, альтернативних варіантів та йти на ризик у розумних межах. Чим більш складним і нестабільним є політичне середовище, тим актуальнішим стає його облік, розробка інструментарію для аналізу, моделювання та прогнозування. Виявлення, аналіз та облік політичних ризиків особливо важливі в країнах з невизначеним законодавством і ОПК яких реформується.

Політичний ризик постійно існує в діяльності учасників світового ринку озброєння. Як зазначалося вище, його не можливо уник-

нути, але, за умови ґрунтового аналізу всіх його чинників, цей вид ризику можна не тільки правильно оцінити, а й врахувати при прийнятті подальших рішень.

Таким чином, з метою дослідження сфери ВТС будемо використовувати поняття політичний ризик як ймовірність виникнення ситуації, за якої взаємозалежні фактори, спровоковані різного роду внутрішніми або зовнішніми чинниками (або відсутністю таких), призводять до суттєвих змін наявного політичного середовища і в результаті яких суспільство втрачає важливі соціально-політичні ресурси.

Відповідно «політичний ризик у сфері ВТС» – це ймовірність завдання політичної шкоди інтересам держави на міжнародній арені, що в подальшому призводить до економічних збитків та іміджевих втрат для суб'єктів ВТС.

У свою чергу під поняттям політична шкода слід розуміти різного роду втрати для держави від дискредитації у ЗМІ до накладення міжнародних санкцій.

За загальною теорією, управління ризиками – це процеси, пов'язані з ідентифікацією, аналізом ризиків та прийняттям рішень, які передбачають максимізацію позитивних і мінімізацію негативних наслідків настання ризикових подій.

Виходячи з цього, управління ризиками будь-якого проекту складається з таких етапів:

1. Планування управління ризиками – вибір підходів і планування діяльності з управління ризиками проекту.
2. Ідентифікація ризиків – визначення ризиків, здатних вплинути на проект, і документування їх характеристик.
3. Якісна оцінка ризиків – якісний аналіз ризиків і умов їх виникнення з метою визначення їх впливу на успіх проекту.
4. Кількісна оцінка – кількісний аналіз ймовірності виникнення та впливу наслідків ризиків на проект.
5. Моніторинг і реагування на ризику – визначення процедур і методів з послаблення негативних наслідків ризикових подій та використання можливих переваг, моніторинг ризиків.

6. Контроль ризиків – визначення ризиків, що залишаються, виконання плану управління ризиками проекту та оцінка ефективності дій для їх мінімізації.

Усі ризики на цих етапах взаємодіють один з одним. Незважаючи на те, що в зазначених етапах розглядаються дискретні елементи з чітко визначеними характеристиками, на практиці вони можуть частково збігатися і взаємодіяти.

Отже, під управлінням політичними ризиками у сфері ВТС будемо розуміти процес добування, зберігання, вивчення, аналізу та надання керівництву суб'єкта ВТС інформації для зменшення політичних ризиків від їх діяльності у сфері ВТС.

Мета процесу управління політичними ризиками у сфері ВТС полягає в обмеженні чи мінімізації їх рівня на основі моніторингу, вивчення та аналізу наявної інформації про них як позитивного, так і негативного характеру. У подальшому в науковому дослідженні з метою вирішення наукового завдання будемо розглядати винятково негативні політичні ризики ВТС, які мають багатofакторний вимір.

1. *Бегма В. М., Свергунов О.О.* Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах: аналіт. доп.; упоряд. В. М. Маркелов; за заг. ред. В. М. Бегми. Київ: НІСД, 2013. 112 с. 2. *Про розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері військово-технічного співробітництва з зарубіжними державами:* Указ Президента України від 20 березня 2002 року №276/2002. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276/2002>, 22.02.2017. 3. *Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з зарубіжними державами:* Указ Президента України від 21 квітня 1999 року №422/99. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/422/99>, 22.02.2017. 4. *Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу України:* Указ Президента України від 28 грудня 2010 року №1245/2010. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1245/2010>, 22.02.2017. 5. *Бегма В. М.* Стратегічне управління військово-технічним співробітництвом в інтересах забезпечення воєнної безпеки України: монографія / Бегма В. М. та інші; під заг. ред. Руснака І. С. Київ: ППНБ, НАОУ, 2005. 228 с.

Mokliak Sergii. The concept and essence of political risks in the field of military-technical cooperation

In terms of military aggression of Russia against Ukraine priority of national defense industry is to ensure national security forces need arms and military equipment (AME). But this task is impossible without improving the system of military-technical cooperation (MTC) of Ukraine. Due to changes in the military-political situation, political risks in the MTC area play a very important role today.

Proved that the meaning of managing political risks in the MTC area must be determined specific to international cooperation in general and Ukraine MTC system features, they are reflected in the legal framework of the state. From the economic risks in this area they have higher degree of subjectivity and unpredictability.

Specific researches of political risks in the MTC area in open scientific sources were not found. Established in theoretical and methodological research areas dominated the MTC area interdisciplinary approaches based on the use of the achievements of scientific fields as political science, economics, management and public administration. It was found that in domestic science is the least developed aspects of the problem such as the definition of political risk in the MTC area, especially in the context of intelligence support of MTC, classification, management approaches to minimize.

Based on theories of risk management, and that the tendency to politicize the sphere of the MTC area is seen as a key in contemporary international relations, the author defined the notion of “political risk in the MTC area” is the probability of sudden appearance political damage national interests in the international arena that further results in economic damage and image losses for subjects of MTC.

Generalizing the experience of leading countries - exporters of AME to manage political risks, concluded that maintaining political MTC of the state apparatus is an effective method of preventing political risks. The theory of politics of sanctions were further developed and identified the features of its implementation is in the MTC area. It is proved that the policy of sanctions are not directly aimed at changing the political regime in the target country, its purpose is to adjust foreign policy of the country – an object, including using MTC as a mechanism of foreign influence.

Based on the analysis of Ukraine's cooperation with a number of partners from different regions of the world proved the presence of correlation between the stated countries for bilateral relations as strategic partnership and the real level of MTC between them. The level of bilateral relations in MTC worth considering as one of the criterion signs of strategic partnership in international relations. Proclamation

of cooperation participants in the international arena status of strategic partnership is a unique way to minimize risks in the MTC area and one of the methods diplomatic pressure to manage political risks.

A specific feature of political risk management is in the MTC area (as opposed to other areas of international cooperation) is that due to privacy or limited access to it to implement each stage of the management process is almost impossible without the support of the intelligence agencies. The peculiarity targeting in the management of political risks in the MTC area is that a priority of national interests on the international political scene more important than interests of individual subjects of MTC.

Keywords: military-technical cooperation, armament and military equipment, military and dual-use goods, political risks.

УДК 323.2

В. М. ТАРАСЮК

ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ РОСІЇ: ВИКЛИК ДЕМОКРАТІЇ І НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Розглядаються актуальні проблеми, пов'язані з припиненням аналогового й переходом на цифрові стандарти телевізійного мовлення. Аналізуються причини та наслідки кодування супутникового телебачення. Досліджуються способи мінімізації впливу зовнішньої інформаційної агресії.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційна політика, телевізійне мовлення, державна політика, регулювання сфери інформаційних технологій.

Тарасюк В. Н. Информационная агрессия России: вызов демократии и национальной безопасности Украины

Рассматриваются актуальные проблемы в связи с прекращением аналогового и переходом на цифровое телевизионное вещание. Анализируются причины и последствия кодирования спутникового телевидения. Исследуются способы минимизации влияния внешней информационной агрессии.

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Ключевые слова: *информационная безопасность, информационная политика, телевизионное вещание, государственная политика, регулирование сферы информационных технологий.*

Tarasyuk Volodymyr. Russian informational aggression: the challenge to democracy and the national security of Ukraine

The article deals with actual problems in connection with the termination of analogue with the transition to digital television broadcasting. Analyzing the causes and consequences of coding of satellite television. Exploring the ways of minimizing the influence of external information aggression.

Keywords: *information security, information policy, television broadcasting, state policy, regulation of the sphere of information technologies.*

Після Революції Гідності вплив російських медіа на формування громадської думки в Україні значно посилюється. У соціальних мережах та різноманітних Інтернетвиданнях регулярно з'являються т. зв. фейкові новини й публікації, основною метою яких є формування недовіри до влади, політичних інститутів та переконання, що українці не є повноцінною самостійною нацією, а Україна – державою. Вказані інформаційні повідомлення подаються у вигляді альтернативних «експертних» точок зору, доступною, простою мовою під галасливими заголовками. А можливість розміщення публікацій в авторитетних європейських та американських ЗМІ ще більше розширила поле діяльності й сферу впливу кремлівських інформаційних агенцій, що певним чином компенсує невинне зниження довіри до офіційних російських ЗМІ.

Крім зовнішніх джерел антиукраїнської пропаганди, в нашій країні функціонує низка відомих медіакомпаній, які вважаються проросійськими: газета «Весті», Інтернет-видання Strana.ua, медіахолдинги UMN та Інтер Медіа Груп, телеканал NewsOne. Наприклад, газета «Весті» не тільки безкоштовно розповсюджується на вулицях Києва, Харкова, Одеси, Дніпра та Запоріжжя, а й представлена як потужне Інтернет-видання – має мультимедійний сайт, сторінки в соціальних мережах, створює власний відео контент, проводить опитування тощо.

Аналіз телевізійного контенту за популярністю свідчить, що переважно на Закарпатті, півдні та на сході України, незважаючи на запроваджені обмеження, протягом 2015-2017 років попит на російські супутникові телеканали знизився лише на 18%.

До причин зниження популярності національного телепродукту в Закарпатському та південно-східних регіонах, крім мовного чинника (після запровадження політики збільшення україномовного контенту), можна віднести: обмежений вибір телепередач, телеканалів, значно нижчу якість контенту порівняно з тим, що пропонує телевізійний ринок Російської Федерації. Крім іншого, це обумовлено багаторічною популяризацією кіно- та телевізійних російських продуктів. За роки незалежності український телеглядач настільки звик до російських серіалів, що зміна глядацьких уподобань та смаків потребує більш копіткої й виваженої роботи, ніж просто прийняття певних регуляторних актів. Крім цього, незважаючи на зміни в законодавстві про кінематографію та телевізійне мовлення, телеканали, що належать Р. Ахметову та Д. Фірташу, продовжують транслювати дешеві (порівняно з вітчизняними й західними) аудіо-візуальні продукти російського виробництва¹.

Завдяки законодавчому регулюванню медійної сфери України російський телевізійний контент залишається широкодоступним лише засобами супутникового телебачення. Кабельні оператори, провайдери супутникового та Інтернет-телебачення й телевізійні компанії, що здійснюють свою діяльність на території України, починаючи з 2014 р., припинили трансляцію російського телевізійного продукту. Тож основним інструментом масового проникнення антиукраїнської пропаганди до осель українців є супутник.

Досліджуючи це питання, варто звернути увагу й на активність Російської Федерації щодо посилення потужності російських передавачів аналогового та цифрового наземного мовлення, розташованих на кордоні з Україною. Наприклад, потужності передавачів, розміщених у Белгороді (РФ) достатньо для впевненого прийому сигналу російських телеканалів у Харкові та Харківській області. Таким чином, прикордонні з Росією, зоною АТО та Кримом території України потребують окремого правового регулювання щодо розподілу та використання радіочастотного ресурсу держави.

Обсяг фінансування та кількість супутників, що забезпечують доставку телевізійного продукту російського виробництва на території Європи, свідчать про те, що уряд Російської Федерації приділяє значну увагу позиціонуванню власних медіа за межами Росії.

Формування альтернативної точки зору щодо подій у Європі та світі, демонстрація власної імперської позиції й пропагування цінностей т. зв. «російського світу» є пріоритетними напрямками діяльності російських медіа.

Усвідомлюючи власну неспроможність інтеграції у цивілізоване співтовариство, влада Російської Федерації обрала курс на посилення процесу ментального й культурного відокремлення Росії від розвинутого західного світу. Таким чином, засоби масового впливу (ЗМІ, ЗМК, теле- та кіноіндустрія, книговидавництво тощо) займають пріоритетне становище у формуванні суспільно-політичного клімату Росії.

З метою невинного впровадження демократичних цінностей й недопущення дисбалансу в українському суспільстві українській владі не слід ігнорувати виклики зовнішньої інформаційної інтервенції, яка становить не меншу загрозу для державної цілісності та стабільності, ніж збройна агресія.

Наведемо перелік пріоритетних напрямів у інформаційній сфері національної безпеки країни, що були визначені науковцями Національного інституту стратегічних досліджень ще 2014 році².

- розроблення Доктрини державної інформаційної політики як засадничого документа державної політики найвищого рівня в інформаційній сфері, у якій мають бути відображені мета, основні принципи, пріоритети та напрями, способи реалізації державної інформаційної політики;

- розроблення керівних документів державної політики наступного рівня: Концепції розвитку національного інформаційного простору (щодо діяльності ЗМІ та Інтернету, інформаційних агентств, бібліотек, архівів книговидання, телекомунікацій, забезпечення достатнього рівня присутності якісного національного інформаційного продукту в українському і світовому міжнародному інформаційному просторі тощо) та Концепції розвитку офіційної комунікації (щодо розвитку відповідного інституційного складника,

процесів інформування громадськості, формування іміджу, здійснення брендингу, реалізації системи державної пропаганди, спрямованої як на внутрішнє, так і на зовнішнє інформаційне середовище тощо);

- з метою унормування діяльності з поширення інформації у мережі Інтернет, введення в правове поле діяльності новітніх засобів масової комунікації розробити окремий закон «Про засоби масової інформації (комунікації) в мережі Інтернет», з-поміж положень якого доцільно передбачити визначення правового статусу та принципів діяльності Інтернет-ЗМК як нових, нетрадиційних ЗМІ; з огляду на особливості діяльності доцільним є визначення окремо статусу та порядку реєстрації (ліцензування) для конвергентних аудіовізуальних ЗМК та Інтернет-видань (електронної преси); визначення прав і обов'язків вітчизняних і зарубіжних суб'єктів інформаційних відносин у національному сегменті мережі Інтернет; недопущення цензури Інтернет-ЗМІ тощо;

- для вдосконалення захисту інтелектуальної власності в умовах поширення Інтернет-технологій, посилення відповідальності за незаконне розміщення та використання об'єктів авторського і суміжних прав у мережі Інтернет розробити та затвердити окремий закон «Про захист авторських і суміжних прав у мережі Інтернет», в якому прописати не тільки загальні норми захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет, а й механізми виявлення порушника та притягнення його до відповідальності;

- з метою захисту честі та гідності осіб у мережі Інтернет від поширення неправдивої інформації розробити зміни до законів з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, передбачивши можливість притягнення до відповідальності адміністрації сайту, на якому розміщена неправдива інформація, за умови неможливості встановлення автора такої інформації;

- для підвищення відповідальності журналістів під час виконання їх професійних обов'язків та дотримання етичних стандартів розробити і застосувати зміни до законодавства України, передбачивши відповідальність за порушення професійних стандартів;

- з метою визначення єдиних принципів і підходів до регламентування відносин в інформаційному просторі, упорядкування в

межах чіткої ієрархії законів і єдиної системи правових норм і понять, визначення термінів в інформаційній сфері (зокрема, «національний інформаційний простір», «державна інформаційна політика», «інформаційно-психологічна безпека» тощо) розробити Інформаційний кодекс України (робоча назва).

У той час, як кремлівська пропагандистська машина удосконалює свої методи інформаційного впливу й нарощує обороти, європейському співтовариству, до якого географічно належить Україна, слід діяти більш злагоджено й, передбачаючи можливі наслідки, застосовувати превентивні заходи протидії російській інформаційній агресії.

Країни Європи, захищаючи власні демократичні цінності, багатовікові традиції та надбання в сфері захисту прав людини, змушені шукати шляхи обмеження свободи слова з метою захисту демократії як такої. Фактично інформаційна агресія, наслідки від ураження якої значно перевищують можливості звичайної зброї, спонукає до тимчасового обмеження демократії з метою збереження демократичних цінностей у майбутньому.

До таких заходів інформаційно-оборонної сфери, крім зазначених вище у доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, можна віднести:

- створення й імплементація Стратегії інформаційної безпеки України;
- запровадження відкритих реєстрів власників/розпорядників Інтернет ресурсів;
- створення спеціальних національних інституцій з протидії інформаційній агресії;
- впровадження державних (національних) програм з масової медіаграмотності;
- створення сприятливих умов для популяризації, розвитку й доступності вітчизняного книговидавництва, теле- та кіновиробництва, освіти, культури;
- імплементація обов'язкового використання антивірусного програмного забезпечення;
- посилення відповідальності за використання неліцензійного програмного забезпечення.

Крім цього, окремо варто розглянути можливість запровадження міжнародних санкцій в інформаційній сфері щодо суб'єктів Російської Федерації, а саме:

1) зобов'язати російські медіакомпанії запровадити геокодування власного Інтернет-контенту й кодування супутникових сигналів російських телеканалів;

2) заборонити європейським провайдерам супутникового/кабельного зв'язку надавати послуги російським медіакомпаніям, які не запровадили геокодування Інтернет-контенту та/чи кодування сигналів супутникового телебачення.

За таких умов припиниться «вільний обіг» кремлівської пропаганди, а усі бажаючі, придбавши у провайдера відповідні тюнери, оплачуватимуть російський медіапродукт.

Нормами міжнародного права в сфері інформаційної безпеки передбачено обмеження свободи слова з метою захисту прав та репутації інших осіб та/або для охорони державної безпеки й громадського порядку, здоров'я чи морального стану населення. 16 травня 2011 р. Спеціальний доповідач ООН з питань заохочення і захисту права на свободу думки та її вільне виявлення Франк Ла Рю представив Раді ООН з прав людини доповідь про основні тенденції та проблеми в праві всіх індивідів шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду через Інтернет. Загальні підходи до обмеження права на доступ до Інтернет також визначені у цій доповіді:

1) обмеження повинно бути передбачено законом – зрозумілим і доступним кожному;

2) обмеження повинно переслідувати одну з цілей, зазначених у п. 3 ст. 19 міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а саме: для захисту прав та репутації інших осіб та/або для охорони державної безпеки й громадського порядку, здоров'я чи морального стану населення;

3) необхідність обмеження повинна бути доведена й використовуватися лише як виключний засіб для досягнення поставленої мети³.

Застосування цієї норми вимагає попереднього доведення факту інформаційної агресії з боку Російської Федерації, наслідками якої

є збройні конфлікти, терористичні акти, диверсії, що призводять до людських жертв, тисяч поранених, зростання внутрішньої міграції, кількості біженців тощо.

Отже, існує необхідність визначення інформаційної безпеки країни як одного з ключових напрямів стратегії національної безпеки. З огляду на бурхливий розвиток інформаційних технологій, зростання впливу засобів масової комунікації, використання соціальних мереж та інших Інтернет ресурсів як найбільш поширених засобів ведення інформаційної війни (інформаційної агресії), посиленої уваги потребує моніторинг діяльності ЗМІ/ЗМК, електронної преси та інших інформаційних Інтернет ресурсів й інформаційних агентств. У даному контексті тимчасове обмеження демократії слід розглядати як спосіб самозбереження демократичних традицій у майбутньому. Демократія може бути обмежена лише на період усунення загрози подальшому існуванні. Водночас такі заходи можуть застосовуватися лише в країнах зі сталими демократичними інституціями, здатними виконувати функцію запобіжників можливих зловживань правлячої еліти.

1. *Російські серіали: українці люблять мелодрами, а країна виробник значення не має.* 2015 рік. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/59019/Rosijski_serialy_ukrajinci_lublat_melodramy_a_krajina; *Канал «Україна» порушує українські закони і показує російські серіали.* 2017 рік. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/kanal-ukrayina-porushuye-ukrayinski-zakoni-i-pokazuje-rosiyski-seriali.html>. 2. *Конах В.К.* Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична доповідь «Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання». Висновки. 2014 р. 3. *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue.* 2011. URL: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/17session/A.HRC.17.27_en.pdf.

Tarasjuk Volodymyr. Russian informational aggression: the challenge to democracy and the national security of Ukraine

The article deals with actual problems in connection with the termination of analogue with the transition to digital television broadcasting. Analyzing the causes

and consequences of coding of satellite television. Exploring the ways of minimizing the influence of external information aggression.

Due to insufficient regulation in the national information space of Ukraine, there are a number of negative phenomena that hinder the development of market players and provide information rights and freedoms of citizens, and sometimes create threats to the national security of Ukraine.

The countries of Europe, protecting their own democratic values, centuries-old traditions and human rights gains, are forced to seek ways to restrict freedom of expression [the democracy] in order to protect democracy as such. In fact, information aggression, the consequences of which damage considerably exceeds the capabilities of conventional weapons, prompts a temporary restriction of democracy in order to preserve democratic values in the future.

Draw attention to the need to determine the country's information security as one of the key areas of the national security strategy. Given the reactive development of information technology, the growing impact of mass media, the use of social networks and other Internet resources as the most common means of conducting information warfare (information aggression), the monitoring of media / MMC activities, the electronic press and other information Internet resources must be intensified. and news agencies. In this context, the temporary restriction of democracy should be considered as a way of self-preservation of democratic traditions in the future. Democracy can be limited only to the period of elimination of the threats of its continued existence. At the same time, such measures can only be applied in countries with stable democratic institutions that can fulfill the function of safeguards for possible abuses of the ruling elite.

Keywords: information security, information policy, television broadcasting, state policy, regulation of the sphere of information technologies.

СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто поняття політичної відповідальності, її соціально-політичну природу і зміст. Визначено роль соціальної довіри як невід'ємної складової політичної відповідальності. Подано авторську характеристику окремих суб'єктів політики та обґрунтовано необхідність використання політичної відповідальності в контексті соціальної відповідальності з урахуванням особливостей публічних відносин.

Ключові слова: політична відповідальність, політична діяльність, соціальна довіра, громадянське суспільство, публічна влада.

Печерский П. Н. Субъектно-объектные детерминанты политической ответственности

Рассмотрено понятие политической ответственности, ее социально-политическую природу и содержание. Определена роль социального доверия как неотъемлемой составляющей политической ответственности. Предложена авторская характеристика отдельных субъектов политики и обоснована необходимость использования публичной ответственности в контексте социальной ответственности с учетом особенностей публичных отношений.

Ключевые слова: политическая ответственность, политическая деятельность, социальное доверие, гражданское общество, публичная власть.

Pechersky Pavlo. Subject-Object Determinants of political Responsibility

The notion of political responsibility, its socio-political nature and content is considered. The role of social trust is defined as an integral part of political responsibility. The author's characteristic of separate subjects of a policy is offered and the necessity of use of public responsibility in a context of social responsibility taking into account features of public relations is proved.

Keywords: political responsibility, social trust, civil society, public authority.

У пострадянських країнах політичну відповідальність розглядають як відповідальність влади перед суспільством за виконання прийнятих на себе обов'язків, обіцянок і програм, як форму соціальної відповідальності, яка виникає у процесі діяльності різних суб'єктів у зв'язку з організацією, здійсненням і розвитком державної влади, а також під час розроблення та втілення в життя політики, яка відображає прогресивні напрями та мету розвитку суспільства¹.

Учені трактують політичну відповідальність як «самостійний вид відповідальності» і вважають помилковим розглядати політичну її як позитивне чи негативне явище, оскільки вона є обов'язковою соціальною категорією, що виникла у зв'язку з появою держави як апарату політичного управління. Проте політична відповідальність поряд із державною потребує і громадянського суспільства або добре поінформованого електорального корпусу. Суб'єкт політичної відповідальності перебуває у постійному зв'язку з громадянським суспільством шляхом постійного співвідношення діяльності останнього з легітимною моделлю здійснення державної влади. Політична відповідальність визначається рівнем народної підтримки (легітимації) діяльності суб'єкта здійснення державної влади², тобто рівнем соціальної довіри. Чим більша довіра до суб'єкта політики, тим більша підтримка громади і навпаки, чим менший поріг довіри, тим менший його політичний рейтинг. Тим самим політична відповідальність у специфічній системі взаємозв'язків виконує організаційну функцію, задовольняючи інтереси суспільства та охоплюючи відповідне коло суб'єктів політики, залучених до здійснення цих функцій. У часовому вимірі політична відповідальність має суб'єктивні передумови настання та існування, а водночас відповідні наслідки втілення й реалізації, їх суб'єктивно-об'єктивну оцінку³.

У широкому розумінні політична відповідальність означає відповідність якостей носіїв владно-управлінської діяльності (ділових, культурних тощо) і реалізацію ними своїх функцій і повноважень відповідно до тих умов і завдань, які постають перед країною і суспільством. Вона означає глибоке усвідомлення суб'єктами влади й управління життєво важливих інтересів суспільства і країни, свого покликання самовіддано боротися за їх здійснення, здатність вироб-

ляти якісну політику, приймати найкращі рішення, здійснювати їх з максимальною користю заради загального блага⁴.

Під відповідальністю потрібно розуміти не тільки ретроспективну (негативну), але й перспективну (позитивну) – таку, що обмежує свавілля з боку суб'єкта, змушує працювати в певних межах для досягнення визначеної цілі. Загалом розроблення більш вдалих механізмів перспективної політичної відповідальності все більше цікавить науковців. Остання полягає у виникненні в суб'єкта почуття обов'язку, дотримання відповідних норм та правил⁵. За відсутності цього громадянське суспільство в межах свого виборчого округу може самоорганізуватись та прийти до думки щодо зміни своїх політичних поглядів. Звичайно, такі зміни надають політичним технологам чергову можливість заслужити у суспільства «вотум довіри» шляхом обрання кандидата в політику за допомогою образу, який ними обрано. А відтак на політичній арені з'являється новий політичний актор, або призабутий реваншист. Враховуючи багатоманітність політичних технологій, можна обґрунтовано стверджувати, що політика, образ життя якого (включаючи близьких родичів) не відповідає соціальному побуту на рівні валового внутрішнього продукту країни та моральним догмам, відповідно до загальноприйнятих звичаїв та традицій, доцільно називати політичним симулянтом. І тут не потрібно глибоко аналізувати походження статків, якщо вони були отримані в період перебування на державній службі або займаючи виборну посаду. Наявність соціальної прірви між політиком та суспільством надає додаткові аргументи до застосування політичної відповідальності. В такому випадку важливо, щоб був політичний вибір. У свою чергу, політик, який пропонує нові неординарні рішення та досяг результату, запропонувавши ефективні механізми забезпечення суспільних інтересів, наділений здатністю гуртувати навколо себе суспільство, фактично і є лідером політичного представництва в якісному значенні. Однак дуже важливо суб'єкту політики – громаді його розгледіти та виокремити шляхом надання «квоти довіри» та публічних повноважень.

Політичному суб'єкту в системі влади (виконавчої, законодавчої, представницької, органах місцевого самоврядування) треба чітко усвідомлювати, що громадянське суспільство контролює ді-

яльність влади та має дієві засоби впливу на суб'єктів політики шляхом застосування механізмів публічної (соціальної) відповідальності. Відповідно визначення політичної відповідальності пов'язане, з одного боку, із застосуванням оціночних суджень, а з іншого – з необхідністю раціонального осмислення результатів політичної діяльності⁶.

На жаль, в Україні домінує відчуття боротьби влади і суспільства, адже, отримуючи достатню квоту соціальної довіри, в більшості випадків, політичний суб'єкт закривається від громадянського суспільства, від громади та не виконує (або виконує неефективно) передвиборчу програму і публічні обіцянки. Незважаючи на низький рівень довіри до політиків та зменшення відсотка політично активних громадян, громадянське суспільство намагається урівноважити застосування відповідальності за допомогою тих сфер взаємовідносин, які або не потребують юридичного закріплення, або ще не отримали такого, але можуть бути застосовані загальним «примусом» суспільства. Відтак співвідношення мораль–політика та мораль–право повинно дістати відображення у політичній діяльності виключно як звичаєва норма, як необхідність, погоджена всіма політичними акторами⁷. Все, що виходить за межі нормативного регулювання, є відповідальністю політичною і полягає у «позбавленні права здійснювати державну владу шляхом вилучення із сфери політики»⁸.

Яким чином здійснюватиметься «вилучення зі сфери політики», у формі оцінки діяльності на наступних чергових виборах чи позачергових, при повторному зайнятті посади чи за рахунок механізмів громадянського осуду тощо, є питанням виключно до суспільства. Оскільки народ як джерело влади вправі самостійно вирішувати, яким чином він буде висловлювати довіру чи недовіру до державного або політичного діяча.

Слід зазначити, що за роки незалежності України політична відповідальність майже не запрацювала. Для належного задіяння цього інституту потрібні спільні зусилля. Тут, на нашу думку, треба почати із законодавчого унормування політичної відповідальності та демократизації суспільства шляхом допущення його представників до політичних перегонів із створенням рівних умов для кожного.

Водночас перші кроки на цьому шляху вже зроблено. У 2015 році був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції». Законом встановлюється державне фінансування політичних партій. Визначається, що за рахунок коштів державного бюджету України фінансується статутна діяльність політичних партій. Запроваджено щоквартальну звітність для політичних партій, встановлено максимальний розмір суми внеску від фізичних та юридичних осіб тощо⁹. Загалом прийнятий закон є позитивним кроком на шляху підвищення фінансової прозорості діяльності суб'єктів політики (політичних партій), що дозволить посилити фінансову, організаційну та кадрову спроможність партій, диверсифікувати джерела фінансування партійної діяльності, зменшити рівень залежності партій від олігархів та запровадити умови для чесної та вільної політичної конкуренції, розвитку нових партій, здатних забезпечувати суспільні інтереси.

Водночас необхідно зазначити, що законодавець намагається уникнути вживання політичної відповідальності при формулюванні норм, положення яких визначають діяльність учасників політичного процесу в публічних взаємовідносинах. Аналізуючи законодавчі акти у сфері державної служби, місцевого самоврядування, соціальних стандартів, виборчого процесу, можна зробити висновок, що нормотворець (Верховна Рада України) уникає законодавчого закріплення політичної відповідальності. Зокрема, законодавством визначено, що особи, винні у порушенні закону, несуть дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність. Або навіть законодавець визначає більш абстрактне визначення покарання, яке полягає в тому, що відповідальність настає у порядку, передбаченому законодавством.

Така ситуація пояснюється тим, що законодавець не вважає поняття політичної відповідальності юридичним, тобто цей вид відповідальності не містить правопорушень. Законодавець дотримується думки, що політична відповідальність не підсудна органам правосуддя. Звідси сформована установка, що політична відповідальність є сферою політичних оцінок та мотивів, а не юридичних приписів.

Тепер важливо розібратись у тому, кого ж законодавець відносить до політичних діячів. Зокрема, Закон України «Про Кабінет Міністрів України» № 794–VII від 27.02.2014 року до політичних посад відносить посади членів уряду України¹⁰. Дане положення містилося в ч. 3 ст. 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 07.10.2010 року № 2591–VI. Частиною 5 ст. 9 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» № 3166–VI від 17.03.2011 року до них також віднесено посади першого заступника міністра і заступника міністра (у разі їх введення)¹¹.

Продовжуючи аналіз політичних посад, слід звернути увагу на те, що, відповідно до Конституції України Президент України і народні депутати України отримують владу безпосередньо від народу України шляхом обрання на визначений строк, а Прем'єр-міністр України, Міністр закордонних справ та Міністр оборони України призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Інші члени уряду призначаються парламентом за поданням Прем'єр-міністра України. Призначення голови та членів уряду Верховною Радою України є результатом політичної домовленості коаліції депутатських фракцій. Подання про призначення Верховною Радою України на посаду Прем'єр-міністра України Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Осіб, які займають державні політичні посади в правовому аспекті, відрізняє від інших політиків те, що вони не лише є носіями певних політичних ідей та беруть участь у політичних процесах в державі як представники певних політичних сил, а й мають владні повноваження, яких вони набувають за особливими процедурами – внаслідок обрання чи призначення для реалізації політичної програми на відповідних державних політичних посадах¹².

Аналіз законодавства України свідчить про поступову реалізацію положень Концепції адміністративної реформи в Україні від 22.07.1998 року, відповідно до якої державні посади поділяються залежно від змісту та характеру діяльності, способу обіймання посади

та надання повноважень на три групи: (а) політичні; (б) адміністративні; (в) патронатні.

Відповідно до положень Концепції адміністративної реформи в Україні особливості статусу посади «політичного діяча (політика)» виявляються у трьох ключових ознаках: по-перше, в особливому порядку призначення на посаду; по-друге, в особливому порядку звільнення з посади; по-третє, в особливих рисах відповідальності, яка має ознаку публічної (тобто перед главою держави, парламентом, а також в певних формах – перед населенням) відповідальності за наслідки діяльності¹³. Поряд із цим, у законодавстві дістала закріплення така ознака політичних посад, як непоширення на них трудового законодавства та законодавства України про державну службу (ч. 3 ст. 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»; ч. 5 ст. 9 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

З позиції Ю. Битяка, розмежування політичних і адміністративних посад державних органів є принципово важливою проблемою. Під політичними посадами він розуміє визначені Конституцією та законами України посади в державних органах, які обіймаються внаслідок обрання на них українським народом або призначення всенародно обраними носіями державної влади на визначений законом термін чи з метою реалізації політичної програми. Основними рисами цих посад є: 1) громадяни обираються (призначаються) на них на певний строк, що визначається Конституцією чи законами України; 2) особи можуть бути у будь-який час відкликані або звільнені з цих посад (у ряді випадків, з дотриманням певної процедури); 3) на них не поширюється законодавство про державну службу та адміністративна влада будь-яких службовців, що займають посади державних службовців; 4) головне завдання таких посадовців – реалізація політики в певних галузях та сферах або політичного курсу держави.

До адміністративних посад вчений відносить посади в державних органах щодо практичного виконання їх завдань та функцій; особи, які їх обіймають, наділені державно-владними повноваженнями для здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій; отримують заробітну плату за рахунок коштів

державного бюджету України; на них поширюється законодавство про державну службу та ін. Натомість патронатні посади – це державні посади, засновані у встановленому порядку, передбачені у штатному розписі державних органів, статус яких передбачає здійснення консультативно-дорадчих функцій від імені та на користь конкретної посадової особи. Порядок обіймання цих посад визначається законодавством, фінансуються вони за рахунок коштів державного бюджету¹⁴.

Відтак, за логікою Закону України «Про Кабінет Міністрів України» та Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», політичній відповідальності підлягають лише ті суб'єкти, що займають політичні посади. Враховуючи те, що дане питання має дискусійний характер і лише фрагментарно відображено у значених законах, вважаємо, що в цьому питанні доцільно керуватися науковою літературою та публікаціями наукового характеру, які деталізують поняття «публічний політик», «державний діяч» тощо.

Враховуючи вищевикладене, треба наголосити на тому, що не потрібно плутати політичні посади з посадами адміністративними та патронатними, адже їх відмінність очевидна і полягає у формуванні державного апарату з урахуванням політичної кон'юнктури в парламенті й представництва політичних сил в уряді.

Отже, політична відповідальність виступає автономним видом відповідальності, що належить до суспільних відносин і полягає у використанні моральних механізмів та оцінок етичного характеру щодо публічних дій суб'єктів політики. Дана проблема стала актуальною з розвитком демократичної моделі управління. Політична відповідальність притаманна лише вузькій професійній галузі й застосовується лише щодо суб'єкта політики. Суб'єкт політики, як представник народу, повинен мати високий моральний рівень. Завдяки розвитку інформаційних технологій суспільство, як суб'єкт політики, отримує більше важелів впливу на політичний процес. Політик має відповідати за наслідки своїх дій та рішень перед народом. Лише відповідальний політик може повернути довіру людей до влади. А відтак віднесення законодавцем виключно членів уряду та їх заступників до політичних посад є неповним переліком суб'єк-

тів політики, які відповідають за державну політику в країні та за рівень життя населення.

Невизначеність політичної відповідальності багато в чому пов'язана з такими впливовими соціальними групами, як політична та державно-управлінська еліти. Адже від даних соціальних груп залежить впровадження якісної державної політики відповідальними політичними акторами.

1. *Політична* відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління: наук.-метод. розробка / авт. кол.: Е. А. Афонін, О. Л. Валецький, В. В. Голуб та ін.; за заг.ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. Київ. НАДУ, 2011. С. 44. **2.** *Кресіна І. О., Балан С.В.* Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості / Національна академія наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2009. С. 52–53. **3.** *Балуцька Л.* Сутність політичної відповідальності: часова тривимірність та суб'єктивно-об'єктивні особливості // Вісник Львів. ун-ту. Серія Філософія. 2011. Вип. 14. С. 172. **4.** *Кукуруз О. В.* Основні напрями забезпечення політичної відповідальності народних депутатів України // Держава і право. 2012. Вип. 57. С. 580–585. **5.** *Ходаківський М. Д.* Виконавча влада як суб'єкт політичної відповідальності. Держава і право. 2012. Вип. 57. С. 540–544. **6.** *Політична* відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління : наук.-метод. розробка / авт. кол. : Е. А. Афонін, О. Л. Валецький, В. В. Голуб та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. С 44; **7.** *Кафарський В. І.* Політична і конституційно-правова відповідальність суб'єктів політично-державних відносин // Держава і право. 2010. № 48. С. 124–131. **8.** *Черленяк І. І.* Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: монографія. Ужгород. Ліра. 2010. С 656. **9.** *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції:* Закон України від 08.10.2015 // ВВР України. 2015. № 19. Ст. 122. **10.** *Про Кабінет Міністрів України:* Закон України від 27.02.2014 р. № 794–VII // ВВР України. 2014. № 13. Ст. 22. **11.** *Про центральні органи виконавчої влади:* Закон України від 17.03.2011 р. № 3166–VI // Офіційний вісник України. 2011. № 27. Ст. 1123. **12.** *Коліушко І. Б.* Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: монографія. Київ. Факт, 2002. 260 с. **13.** *Федчишин С. А.* Деякі особливості посади надзвичайного і повноважного

посла України у світлі реформування законодавства про державну службу // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. 2013. Вип. 6. Т. 2. С. 65–69.

14. *Битяк Ю. П.* Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монографія. Харків. Право. 2005. С. 304.

Pechersky Pavlo. Subject-object determinants of political responsibility

In post-Soviet countries, political responsibility is seen as the responsibility of the authorities to society for fulfilling their responsibilities, promises and programs as a form of social responsibility that occurs in the process of activities of various actors in connection with the organization, implementation and development of state power, as well as during the development and implementation of a policy that reflects progressive trends and the goal of society's development.

Under responsibility it is necessary to understand not only the retrospective (negative), but also the perspective (positive) - such that restricts the arbitrariness of the subject, forcing the work to a certain extent to achieve a specific goal. In general, the development of more successful mechanisms of promising political responsibility is increasingly interested in academics. Today, society demands a "promising" responsibility, which consists in the emergence of such a subject sense of duty, compliance with relevant rules and regulations.

Thus, the definition of political responsibility is connected, on the one hand, with the use of evaluative judgments, on the other - with the need for rational comprehension of the results of political activity.

Instead, it is fair to say that over the years of independence, political responsibility has almost failed to work. For the necessary reforms Ukraine needs political responsibility and joint efforts of all. According to the author of the article, it is necessary to begin with the legislative regulation of political responsibility and democratization of society, by allowing its representatives to political races with the creation of equal conditions for everyone.

In accordance with the legislation of Ukraine, the members of the Government, the first deputy and deputies belong to political positions.

Taking into account the foregoing, it should be emphasized that it is not necessary to confuse political positions with administrative and patronage positions, because their distinction is obvious and consists in the formation of the state apparatus, taking into account the political situation in the parliament and the representation of the political forces in the government.

The uncertainty of political responsibility is largely due to such influential social groups as political and state-management elites. Indeed, from the data of social groups and the introduction of high-quality state policy depends on political actors or leaders of the political representation of the community. But from this, the country must know its anti-heroes by name and obliged, for the development of a successful and prosperous democratic society, to give them an appropriate moral and ethical assessment, starting with not information clones, but from political directors.

Keywords: political responsibility, social responsibility, subjects of police responsibility, political activity, social trust, civil society, public authority.

УДК 321.74"713":354-057.341

А. Ю. ВОЙЧУК

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ РЕСПУБЛІКАХ

Розглядаються особливості інституту президентства в пострадянських президентських республіках. Аналізуються функції та повноваження глави держави, його місце в системі органів державної влади.

Ключові слова: президент, інститут президента, інститут президентства, президентська республіка, пострадянський простір.

Войчук А.Ю. Особенности института президентства в постсоветских президентских республиках

Рассматриваются особенности института президентства в постсоветских президентских республиках. Анализируются функции и полномочия главы государства, его место в системе органов государственной власти.

Ключевые слова: президент, институт президента, институт президентства, президентская республика, постсоветское пространство.

Voichuk Alina. The features of the institute of presidency in the post-soviet presidential republics

The peculiarities of the institute of presidency in the post-Soviet presidential republics are considered. The functions and powers of the head of state, his place in the system of state power are analyzed.

Keywords: *president, president's institute, institute of presidency, presidential republic, the post-Soviet space.*

Інститут президентства займає важливе місце у політичних системах більшості держав світу. Тривала політична практика довела його життєздатність і значущість. Наявність виборного одноособового глави держави посилює ефективність здійснення влади. Президент є особою, яка формально займає вище місце в системі державних інститутів і виконує верховне представництво держави як усередині, так і на міжнародній арені. Його роль в державному механізмі досить значна. Для пострадянських президентських республік проблема інституту президентства має велике значення для становлення державності на демократичних засадах.

Серед численних досліджень і публікацій, у яких висвітлюються особливості інституту президентства в пострадянських президентських республіках, особливої уваги заслуговують праці таких дослідників: Г.-З. Ахлімана, Т. Батенка, Н. Бобракової, В. Дем'янець, О. Дудника, М. Кармазіної, А. Кинєва тощо.

Становлення інституту президентства в пострадянських президентських республіках необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку з процесами, які виникали у державно-правовій сфері в Радянському Союзі, оскільки 15 березня 1990 року третім позачерговим З'їздом народних депутатів вводилася посада Президента СРСР. Метою цієї політико-правової акції були: а) демонтаж командно-адміністративної системи, б) формування правової державності, в) використання принципу поділу влади, г) врахування зарубіжного державно-правового досвіду. Після запровадження посади Президента СРСР почали запроваджуватися аналогічні пости у союзних республіках колишнього Радянського Союзу ще до їх виходу зі складу СРСР.

Президентська республіка є в ряді колишніх радянських республік –Казахстані, Таджикистані, Туркменістані, Узбекистані. Інститут президентства в пострадянських президентських республіках має свої особливості, відмінні від класичної президентської республіки. Зокрема, у цих державах прослідковується посилення авторитарних тенденцій у функціонуванні інституту президентства. При цьому варто зазначити, чим меншим був демократичний досвід країни, тим більшими ставали з часом повноваження президента.

Загалом, виявами зростаючих авторитарних тенденцій президентського правління є: визнання першого президентського терміну нульовим, – тому можливість балотуватися третій раз: І. Карімов (Узбекистан), Е. Рахмон (Таджикистан); довічне президенство: С. Ніязов (Туркменістан)¹. Авторитарні риси у функціонуванні інституту президентства суттєво зміцнилися через практику використання референдумів з метою здійснити поправки до Конституції щодо можливості перебування при владі більш як два терміни: Н. Назарбаєв (Казахстан); збільшення президентського терміну з 5 до 7 років (Н. Назарбаєв, Е. Рахмон, І. Карімов), впровадження пожиттєвого президенства (С. Ніязов)². У зв'язку з цим, 28 років на владному олімпі перебуває Н. Назарбаєв, 24 роки Е. Рахмон.

Систематизацію повноважень президента в пострадянських президентських республіках доцільно здійснювати відповідно до основних сфер державної діяльності – виконавчої, законодавчої, судової і зовнішньополітичної.

Президент у пострадянських президентських республіках є главою держави і главою виконавчої влади. Він займає центральне місце в системі органів державної влади. Особливістю інституту президентства у цих державах є посилення владних повноважень глави держави за рахунок послаблення всіх інших державних інституцій.

Г.-3. Ахліман також переконаний, що президенти в цих державах наділені специфічним правовим статусом, відмінним від статусу глав інших республік сучасного світу. Це обумовлює виникнення особливого виду (гілки) державної влади – президентської і забезпечує нетиповий характер форми державного правління, яку не

можна обмежити рамками класичної класифікації парламентарних, президентських та напівпрезидентських республік³.

У пострадянських президентських республіках глава держави формує уряд та безпосередньо (іноді через прем'єр-міністра) керує ним. У статті 92 Конституції Туркменістану зазначається, що уряд формується президентом протягом місяця після вступу його на посаду, і він повинен скласти повноваження перед новообраним Президентом⁴. У Казахстані відповідні повноваження президента зафіксовані у статті 65 Конституції, де сказано, що уряд формується Президентом Республіки Казахстан⁵.

Очолюючи виконавчу владу, президенти призначають та звільняють прем'єр-міністра та інших членів уряду. Так, Президент Таджикистану призначає та звільняє прем'єр-міністра та інших членів уряду; представляє на затвердження указу про призначення та звільнення прем'єр-міністра та інших членів уряду на спільному засіданні Маджлісі міллі і Маджлісі намоєндагон (п. 4 ст. 69 Конституції Таджикистану)⁶. У відповідності з пунктами 10 і 11 статті 93 Конституції Узбекистану президент подає на розгляд і затвердження палатам Олій Мажліса Республіки Узбекистан кандидатуру Прем'єр-міністра Республіки Узбекистан і звільняє його з посади в разі відставки, висловлення вотуму недовіри прем'єр-міністру, прийнятого палатами Олій Мажліса Республіки Узбекистан, або в інших випадках, передбачених законом. Також глава держави затверджує за поданням прем'єр-міністра інших членів уряду і звільняє їх з посади⁷. У Казахстані глава держави після консультації з фракціями політичних партій, представлених в парламенті, вносить на розгляд Мажлісі для отримання згоди кандидатуру Прем'єр-Міністра Республіки; за згодою парламенту призначає на посаду Прем'єр-Міністра Республіки; звільняє з посади Прем'єр-Міністра Республіки; за поданням прем'єр-міністра визначає структуру уряду; за поданням прем'єр-міністра, внесеного після консультації з парламентом, призначає на посади членів уряду; самостійно призначає на посади міністрів закордонних справ, оборони, внутрішніх справ; звільняє з посад членів уряду (ст. 44 Конституції Казахстану)⁸. Крім того, для цих країн характерна наявність посади так званого адміністратив-

ного прем'єр-міністра, який не має вагомих владних повноважень і діє відповідно до настанов президента.

У Туркменістані посада прем'єр-міністра відсутня. Президент є главою виконавчої влади і главою уряду. У статті 91 Конституції Туркменістану зазначається, що главою Кабінету Міністрів Туркменістану є Президент Туркменістану⁹.

До конституційних повноважень президентів у сфері виконавчої влади належить право брати участь у засіданнях уряду, створювати центральні та місцеві органи виконавчої влади.

У законодавчій сфері повноваження глав держав в пострадянських президентських республіках доволі широкі. Вони мають відповідні права, які дозволяють їм активно впливати на парламенти своїх країн.

У сфері законодавчої влади президентам належить право законодавчої ініціативи. Хоча у класичній президентській республіці глава держави такого права не має. Так, у відповідності зі статтею 83 Конституції Туркменістану право законодавчої ініціативи належить Президенту Туркменістану¹⁰. У Казахстані президент, згідно зі статтею 61 Конституції, також має право законодавчої ініціативи¹¹.

Крім того, до конституційних повноважень президента у сфері законодавчої влади є право вето. Так, Президент Таджикистану підписує та публікує закони. Він також має право повернути закон чи його окремі положення зі своїми запереченнями в Маджилісі намояндагон, який повинен розглянути закон із запереченнями президента протягом п'ятнадцяти днів. Маджилісі мілі і Маджилісі намояндагон в установленому конституцією порядку повторно розглядають даний закон. Якщо при повторному розгляді закон буде схвалений в раніше прийнятій редакції більшістю не менше двох третин голосів від загального числа членів Маджилісі мілі і депутатів Маджилісі намояндагон, президент протягом десяти днів підписує закон і оприлюднює його. При розгляді повернутого президентом закону, прийнятого раніше Маджилісі намояндагон двома третинами голосів, Маджилісі мілі і Маджилісі намояндагон повторно схвалюють закон більшістю не менше двох третин голосів. Якщо президент повертає конституційний закон, Маджилісі намояндагон і Маджилісі мілі в установленому конституцією порядку

повторно розглядають даний закон. Якщо при повторному розгляді конституційний закон буде схвалений в раніше прийнятій редакції більшістю щонайменше три чверті голосів від загального числа членів Маджилісі мілі і депутатів Маджилісі намояндагон, президент протягом десяти днів підписує конституційний закон і публікує його¹².

Президент Узбекистану має право повернути закон зі своїми запереченнями в Олій Мажлісі. Закон вважається прийнятим, якщо його схвалено більшістю не менше двох третин голосів від загального числа депутатів Законодавчої палати і членів Сенату Олій Мажлісу. Закон після подолання Законодавчою палатою і Сенату Олій Мажлісу заперечень президента підписується ним протягом чотирнадцяти днів¹³.

Не менш важливим повноваженням глави держави у сфері реалізації законодавчої влади слід вважати право розпуску парламенту. У класичній президентській республіці глава держави такого права не має, що пов'язано з теорією і практикою жорсткого розподілу влад. Так, у відповідності з Конституцією Казахстану президент після консультації з головами палат парламенту та прем'єр-міністром може розпустити парламент або Мажиліс парламенту¹⁴.

Інші конституційні застереження щодо можливостей розпуску представницького органу пов'язані з діяльністю як президента, так і парламенту. Зокрема, в Казахстані президенти не можуть реалізувати відповідне право в останні шість місяців своїх повноважень, а також протягом одного року після попереднього розпуску¹⁵. У Туркменістані парламент може бути розпущений в наступних випадках: на підставі рішення всенародного референдуму; на підставі постанови Меджлісу, прийнятого більшістю не менш як у дві третини голосів від загального числа депутатів (саморозпуск); Президентом Туркменістану в разі не сформування протягом шести місяців керівного складу Меджлісу¹⁶.

Нарешті, звичайним є те, що не припускається розпуск парламенту у період надзвичайного або воєнного стану. Іноді навіть передбачається продовження строку повноважень парламентів під час проголошення таких станів і до їх закінчення.

Наділення глави держави в пострадянських президентських республіках правом законодавчої ініціативи і розпуску парламенту означає зміщення балансу повноважень у системі поділу влади на користь виконавчої влади і створення можливостей для авторитарного політичного режиму.

Окрім цього, глава держави в пострадянських президентських республіках має право: приймати рішення про проведення нових виборів до парламенту; скликати парламент на чергові та надзвичайні сесії; звертатися з щорічними і позачерговими посланнями до народу і парламенту з питань внутрішнього і зовнішнього становища держави; призначати референдум щодо змін конституції; приймати укази, розпорядження, які мають силу закону (в Узбекистані та Туркменістані президент видає ще й постанови).

Інститут контрасигнатури не використовується у президентських республіках, де президент одноособово очолює виконавчу владу. Прем'єр-міністр – там, де він є (у Казахстані, Узбекистані, Таджикистані), а також міністри підпорядковуються президенту і цілковито залежать від нього, тому немає потреби в контрасигнуванні. Конституція Казахстану 1995 року передбачає контрасигнування актів президента, запропонованих самим урядом: “3. Акти Парламенту, які підписуються Президентом Республіки, а також акти Президента, що видаються за ініціативою Уряду, попередньо скріплюються відповідно підписом Голови кожної з палат Парламенту або Прем'єр-Міністра, на яких покладається юридична відповідальність за законність даних актів” (ч. 3 ст.45)¹⁷.

У сфері судової влади президенти мають право на помилування, пом'якшення і скасування кримінальних покарань, визначених судом. Крім того, до конституційних повноважень президентів у сфері судової влади належить також право призначати суддів або брати участь у процедурі таких призначень. Відповідні призначення в пострадянських президентських республіках здійснюються за пропозицією спеціального органу, який має назву в Узбекистані, Казахстані “Вища судова рада”, у Таджикистані – “Рада юстиції”. У Туркменістані призначення суддів здійснюється за пропозицією Верховного суду. Так, у відповідності зі статтею 14 закону Таджикистану “Про суди Республіки Таджикистан” голови, заступники

голів і судді Конституційного суду, Верховного суду і Вищого економічного суду обирає Маджлісі мілі Маджлісі Олі Республіки Таджикистан за поданням Президента Республіки Таджикистан. Судді військових судів, суду Гірничо-Бадахшанської автономної області, обласних, міста Душанбе, міських і районних судів, судді економічних судів Гірничо-Бадахшанської автономної області, обласних, міста Душанбе призначає Президент Республіки Таджикистан за поданням Ради юстиції Республіки Таджикистан¹⁸.

У відповідності з Конституцією Узбекистану президент призначає та звільняє за поданням Вищої судової ради Республіки Узбекистан з посади голів і заступників голів судів областей та міста Ташкента, голову Військового суду Республіки Узбекистан (п.14 ст.93 Конституції Узбекистану)¹⁹.

У сфері зовнішньополітичної діяльності президенти мають право акредитувати і приймати дипломатичних представників. Окрім цього, конституції прямо наділяють президента правом вести переговори і укладати (підписувати) міжнародні договори. Але на практиці глава держави нерідко делегує це право главі уряду або компетентному міністру. У Туркменістані відповідні повноваження президента зафіксовані у пункті 2 статті 71 Конституції, де сказано, що глава держави керує зовнішньою політикою, представляє Туркменістан у відносинах з іншими державами, веде переговори і підписує міжнародні договори, призначає і відкликає послів та інших дипломатичних представників Туркменістану в іноземних державах, при міждержавних і міжнародних організаціях, приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав²⁰.

Говорячи про повноваження президентів в пострадянських президентських республіках у сфері оборони, слід зазначити, що всі вони за своїм статусом є головнокомандувачами збройними силами. Так, зокрема в Конституції Республіки Казахстан зазначається, що президент є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил Республіки, призначає на посаду та звільняє з посади вище командування Збройних Сил (ст. 44 Конституції Казахстану)²¹. У Туркменістані глава держави є: “4) Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил Туркменістану, видає розпорядження про за-

гальну або часткову мобілізацію, приведення в стан бойової готовності і застосування Збройних Сил; 5) утверджує військову доктрину Туркменістану; 6) призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил, інших військ і військових формувань Туркменістану” (п. 4-6 ст. 71 Конституції Туркменістану)²².

Важливим слід визнати встановлені конституціями повноваження президентів, що виникають у зв'язку з оголошенням надзвичайного та воєнного стану. Так, наприклад, до повноважень Президента Таджикистану у цій сфері належить оголошення воєнного стану при реальній загрозі безпеки держави з наступним затвердженням указу на спільному засіданні Маджлісі міллі та Маджлісі намояндагон. Також він оголошує надзвичайний стан на всій території республіки або в окремих місцевостях з негайним затвердженням указу на спільному засіданні Маджлісі міллі та Маджлісі намояндагон і повідомленням в Організацію Об'єднаних Націй (п.21, ²³ ст. 71 Конституції Таджикистану)²³. У пункті 19 статті 71 Конституції Туркменістану зазначається, що глава держави оголошує надзвичайний та воєнний стан²⁴.

Таким чином, президент у пострадянських президентських республіках є главою держави і главою виконавчої влади. Він займає центральне місце в системі органів державної влади. Особливістю інституту президентства у цих державах є посилення владних повноважень глави держави за рахунок послаблення всіх інших державних інституцій. Тобто, прослідковується посилення авторитарних тенденцій у функціонуванні інституту президентства.

1. *Кынев А.В.* Институт президентства России, стран СНГ, Центральной и Восточной Европы: сравнительнополитологический анализ: Доклад на конференции в Академии государственной службы при Президенте РФ, 2 апреля 2004. URL: <http://intellectuals.ru/cgi-bin/proekt/kyney/kynev.cgi?action\=articul&statva=viewstat&id=id41& versia=1> 2. *Руденко В.* Практика использования референдумов Каримовым, Лукашенко, Назарбаевым, Рахмоновым, Ниязовым и Алиевым как стать вечным президентом. URL: <http://www.compro-mat.ru//рада-19355.htm> 3. *Ахлиман Г.-З.* Конституционные модели формы правления и институт президентства в странах СНГ: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.02. Волгоград, 2005. С. 11 4. *Конституция Туркменистана* от 18 мая

1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 5. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 6. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: [<http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112> 7. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 г. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section23>. 8. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 9. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 10. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 11. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 12. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>. 13. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 г. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section23>. 14. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 15. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 16. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 17. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 18. Конституционный закон Республики Таджикистан “О судах Республики Таджикистан”. URL: http://constcourt.tj/rus/index.php?option=com_content&view=article&id=10:-1-r&catid=2:2009-07-13-05-22-34&Itemid=23. 19. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 г. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section23>. 20. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 21. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 22. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 23. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>. 24. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>

Voichuk Alina. The features of the institute of presidency in the post-Soviet presidential republics

The institution of presidency is seen as an integral element of the political systems of most countries in the world. The president is a person who formally occupies

a higher place in the system of state institutions and executes the supreme representation of the state both inside and on the international arena. His role in the state mechanism is quite significant. For the post-Soviet presidential republics, the problem of the institution of presidency is of great importance for the establishment of statehood on a democratic basis.

Presidential republic is in so the post-Soviet republics - Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan. The institute of presidency in the post-Soviet presidential republics has own characteristics. But these states have authoritarian tendencies in the functioning of the institution of presidency.

It is expedient to systematize the powers of the president in post-Soviet presidential republics in accordance with the main spheres of state activity - executive, legislative, judicial and foreign policy.

The president in the post-Soviet presidential republics is the head of state and the head of the executive authorities. It occupies a central place in the system of state authorities. The peculiarity of the institution of presidency in these states is the strengthening of the powers of the head of state due to the weakening of all other state's institutions.

The constitutional powers of the presidents in the area of executive power include the right to form a government and manage it (sometimes through the prime minister), participate in government meetings, and create central and local executive bodies.

In the legislative area, the powers of the heads of state in the post-Soviet presidential republics are quite broad. The constitutional powers of the presidents in the area of legislative power include the right of a legislative initiative, the right of veto, the right to dissolve the parliament. Also, the head of state in the post-Soviet presidential republics has other rights: appoint regular and extraordinary elections to the parliament; convene parliament for regular and extraordinary sessions; to address the people and parliament with annual and extraordinary statements on the state of affairs of country, basic areas of nation and foreign policy of the state; to designate a referendum on changes to the constitution; issue decrees, ordinances binding on the entire territory.

In the area of judicial power, presidents have the right to pardon, mitigate and abolish criminal penalties imposed by the court. Also the constitutional powers of presidents in the area of judicial power include the right to appoint judges or to participate in the procedure for such appointments. Appropriate appointments in the post-Soviet presidential republics are carried out at the suggestion of a special body.

In the area of foreign policy, presidents have the right to accredit and receive diplomatic representatives. The heads of state conduct negotiations and sign international treaties. But in practice, the head of state often delegates this right to the head of government or the minister.

Speaking about the powers of the presidents in the post-Soviet presidential republics in the area of defense, it should be noted that all of them, in their status, are commander-in-chief of the armed forces. Presidents also have the right to declare a state of emergency and martial law.

Consequently, the president in the post-Soviet presidential republics is the head of state and the head of the executive authority. It occupies a central place in the system of state authorities. The peculiarity of the institution of presidency in these states is the strengthening of the powers of the head of state due to the weakening of all other state institutions. Therefore, there is an increase in authoritarian tendencies in the functioning of the institution of presidency.

Keywords: president, president's institute, institute of presidency, presidential republic, the post-Soviet space.

Розділ 3

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

УДК 355/359-5/-9

В. В. ПЕТРОВ

ПИТАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СУПЕРНИЦТВА ТА ПІДТРИМАННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ У СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США ЧАСІВ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Проаналізовані концептуальні і прикладні аспекти Стратегії національної безпеки США, ухвалені Адміністрацією 45-го Президента США Дональда Трампа з точки зору актуального та потенційного впливу цієї Стратегії на американську геополітику та позиціонування України у цій політиці геополітичного суперництва.

Ключові слова: США, стратегія, Стратегія національної безпеки, геополітика, ізоляціонізм.

© ПЕТРОВ Валентин Володимирович – кандидат політичних наук, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України

Петров В. В. Вопросы геополитического соперничества и поддержания нового мирового порядка в стратегии национальной безопасности США периода администрации Дональда Трампа

Проанализированы концептуальные и прикладные аспекты Стратегии национальной безопасности США, принятые Администрацией 45-го Президента США Дональда Трампа с точки зрения актуального и потенциального влияния данной Стратегии на американскую геополитику и позиционирование Украины в этой политике геополитического соперничества.

Ключевые слова: США, стратегия, Стратегия национальной безопасности, геополитика, изоляционизм.

Petrov Valentyn. The problems of geopolitical competition and supporting the new world order in the national security strategy in the time of Donald's Trump presidency

The conceptual and applied aspects of the National security strategy adopted by Administration of 45-th President USA Donald Trump in terms of its actual and potential influence to American geopolitics and Ukrainian positioning in geopolitical competition are examined in the article

Keywords: USA, strategy, national security strategy, geopolitics, isolationism.

Наприкінці 2017 року з невеликим інтервалом було опубліковано два документи стратегічного значення. Один з них, витриманий в тональностях песимізму й алармізму, був презентований провідними аналітиками під головуванням Ернста Ульріха фон Вайцзекера Римському клубу й мав красномовну назву: «Come On! Капіталізм, близькозорість, популяція й руйнація планети»¹. Аналізуючи поточну планетарну ситуацію, доповідь Римському клубу - 2017 констатувала: планета деградує, авторитаризм і фундаменталізм на підйомі, спекулятивний капітал торжествує. Сучасну глобальну кризу доповідачі характеризували не як локально-циклічну, а як тотально-перманентну та таку, що постійно посилюється, бо вона не обмежена природою або соціумом навколо нас, але включає соціальний, політичний, культурний, моральний та інші аспекти. Це криза економіки, фінансів, демократії, ідеологій і капіталістичної системи у цілому.

Зовсім в іншій тональності була витримана Стратегія національної безпеки (далі – СНБ)², презентована 18 грудня 2017 року президентом США Дональдом Трампом. Цей 68-сторінковий документ адресований передусім Конгресові США, а відтак – оборонним, безпековим та зовнішньополітичним відомствам (Раді національної безпеки, Пентагону, Державному департаментові, розвідувальному співтовариству тощо), було створено з певним успіхом, оскільки до відзначення першого року перебування Д. Трампа на президентській посаді (20.01.2018) залишалося ще більше місяця.

Разом з тим, пріоритети діяльності нової Адміністрації були уже чітко окреслені й по-суті дублювали виборчу програму нового президента. Ці пріоритети було важко визнати неконтроверсійними, внаслідок чого Адміністрація Д. Трампа постійно наражалася й наражається на потужну зовнішню й внутрішню критику, а сам Президент від самого моменту обрання на посаду перебуває під дамоклевим мечем ймовірного імпічменту (зокрема - за звинуваченням у «стратегічних зв'язках» з РФ (RussiaGate). Тож не дивно що на цьому тлі непевності Адміністрація Д. Трампа поспішила розставити акценти на моментах своєї успішності.

Передусім ці моменти стосувалися нової економічної політики «трампізму». Як відомо, зростання ВВП Америки досягло в 2017 році показника в 3%, що є безпрецедентним для такої потужної економіки. При цьому ринок цінних паперів (індекс Доу Джонса) побив усі мислимі рекорди, а показник безробіття впав до 5%³.

Слід зауважити, що «Стратегія національної безпеки» в новітній американській традиції разом з чисельними похідними від них «доктринами» утворюють системокомплекс стратегічно-комунікаційного характеру. Детально порушена проблематика вже досліджувалась у роботі «Великі стратегії» Сполучених Штатів Америки та закономірності еволюції у період після закінчення «холодної війни»⁴.

СНБ в її американській інтерпретації є по суті стратегією не тільки американської безпеки, але й безпеки міжнародної, глобальної, євроатлантичної тощо. Водночас СНБ є чітким формулюванням національних інтересів Америки в поєднанні з конкретними планами їх просування. У будь-якому разі подібні документи стратегіч-

ного значення покликані пов'язати політику минулого і майбутнього, оскільки чітко сформульована СНБ встановлює інтерпретаційні рамки розуміння Великої політики у всіх трьох її часових модульностях, забезпечуючи спадкоємність (тяглість) політики та її інноваційність водночас.

Першорядним питанням кожної СНБ є оцінка співвідношення «м'якої» й «жорсткої» сили (soft&hard power) й досягнення їх розумного балансу у вигляді «розумної сили» (smart power), співвідношення військового й невійськових компонентів зовнішньої політики країни тощо. До невійськових компонентів передусім слід віднести економічні, дипломатичні, інформаційні й правові зовнішньополітичні чинники впливу.

Всього впродовж 30-річного періоду (1987-2017 рр.) шістьма президентами США було затверджено 15-ть СНБ США. За президентськими каденціями вони розподілилися наступити чином: Рональд Рейган – 2 СНБ (1988, 1989 рр.); Джордж Буш-старший – 3 СНБ (1990, 1991, 1993 рр.); Білл Клінтон - 7 СНБ (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 2000, 2001 рр.); Джордж Буш-молодший - 7 СНБ (2002, 2006 рр.); Барак Обама – 2 СНБ (2010, 2015 рр.); Дональд Трамп – 1 СНБ (2017 р.).

Характерною особливістю СНБ восьмирічного періоду президентства Білла Клінтона була практично щорічна поява цих документів, що було зумовлено передусім бурхливими змінами у оборонній та зовнішній політиці США після закінчення холодної війни. Лише 1999 р. був винятком, коли такої стратегії президентом Б. Клінтоном не було запропоновано.

Поворотний вектор нової політики адміністрації Білла Клінтона щодо РФ гарно передає назва монографії Дж. Макліна «Клінтонівська зовнішня політика щодо Росії: від стримування та ізоляції – до демократизації та залучення»⁵.

Хоча «відлучення» РФ від G7 продемонструвало крах політики «залучення», офіційно представники Демократичної партії США від цієї політики не відмовилися. Зокрема, кандидат в президенти США від цієї партії - Гіллари Клінтон у виборчій кампанії 2015-2016 рр. постійно підкреслювала, всупереч обставинам часу, що альтернатив політиці «залучення» щодо РФ немає⁶. Така політику «муд-

рого залучення» американських політиків демократичного блоку на тлі агресивної поведінки путінської Росії політика дедалі більше нагадувала політику «умиротворення агресора», яку провадили напередодні II Світової війни деякі європейські країни щодо гітлерівської Німеччини (appeasement policy)⁷.

Чергове перевидання політики «умиротворення агресора» можна характеризувати як «стратегічну терпимість» США, ЄС і Заходу в цілому щодо путінської РФ (strategic patience). Слабкість цієї позиції стосовно «кризи в Україні», як зазвичай характеризують на Заході російсько-українську війну, полягає передусім у невизнанні того, що дана криза не є внутрішнім конфліктом всередині України і навіть не є воєнним конфліктом між двома країнами, - РФ та Україною поза межами ЄС, а є континентальною гібридною війною, розв'язаною Москвою, в якій ЄС є радше не арбітром, а одним з учасників»⁸.

СНБ періоду президентства Дж. Буша-молодшого, створені на тлі терактів 11 вересня 2001 р., мали, на відміну від «миротворчих» документів президента-демократа Білла Клінтона наступальний характер. Ключовим тут був концепт преємтивної війни (preemptive war), який означав, що пріоритетом США мала стати війна, покликана заповнити «вакууми» (лакуни) безпеки, якими могли скористатися терористи.

В стратегіях й доктринах цього періоду відбувалася навіть «чітка адресація світового зла», тобто продовжувалася у новітній формі традиція, започаткована Рональдом Рейганом, який свого часу вказував на СРСР як «імперію зла». Зокрема, широко вживалося поняття «країни, які спонсорують тероризм» й навіть спеціально називалися чотири таких країни, розміщені «на вісі зла», - Північна Корея, Іран, Сирія й Лівія.

Перша підписана президентом Бараком Обамою 26 травня 2010 р. СНБ⁹, різко порушувала спадкоємність з аналогічними документами, підписаними його попередником, - республіканцем Джорджем Бушем-молодшим у 2002 та 2006 рр. Президент Б. Обама не тільки закликав повернути політику «залучення», але й розширити її на всі ключові центри впливу (key centers of influence)

включно з Китаєм, Індією й Росією й такими «державами на підйомі» як Бразилія, Південна Африка та Індонезія.

Обамівська СНБ й проголошена у 2009 році 44-м Президентом США політика «перезавантаження» відносин з РФ, звичайно, не були такими наївними, як її змальовують критики Обамівської адміністрації з республіканського табору Д. Трампа, оскільки підґрунтям «залучення» в інтерпретації Адміністрації Барака Обама була доктрина стримування (а Doctrine of Restraint). Інша річ, що це була доктрина переважно оборонного характеру.

Остання СНБ Президента Барака Обама, підписана в лютому 2015 р.¹⁰, мала підґрунтям також А Doctrine of Restraint. З огляду на нові моменти часу цю СНБ важко визнати слушною. Саме ця стратегічна помилка Б. Обама й коштувала, напевно, президентської посади його ймовірній наступниці на посаді президента США - Хілларі Клінтон. Адже, хоча ця нова СНБ створювалася на тлі відвертої російської агресії проти України та усього західного світу, вона мала виключно оборонний характер й тому неодноразово піддавалася жорсткій критиці як всередині Америки, так і поза її межами.

Йдеться, зокрема, про принципову відмову США від передачі Україні летальної зброї й дистанціювання США від безпосередньої участі в урегулюванні конфлікту України з Росією. Відтак, склалося враження, що США воліли діяти опосередковано, - через союзників, Німеччину й Францію, в режимі «Мінського формату» тощо.

Принципові відмінності Стратегії національної безпеки США «трамповського періоду»: феномен нового ізоляціонізму.

Радники Білого Дому зміст нової СНБ окреслюють як «принциповий реалізм» («principled realism»).

Справді, американська політика національної безпеки й засновані на її принципах зовнішня та оборонна політика завжди були засновані на крайнощах ідеалізму (лібералізму) та реалізму (націоналізму). Якщо ліберали-ідеалісти посилалися зазвичай на демократичні цінності, права та свободи людини й громадянина, вбачаючи у їх поширенні в світових масштабах історичну місію Америки та запоруку світового й внутрішнього миру, то реалісти-націоналісти завжди виходили із чіткого усвідомлення національних

інтересів США та виважували реальні ресурси й спроможності США захистити ці інтереси.

Навіть частотний аналіз СНБ вказує на пріоритети «принципового реалізму». Якщо термін «економіка» вживається в цьому документі 55 разів, то термін «цінності» тільки 33.

З позицій *realpolitik* (її початкові формулювання зазвичай приписують Ніколло Макіавеллі) або «політичного реалізму» (Ганс Моргентау та Кеннет Томпсон)¹¹ будь-яка зовнішньополітична стратегія та тісно з нею пов'язана воєнно-політична чи воєнна доктрина мають обов'язково керуватися наступними прагматичними застереженнями, відповідно до яких:

- світовий або регіональний мир (світоустрій) є похідним від могутності наддержави, спроможної його забезпечити за рахунок силового переважання над іншими державами або за рахунок балансу сили двох наддержав (альянсів держав) на певному відтинку історичного часу;

- будь-які дії щодо інших держав мусять спиратись на достатній рівень сили та можливостей; безпека країни прямо пропорційна її могутності;

- створювати певні плани й тим паче намагатися їх реалізувати, не маючи для цього певних силових засобів, нерозумно й небезпечно;

- впливова країна повинна підтримувати вигідний для себе дисбаланс сил у найближчому оточенні (*Divide et impera!*);

- в необхідних випадках слід діяти «на випередження», превентивно, не допускаючи посилення ворогів або їх об'єднання в коаліцію;

- будь-який альянс, до якого належить дана країна, не є абсолютною гарантією її безпеки;

- тріумф над іншою державою не варто абсолютизувати.

Попри всю свою переконливість, аргументи прибічників *realpolitik* мають одну істотну слабкість: вони зазвичай не враховують культурні особливості воєнного та зовнішньополітичного мислення представників різних регіонів та народів планети, - «стратегічну культуру». Не позбавлена цього недоліку й трампівська СНБ¹², яка структурно складається з п'яти розділів:

Перші чотири розділи нової СНБ названі «опорними стовпами» (pillars):

1. «Захистити Батьківщину, американський народ, і американський спосіб життя» («Protect the homeland, the American people, and the American way of life»).

2. Сприяння процвітання Америки («Promote American prosperity»).

3. Збереження мир через силу («Preserve peace through strength»).

4. Посилення американського впливу («Advance American influence»).

П'ятий розділ «Стратегія у регіональному контексті» («The Strategy in a Regional Context») окреслює пріоритети США в регіонах:

- Індійського та Тихого океанів («Індо-Пацифіку»);
- Європи;
- Середнього Сходу;
- Східної, Південної та Центральної Азії;
- Західної півкулі;
- Африки.

Саме в зазначеній вище послідовності окреслено відповідні регіони і вочевидь саме такою є їхня пріоритетність з точки зору обстоювання американських національних інтересів, як це уявляється американським геостратегам часів президентства Д. Трампа.

Йдеться передусім про політику «нового ізоляціонізму», яку 45-тий Президент США почав провадити під гаслом «Америка передусім» («America first»). З одного боку, політика трамповського неоізоляціонізму асоціюється із славнозвісною «Доктриною Монро», проголошеною на той час, коли Америка початку XIX століття тимчасово відмежувалася від європейських справ під тим приводом, що Стара Європа – це суцільні монархії, тоді як Америка в вузькому й широкому розумінні цього поняття – це утворення республіканське. Звідси впливав лозунг «Америка – для американців!», що на ділі означав регіональну супремачію США в обмін на політику невтручання європейських держав

в американські справи. Зазначене має обов'язково враховуватись при формуванні та реалізації зовнішньої політики нашої держави.

1. «Come on!» – доклад Римського клубу 2017. URL: <http://portal.com.ua/come-on-doklad-rimskogo-kluba-2758.html/> (дата звернення 22.03.2018).
2. *National Security Strategy of the United States of America*. December 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905-2.pdf/> (дата звернення 22.03.2018).
3. Buchanan Patric •Will War Cancel Trump's Triumphs? // UNZ. December 29, 2017. URL: <http://www.unz.com/pbuchanan/will-war-cancel-trumps-triumphs/> (дата звернення 22.03.2018).
4. Петров В. В. «Великі стратегії» Сполучених Штатів Америки та закономірності еволюції у період після закінчення «холодної війни» // Держава і право. Серія Політичні науки. 2016. Вип.72. С. 181-196.
5. MacLean George Andrew. *Clinton's Foreign Policy in Russia: From Deterrence and Isolation to Democratization and Engagement*. Ashgate Pub Co. 2006. P. 162.
6. *Hillary Clinton calls for constant engagement with Putin* // REUTERS ON 7/4/15. URL: <http://europe.newsweek.com/hillary-clinton-calls-constant-engagement-putin-329794?rm=eu/> (дата звернення 22.03.2018).
7. *Lobell Steven*. Engaging the Enemy and the Lessons for the Obama Administration // *Political science quarterly*. Volume 128. Number 2 / 2013 URL: https://www.academia.edu/9415686/Engaging_the_Enemy_and_the_Lessons_for_the_Obama_Administration (дата звернення 22.03.2018).
8. *Gerasymchuk Sergiy*. Between Russia's Geopolitics and the soft power of the West // *PrizmUA. Ukrainian Digest*. 2015. Issue 4 (4). P.1.
9. *National Security Strategy 2010*. URL: <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2010/> (дата звернення 22.03.2018).
10. *National Security Strategy*. February 2015. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf/> (дата звернення 22.03.2018).
11. *Morgenthau Hans*. Thompson, Kenneth. *Politics Among Nations*, 6th edition. New York: McGraw-Hill, 1985. 688 p.
12. *National Security Strategy*. December 2017 URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf/> (дата звернення 22.03.2018).

Petrov Valentyn. The problems of geopolitical competition and supporting the new world order in the national security strategy in the time of Donald's Tramp presidency

The conceptual and applied aspects of the National security strategy adopted by Administration of 45-th President USA Donald Trump in terms of its actual and potential influence to American geopolitics and Ukrainian positioning in geopolitical competition are examined in the article.

On 18th of December 2017 US President Donald Trump administration has presented a new National Security Strategy. This document addressed to US Congress an government in general and formulates policy in key domains such as economy, defense, security and foreign policy. Priorities of resent strategy in general repeats program of Donald Trump that he offered during election campaign.

US National Security Strategy together with set of strategic documents – strategies and doctrines usually sets up a system of policies that are focused not only on US security, but also has impact on international, regional, euroatlantic e t.c. securities. At the same time US National Security Strategy declares US national interests and ways how to guarantee them. Moreover National Security Strategy has to link past and future ensuring the continuity of state policy. One of key tasks in such respect is to find out the balance between “soft power” and “hard power”.

In general during 30 year term (1987 – 2017) 6 US Presidents have presented 15 different Security Strategies that reflect strategic context, security and foreign policy challenges.

For example strategies of Bill Clinton presidency period among other issues were focused on policy of engagement of Russia that is absolutely different approach comparing to policy of containment towards Soviet Union and its allies that was actual in time of the Cold War.

War on terrorism was key challenge for G. Bush security strategies. It also resulted in appearance of preemptive war concept. Moreover it addressed countries that were determined as an evil axis – Northern Korea, Iran, Syria, Libya.

Two strategies issued by President B. Obama administration again offered policy of “engagement” for all key centers of influence, including China, India, Russia, Brazil, South Africa and Indonesia. This strategy was not as naïve as President Obama’s opponents described. It was based on defensive doctrine of restraint. In practice, for Ukraine Doctrine of Restraint meant that US didn’t engage too much in our conflict with Russia, we didn’t receive lethal weapons. US preferred to engage

the conflict through proxies (Germany and France), such as Normandy contact group or Minsk process.

Resent strategy issued by President Donald Trump administration can be described as principled realism. Normally US national security policy grounds on balance between idealism (liberalism) and realism (nationalism). Liberal trend used to ground on democratic values, rights and freedoms and their spread all over the world as an US historic mission. Realistic trend is based on national interests, allocation of proper resources and US capacity to protect its interests and resources by all available means.

Even content analysis of US National Security Strategy indicates a priority of “principled realism” – word “economy” is being used 55 times, word “values” only 33.

First 4 pillars of the Strategy are following: “Protect the homeland, the American people, and the American way of life”, “Promote American prosperity” “Preserve peace through strength”, “Advance American influence”. Fifth article “The Strategy in a Regional Context” clearly identifies geographic location of US priorities.

So, in general, new US National Security Strategy is about new isolationism strategy, that Donald Trump identified as “America first”. This shift in US security and foreign policy that are deeply interconnected, must be taken into consideration while working out Ukraine security, defense and foreign policy.

Keywords: USA, strategy, national security strategy, geopolitics, isolationism.

УДК 327.8:15

А. П. ДЕМАРТИНО

«ДОКТРИНА ГЕРАСИМОВА» ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ АГРЕСИВНОГО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Розглядаються особливості застосування воєнної доктрини Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації як чинника забезпечення її агресив-

© *ДЕМАРТИНО Андрій Павлович* – кандидат історичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ного зовнішньополітичного курсу. Показано специфіку реалізації в теорії і на практиці гібридної стратегії і тактики із залученням широкого інструментарію невійськових методів і засобів: відкритої і таємної дипломатії, економічного тиску, завоювання симпатій місцевого населення. На прикладі Російської Федерації показано роль спеціальних підрозділів у підготовці та здійсненні агресивного зовнішньополітичного курсу держави.

Ключові слова: «доктрина Герасимова», гібридна війна, агресивна політика, інформаційні технології, спеціальні операції, інформаційно-психологічний вплив.

Демартино А. П. «Доктрина Герасимова» и ее роль в обеспечении агрессивного внешнеполитического курса Российской Федерации

Рассматриваются особенности применения военной доктрины Генерального штаба Вооруженных Сил Российской Федерации как фактора обеспечения ее агрессивного внешнеполитического курса. Показана специфика реализации в теории и на практике гибридной стратегии и тактики с привлечением широкого инструментария невоенных методов и средств: открытой и тайной дипломатии, экономического давления, завоевания симпатий местного населения. На примере Российской Федерации показана роль специальных подразделений в подготовке и осуществлении агрессивного внешнеполитического курса государства.

Ключевые слова: «доктрина Герасимова», гибридная война, агрессивная политика, информационные технологии, специальные операции, информационно-психологическое воздействие.

Demartyno Andrii. «The Doctrine of Gerasimov» and its role in ensuring an aggressive foreign policy course of the Russian Federation

Specifics of applying the military doctrine of the General Staff of the Armed Forces of the Russian Federation as a factor in ensuring its aggressive foreign policy are considered. The specifics of the implementation of the hybrid strategy and tactics in theory and in practice with the involvement of a wide range of instruments of non-military methods and means: open and secret diplomacy, economic pressure, and the winning of the sympathies of the local population are shown. The example of the Russian Federation shows the role of special units in the preparation and implementation of an aggressive foreign policy course of the state.

Keywords: "Gerasimov's doctrine", hybrid war, aggressive policy, information technologies, special operations, information and psychological impact.

У нинішніх умовах розв'язаної Росією гібридної війни проти України окремого розгляду заслуговує «доктрина Герасимова», яку представив начальник Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації (ЗС РФ) Валерій Герасимов перед Академією військових наук у своїй доповіді про гібридну війну в лютому 2013 року. Основні тези «війни нового покоління» були викладені в його статті «Цінність науки у передбаченні», опублікованій у газеті «Воєнно-промисловий кур'єр». Запропонована доктрина може розглядатися як переосмислення в реаліях ХХІ століття відомої концепції нетрадиційних військових дій, які в сучасній російській військовій термінології отримали назву «нелінійних», оскільки основною метою таких «бойових дій» є досягнення необхідних стратегічних і геополітичних результатів переважно за допомогою широкого інструментарію невійськових методів і засобів: відкритої і таємної дипломатії, економічного тиску, завоювання симпатій місцевого населення і т. ін.¹

До аналізу «доктрини Герасимова» й пов'язаного з її ідеологічними установками та стратегічними положеннями агресивного зовнішньополітичного курсу Російської Федерації вже зверталися західні вчені, експерти, журналісти-розслідувачі В. Морріс, М. Марфі, М. Голловей, І. Мандро, Н. Гібер, а також українські – В. Горбулін, М. Розумний, Д. Тимчук. Власне термін «доктрина Герасимова» запровадив до науково-публіцистичного обігу британський політолог Марк Галеотті. І хоча пізніше він сам засумнівався в серйозності подібного формулювання, це визначення прижилося. А з огляду на наслідки практичного запровадження висловлених В. Герасимовим позицій, до витоків цієї доктрини й агресивного воєнно-політичного курсу Російської Федерації загалом доведеться звертатися ще багатьом дослідникам. Зважаючи на це, метою даної статті є спроба, відштовхнувшись від основних положень «доктрини Герасимова», прослідкувати генетичну складову й основні чинники російської агресії як способу збереження імперського світорозуміння на рівні російської держави й російського суспільства.

У зазначеній вище програмній статті В. Герасимов звертає увагу на зміну характеру сучасного протиборства в бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів у поєднанні із задіянням протестного потенціалу населення. Все це «доповнюється військовими заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства і діями сил спеціальних операцій». До відкритого застосування сили, часто під виглядом миротворчої діяльності та кризового врегулювання, «переходять тільки на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті». Начальник російського Генштабу особливо відзначає підвищення ролі «мобільних міжвидових угруповань військ, що діють у єдиному розвідувально-інформаційному просторі за рахунок використання нових можливостей систем управління і забезпечення», а також нових інформаційних технологій, які дозволяють значно скоротити просторовий, часовий та інформаційний розрив між військами і органами управління. Okремо він виділив «асиметричні дії», що дозволяють нівелювати перевагу противника у збройній боротьбі. До них відносяться «використання сил спеціальних операцій і внутрішньої опозиції для створення постійнодіючого фронту на всій території протиборствующої держави, а також інформаційний вплив, форми і способи якого постійно удосконалюються»².

Новація «доктрини Герасимова» полягає в тому, що інформаційна складова в ній була виділена в якості одного з ключових засобів у системі ведення нелінійних дій і була визначена, поряд з військовою міццю, однією з основних складових проведення гібридних операцій. У своїй подальшій програмній статті «З досвіду Сирії», опублікованій у березні 2016 року в газеті «Военно-промисловий кур'єр», Валерій Герасимов особливо це підкреслює, зазначаючи, що «розвиток засобів збройної боротьби є далеко не єдиним чинником удосконалення форм і способів застосування угруповань військ і сил». За його словами, «в епоху глобалізації, ослаблення державних кордонів, розвитку засобів комунікації найважливішим фактором стала зміна форм вирішення міждержавних протиріч», що передбачає комплекс незастосування так званих гібридних методів, зміст яких полягає в досягненні політичних цілей з мінімальним

збройним впливом на противника, переважно «за рахунок підриву його військового і економічного потенціалу, інформаційно-психологічного тиску, активної підтримки внутрішньої опозиції, партизанських і диверсійних методів». Основу подібних гібридних методів складають інформаційні технології, що передбачають маніпуляцію протестним потенціалом населення в поєднанні з іншими невійськовими засобами. Важливого значення при цьому набуває масований, цілеспрямований інформаційний вплив на свідомість громадян держав-об'єктів агресії, який «дозволяє в лічені дні розгойдати ситуацію в країні зсередини». З точки зору В. Герасимова, воєнні заходи прихованого характеру, в тому числі за допомоги екстремістських і терористичних організацій, використовуються частіше за все як додаткові. Більше того, до відкритого застосування сили переходять тільки в крайньому випадку, як правило, під виглядом миротворчої діяльності та кризового врегулювання. Непрямі й асиметричні дії і способи ведення гібридних воєн дозволяють позбавити протиборчу сторону фактичного суверенітету без захоплення території держави. З урахуванням російського досвіду в Сирії начальник Генштабу РФ робить висновок, що поєднання традиційних і гібридних методів вже зараз є характерною рисою будь-якого збройного конфлікту. При цьому, якщо останні можуть використовуватися і без відкритого застосування військової сили, то класичних бойових дій без застосування гібридних вже не існує³.

З огляду на дату оприлюднення першої доповіді В. Герасимова і наступні за цим дії Росії щодо України, багато експертів схильні пов'язувати ці події і прямо вказують на застосування доктрини Росією щодо України⁴. Про те, що основні положення «доктрини Герасимова» стали неформальним планом дій російської влади, свідчать наступні факти і рішення. Так, 28 травня 2013 року Генеральний штаб Збройних сил Російської Федерації затвердив проект розбудови і оснащення високотехнологічного Національного центру управління обороною (НЦУО) в Москві та його еквівалентів у кожному військовому окрузі й територіальному підрозділі. Його мета – можливість координації в режимі реального часу діяльності Міністерства оборони та інших відомств, що беруть участь у забезпеченні оборони країни, а також удосконалення процесу при-

йняття рішень за рахунок використання суперкомп'ютерів і передових комунікацій. Розгалужена мережа нових центрів управління була покликана сприяти підвищенню боєготовності за допомогою регулярних військових навчань, які нерідко влаштовуються практично без попередження. Так, за інформацією щорічної доповіді Генерального секретаря НАТО за 2015 рік, у 2012–2014 рр. Росія провела принаймні 18 великомасштабних військових навчань. У деяких з них брали участь більше 100 000 військовослужбовців.

У зв'язку з вищезазначеним відомий український експерт з питань безпеки Володимир Горбулін зазначає, що нерідко такі навчання використовувалися для маскуванню масового переміщення військових підрозділів у рамках підготовки до незаконної анексії Криму та агресії на Сході України. Зокрема, практичне відпрацювання Росією сценарію військової агресії проти України було здійснено під час проведення спільного стратегічного навчання збройних сил Російської Федерації і Білорусі «Захід–2013» (19–28 вересня 2013 р.). Його задум, зокрема, припускав виникнення політичної кризи в сусідній країні й посилення діяльності опозиційного руху, насамперед у регіонах компактного проживання етнічних меншин. З цією метою передбачалося формування збройних загонів опозиційних сил, які на основі міжнаціональних і етнорелігійних протиріч починали збройне протистояння з провладними силами. Зрештою подібний сценарій і було застосовано проти України в умовах загострення в ній ситуації, яка могла спровокувати хвилю акцій непокори і в Росії. Звідси В. Горбулін робить однозначний висновок про те, що сценарій анексії Криму та розгортання збройної агресії проти України планувався заздалегідь. До того ж при порівнянні варіантів оперативної побудови російського угруповання військ у ході проведення навчань «Захід–2013» і угруповання військ збройних сил РФ, які були задіяні на Донецькому операційному напрямку в серпні–жовтні 2014 року, спостерігається ідентичний підхід. Отже, окупація Криму була лише складовою частиною загального задуму повномасштабної російської агресії проти України. Криваве протистояння в Криму, спровоковане спецслужбами і збройними силами РФ, повинно було надати політичні та пропагандистські підстави для вторгнення російських військ у східні й південні області

України, як це сталося в серпні 2008 року в Південно-осетинському регіоні Грузії⁵.

Крім підготовки і проведення навчань діяльність Національного центру управління обороною в Москві спрямована на виконання завдань контролю і управління всіма силами і засобами, що діють в інтересах оборони країни як у воєнний, так і в мирний час. З центром управління обороною інформаційно пов'язані центральний командний пункт Генерального штабу і всі відомчі центри контролю та управління: Національний центр управління в кризових ситуаціях МНС Росії, «Росатом», Росгідромет, Росводресурси і т.д.⁶ Вищі посадові особи держави мають отримувати через НЦУО в режимі онлайн інформацію про воєнно-політичну обстановку, стан та зміну бойової готовності військових округів, видів і родів військ Збройних сил Російської Федерації, зведення моніторингу офіційних повідомлень і матеріалів світових ЗМІ. Також у центр буде стікатися і структуруватися інформація про хід і заходи оперативної і бойової підготовки військ, випадки з озброєнням і військовою технікою, всі надзвичайні ситуації на території РФ. Загалом створення Національного центру позиціонується як інститут, здатний у найкоротший термін забезпечити прийняття рішень керівництвом країни щодо застосування Збройних Сил, інших військ, військових формувань і органів у відповідь на виникаючі загрози агресії проти Росії⁷. Хоча, слід зазначити, що на Росію поки що ніхто не нападав. На сьогодні носієм агресії є вона сама.

6 березня 2013 року начальник Генштабу ЗС РФ оголосив про початок створення Сил спеціальних операцій (ССО). За інформацією російських ЗМІ, до їх складу увійшли 10 бригад спеціального призначення Головного розвідувального управління (ГРУ). Крім того, в оперативному порядку командуванню ССО будуть підпорядковуватися батальйони морської піхоти Військово-морського флоту (ВМФ), Повітряно-десантних військ і підрозділи Військово-повітряних сил (ВПС), в тому числі транспортна і безпілотна авіація. При цьому, з огляду на витрати на забезпечення і підготовку такого роду підрозділів і, спираючись на світовий досвід, ряд експертів оцінюють ядро Сил спеціальних операцій максимум у 800-1000 чоловік. Ряд джерел підтверджує, що саме підрозділ ССО в 2014 році був

безпосередньо причетний до вивезення колишнього президента України Віктора Януковича на територію РФ⁸. 15 березня 2013 року, за повідомленнями російських ЗМІ, в підмосковному селищі Кубинка-2 почалося створення Центру спеціального призначення Міністерства оборони Росії, в якому мали проходити службу близько п'ятисот контрактників-спецназівців. Центр підпорядковується безпосередньо командуванню сил спеціальних операцій Міністерства оборони Російської Федерації.

23 березня 2013 року під час зустрічі міністра оборони Росії генерала армії Сергія Шойгу з Головою Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпіном генерал армії Валерій Герасимов заявив, що в Збройних Силах Росії створені Сили спеціальних операцій і проводиться підготовка до їх застосування не тільки на території країни, а й за її межами. Здійснення прихованих дій робить російські сили спеціального призначення інструментом «гібридної» війни, про що свідчить участь російського спецназу в операціях у Криму та його роль у небойових діях з метою впливу на локальні політичні ситуації. Так, західні аналітики вважають, що Кримська операція, найімовірніше, проводилася відповідно до плану дій в особливих ситуаціях, була несподіваною і пройшла практично без безпосередніх зіткнень⁹. Операція полягала, головним чином, у прихованих діях, швидше за все, заснованих на інформації, зібраній раніше розвідувальними підрозділами, що відносяться до Чорноморського флоту ВМФ Росії і місцевими агентами Федеральної служби безпеки (ФСБ) і ГРУ. Можливо, мало місце попереднє розміщення підрозділів спеціальної розвідки ГРУ, однак дану інформацію складно підтвердити, використовуючи відкриті джерела.

Загалом внутрішня і зовнішня політика Росії, з урахуванням новітніх методів і засобів (особливо в останнє десятиліття), підпорядкована довгостроковій гібридній стратегії повернення їй втраченого з розвалом Радянського Союзу статусу наддержави. Найвиразніше це засвідчує її збройна експансія в Грузії, Україні та Сирії. На це, зокрема, звертають увагу українські аналітики з Національного інституту стратегічних досліджень, які зазначають: «У контексті освоєння методів гібридної війни, взятих за основу тактичних схем Генерального штабу ЗС РФ (В. Герасимов), важливий досвід

залучення до вирішення окремих завдань приватних військових компаній, інформаційно-пропагандистського супроводу бойових дій (війна online), операцій прикриття, створення збройних підрозділів з місцевого населення і російських добровольців, а також контролю над ними (1-й і 2-й Армійські корпуси на окупованій частині Донбасу налічують близько 35 тис. осіб та управляються безпосередньо штабом Південного військового округу РФ)»¹⁰.

Таким чином, «доктрину Герасимова» можна розглядати як невід'ємну складову і спробу перезавантаження агресивної політики Російської Федерації, що успадкувала найгірші зразки радянської зовнішньополітичної експансії. Більше того, зазначена доктрина та практичне застосування її постулатів є однією з ідейно-теоретичних складових провокування і виправдання нової «холодної війни». «Доктрина Герасимова» в дії – це насамперед агресія проти України, що включає анексію Криму й окупацію частини Донбасу. Поряд з цим до її арсеналу можна віднести інформаційно-деструктивний вплив на внутрішню політику країн Європейського Союзу і Сполучених Штатів Америки. Застосування цієї доктрини засвідчує багатозаровість і системний характер російського експансіонізму. Однак, тактика російської гібридної війни може бути досить вразливою в разі консолідації демократичних сил і систематичного застосування асиметричної стратегії, що включає оприлюднення засобів і загроз такої війни. Приклад цього, зокрема, подала Франція, уряд якої попередив виборців про російські інформаційні операції напередодні президентських виборів.

1. *Morris V. Grading Gerasimov: Evaluating Russian Nonlinear War Through Modern Chinese Doctrine. SmallWars: journal. 2015. 17 September.*
2. *Герасимов В. В. Ценность науки в предвидении // Военно-промышленный курьер. 2013. № 8(476). 27 февраля.*
3. *Герасимов В.В. По опыту Сирии // Военно-промышленный курьер.2016. № 9 (624). 09 марта.*
4. *Murphy M. Understanding Russia's Concept for Total War in Europe; Jones S. Ukraine: Russia's newartofwar // Financial Times. 2014. 28 October.*
5. *Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України. URL: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezu> (дата звернення: 18.02.2016).*
6. *Тельманов Д. В России создают Национальный центр управления обороной. URL: <http://izvestia.ru/news/551033>*

(дата звернення: 20.10.2017). 7. Баранец В. Что такое «Национальный центр управления обороной России» и зачем он создан. URL: <http://www.crimea.kp.ru/daily/26302/3181011/> (дата звернення: 26.11.2017). 8. Степанов А. Секретные невидимки. Что представляют собой Силы специальных операций Генштаба? URL: <https://versia.ru/chto-predstavlyayut-soboj-sily-specialnykh-operacij-genshtaba> (дата звернення: 28.03.2017). 9. *Западный* взгляд на российские силы специального назначения в Крыму и на Донбассе. URL: <http://periscope2.ru/2017/03/07/8627/> (дата звернення: 09.08.2017). 10. *Режим* Пута́на перед викликами часу: аналітична доповідь / М. М. Розумний, Я. В. Бережний, І. В. Валюшко, Р. В. Власенко та ін.; за заг. ред. М. М. Розумного. Київ: НІСД, 2017. С. 63.

Demartyno Andrii. «The Doctrine of Gerasimov» and its role in ensuring an aggressive foreign policy course of the Russian Federation

Specifics of applying the military doctrine of the General Staff of the Armed Forces of the Russian Federation as a factor in ensuring its aggressive foreign policy are considered. The specifics of the implementation of the hybrid strategy and tactics in theory and in practice with the involvement of a wide range of instruments of non-military methods and means: open and secret diplomacy, economic pressure, and the winning of the sympathies of the local population are shown. The example of the Russian Federation shows the role of special units in the preparation and implementation of an aggressive foreign policy course of the state.

In the present conditions, the "doctrine of Gerasimov", presented by Chief of the General Staff of the Armed Forces of the Russian Federation Valery Gerasimov to the Academy of Military Sciences in his report on the hybrid war in February 2013, deserves a separate consideration. The proposed doctrine can be considered as a rethinking in the realities of the XXI century of the well-known concept of non-traditional military actions, which in modern Russian military terminology have been called "nonlinear", since the main purpose of such "combat actions" is to achieve the necessary strategic and geopolitical results, mainly through a wide range of non-military methods. and means: open and secret diplomacy, economic pressure, conquering the sympathies of the local population, etc.

The innovation of the "doctrine of Gerasimov" consists in the fact that the information component in it was allocated as one of the key means in the system of conducting nonlinear actions and was determined, along with military power, as one of the main components of conducting hybrid operations. The said doctrine provides

for a complex of non-use of so-called hybrid methods, the content of which is to achieve political goals with minimal armed influence on the enemy, mainly "by undermining its military and economic potential, information and psychological pressure, active support of the internal opposition, partisan and sabotage methods". The basis of such hybrid methods is information technology that involves manipulating the protest potential of the population in conjunction with other non-military means. In this case, the massive, purposeful information influence on the consciousness of the citizens of the states-objects of aggression, which "allows in a few days to rock the situation in the country from within", becomes important. From the point of view of V. Gerasimov, military measures of a covert nature, including with the help of extremist and terrorist organizations, are used more often as additional. Moreover, the open-minded use of force passes only in the extreme case, usually under the guise of peacekeeping and crisis resolution.

"The doctrine of Gerasimov" can be considered as an integral part and an attempt to reload the aggressive policy of Russia, which inherited the worst examples of Soviet foreign policy expansion. Moreover, this doctrine and the practical application of its postulates is one of the ideological and theoretical components of the provocation and justification of the new "cold war". "The doctrine of Gerasimov" in action is, first of all, an aggression against Ukraine, which includes the annexation of the Crimea and the occupation of the Donbas. In addition, its arsenal can include information-destructive impact on the domestic policy of the countries of the European Union and the United States of America. The application of this doctrine testifies to the pluralism and systemic character of Russian expansionism. However, the tactics of the Russian hybrid war can be quite vulnerable in the event of the consolidation of democratic forces and the systematic use of an asymmetric strategy, including the disclosure of the means and threats of such a war. An example of this, in particular, was filed by France, whose government warned voters about Russian information operations on the eve of the presidential election.

Keywords: "Gerasimov's doctrine", hybrid war, aggressive policy, information technologies, special operations, information and psychological impact.

Э. АМИРОВ

*Посвящается 100-летию
Азербайджанской Демократической Республики*

ПОД ЗНАМЕНАМИ ИМПЕРИИ И РЕСПУБЛИКИ: ЛИЧНОСТЬ И НАСЛЕДИЕ ГЕНЕРАЛА САМЕД-БЕКА МЕХМАНДАРОВА

Исследуются личность и деятельность выдающегося военачальника Российской империи и Азербайджанской Демократической Республики генерала Самед-бека Мехмандарова. Систематизированы воспоминания современников и исторические исследования, в которых прослеживаются основные вехи биографии и специфические черты личности Мехмандарова на фоне важнейших исторических событий начала XX века.

Ключевые слова: *Российская империя, военное искусство, военные кампании, Азербайджанская Демократическая Республика, азербайджанско-армянское противостояние.*

Аміров Е. Під стягами імперії і республіки: особистість і спадщина генерала Самед-бека Мехмандарова

Досліджуються особистість і діяльність видатного воєначальника Російської імперії і Азербайджанської Демократичної Республіки генерала Самед-бека Мехмандарова. Систематизовані спогади сучасників та історичні дослідження, в яких простежуються основні віхи біографії і специфічні риси особистості Мехмандарова на тлі важливих історичних подій початку XX століття.

Ключові слова: *Російська імперія, військове мистецтво, військові кампанії, Азербайджанська Демократична Республіка, азербайджансько-вірменське протистояння.*

Amirov Eldar. Under the bindings of the empire and the republic: personality and legacy of General Samed-bek Mehmandarov

The personality and activity of the prominent commander of the Russian Empire and the Azerbaijani Democratic Republic, General Samed-bek Mehmandarov, are explored. The systematized memories of contemporaries and historical studies, which traced the main milestones of biography and the specific features of the personality of Mehmandara on the background of important historical events of the early twentieth century.

Keywords: *Russian empire, military art, military campaigns, Azerbaijani Democratic Republic, Azerbaijani-Armenian confrontation.*

Генерал Самед-бек Мехмандаров (1855–1931) – выдающийся военачальник, герой русско-японской и Первой мировой войн, министр обороны Азербайджанской Демократической Республики (АДР), первого демократического государства на мусульманском Востоке, безусловно, занимает видное место в истории военного искусства, как России, так и Азербайджана. Самоотверженность и отвага генерала восхищали даже его врагов, а профессионализм обеспечили русской и азербайджанской армии блистательные победы во многих судьбоносных сражениях. Известный российский журналист П. Л. Ларенко, очевидец обороны Порт-Артура в русско-японской войне 1904–1905 гг., дал замечательную характеристику своему выдающемуся современнику: «Он человек самолюбивый, храбрый и строго требователен по отношению к своим подчиненным, ставит им в обязанность показывать примеры личного мужества. Будучи человеком горячего темперамента, высказывается довольно резко. Говорит, что ценит лишь людей разумно самолюбивых, которые способны на подвиги и что главная мечта офицеров-карьеристов сохранить свою жизнь и получить ордена без заслуг. Терпеть не может людей, прикрывающих свою трусость якобы преклонением перед идеями Л. Н. Толстого о непротивлении злу, о том, что не следует убивать, возмущается тем, что такие люди лезут в военную службу»¹.

Послужной список генерала, ордена и высшие награды, которых он был удостоен, а также ответственные посты, доверенные ему на всех этапах его военной службы, являются лучшим показателем

того огромного авторитета, которым Мехмандаров пользовался среди своих современников, как в царской России, так и у себя на родине, в Азербайджане. Факты сами говорят за себя, достаточно перечислить лишь наиболее значимые из них, чтобы убедиться в достоверности сказанного. Так, награждение Мехмандарова 4-й и 3-й степенями орденов Св. Георгия и Св. Владимира, 3-й степенью орденов Станислава и Св. Анны, орденом Белого Орла с мечами, орденом Св. Александра Невского с мечами, а также различными боевыми наградами Великобритании, Франции и Румынии необходимо расценивать как признание и оценку его полководческого таланта со стороны политического и военного руководства царской России и ее союзников в Первой мировой войне².

Апогеем признательности царской власти генералу Мехмандарову за заслуги и отвагу, проявленные на полях Первой мировой войны, можно считать врученное ему в 1915 году Георгиевское оружие, украшенное бриллиантами. И прав Ч. Каджар, который рассматривает этот факт как триумф генерала Мехмандарова в качестве военного стратега и бесстрашного воина. Ибо, как замечает Ч. Каджар, достаточно окинуть взглядом список видных военачальников царской армии того периода, чтобы в полной мере оценить значимость данной награды: «Это очень большая редкая награда. Достаточно сказать, что за все время Первой мировой войны Георгиевским оружием, украшенным бриллиантами были удостоены всего восемь полководцев России и среди них только один кавказец – шушинец Самед бек Мехмандаров, причем третий по счету. В списке награжденных были такие прославленные полководцы, как А. А. Брусилов и А. И. Деникин. Согласно статусу золотым оружием, украшенным бриллиантами в период Первой Мировой Войны награждались за «блистательные воинские подвиги по Собственному Императорского Величества позволению»³.

Историк Э. Исмаилов в своей ценной справочной работе «Георгиевские кавалеры – азербайджанцы» приводит текст приказа о награждении генерала С. Мехмандарова «Георгиевским оружием»: «За то, что 9 и 10 октября 1914 г. преследуя в составе войск корпуса разбитую под Ивангородом германскую армию и встретив на линии Полично-Богуцинский лес шедшие ей на выручку превос-

ходные австрийские силы, стремившиеся охватить фланг нашего боевого расположения, рядом штыков ударов и решительным наступлением, лично находясь в боевой линии войск и неоднократно подвергая жизнь свою явной опасности, остановил движение противника, и ударом во фланг обратил его в бегство. 11, 12 и 13 октября отразил с большим уроном для неприятеля неоднократные попытки превосходных сил его обойти правый фланг нашего боевого порядка, принудив противника к поспешному отступлению по всему фронту, причем за один день 11 октября 1914 г. нами было взято 1 штаб-офицер, 16 обер-офицеров, 670 нижних чинов и 1 пулемет»⁴.

Назначение Мехмандарова, вернувшегося на родину после февральской революции 1917 года в Баку, в ноябре 1918 года на пост министра обороны молодой Азербайджанской Демократической Республики, в свою очередь, говорит о больших надеждах, которые руководство молодой республики, а также весь азербайджанский народ связывали с именем опытного и храброго генерала. Отдав должное Мехмандарову, и сформированному им за короткий срок талантливому командному составу, надо отметить, что он и его команда почти за двухлетнее существование республики полностью оправдали эти надежды. Невозможно не заметить ту эмоциональность, с которой впоследствии описывал чувства гордости и восхищения азербайджанцев, кои вызывала у них национальная армия, созданная усилиями Мехмандарова и его соратников, Мамед Эмин Расул-заде (1884–1955) – один из основателей Азербайджанской Демократической Республики, видный политический деятель, идеолог и публицист: «...Было основано правительство без армии. В описываемый момент азербайджанских войск в Баку не было, так как командование распространяло Мудросское перемирие не только на турецкую армию, но и на азербайджанские части. Потому-то и военный министр генерал Самед-бек находился не в Баку. И день его прибытия также стал одним самых радостных дней, пережитых в Баку во времена национального правительства. Именно в апреле 1919 года (вход азербайджанских войск в Баку) обнаружилось, какие напрасные страхи испытывали те, кто в преувеличенном виде воспринимал доблесть и агрессивность русской и армянской организа-

ции, проявившиеся после декларации, изданной англичанами в день прибытия их в Баку. Если бы весь Национальный совет был объят подобной боязнью, то, возможно, что Азербайджанская республика погибла бы раньше, чем организовалась»⁵.

Армия, сформированная под непосредственным руководством Мехмандарова, в условиях тяжелейших лишений прошла боевое крещение в сражениях с армянскими вооруженными формированиями и регулярными частями армянской армии, посягнувшими на территориальную целостность Азербайджана в Карабахе и Зангезуре. И только лишь храбрость бойцов и умение военного командования позволили Азербайджану в сложнейшей геополитической обстановке, при наличии многочисленных угроз извне, отстоять свою территориальную целостность. Из шифровок иностранной агентуры, особенно английской, становится ясно, что в результате успешного наступления азербайджанской армии в Зангезуре, армяне почти-что утратили фактический контроль над регионом. Угроза потери региона заставила президента Армении обратиться к дипломатическому представителю Великобритании в Тбилиси Оливеру Вардропу (1864–1948) с просьбой надавить на Азербайджан с целью прекращения военных действий. Текст секретной шифрованной телеграммы от 17 ноября 1919 года, адресованной Генштабу английских войск, расположенных в то время в Стамбуле, был следующего содержания: «Офицер разведки в Тифлисе предоставил важнейшую информацию о том, что Азербайджан скоро силой заберет от армян провинцию Зангезур. Президент Армянской республики 5-го ноября сообщил Вардропу о том, что Азербайджан собирается послать 7000 регулярных войск в Зангезур, чтобы не присоединились к 5000 курдам и 3000 повстанцам из Нахичевани, что противоречит соглашению, достигнутому с полковником Хаскел. Президент Армении попросил Вардропа вмешаться»⁶.

Известно, что после вмешательства Великобритании между сторонами было достигнуто соглашение о перемирии. В любом случае, значительный успех молодой азербайджанской армии в военных кампаниях осени 1919 – весны 1920 годов против дашнаков вынудил Армению поумерить свои неумеренные амбиции. Карабахская и Зангезурская операции навсегда вошли в военную историю Азербай-

джана как примеры отваги солдат и тактического мастерства командного состава⁷.

Не менее важным успехом для молодой республики, с точки зрения политического престижа и обеспечения суверенитета, стал разгром азербайджанской армией в августе 1919 года в Ленкорани значительных сил меньшевиков, а также большевистской Муганской республики. В результате хорошо спланированной и реализованной операции азербайджанские войска не только освободили Ленкорань и прилегающие к ней районы, обеспечив тем самым полный контроль над всей территорией республики, но и ликвидировали так называемую Муганскую Советскую Республику. В итоге провалились одновременно два заговора против АДР. С одной стороны, была в зародыше задушена попытка деникинцев использовать Ленкорани в качестве плацдарма для предполагаемого наступления на АДР, а с другой – ликвидировано незаконное коммунистическое образование, угрожающее не только целостности страны, но и дальнейшему существованию самой республики.

О дисциплине и боеспособности тогдашней азербайджанской армии, лучше всего свидетельствуют впечатления британского военного корреспондента Скотленда-Лидделя, побывавшего в 1919 году в Баку и имевшего возможность на месте познакомиться с реальным положением дел. Описывая увиденное в Азербайджане, он пишет, что прибыв в Баку он не встретил того хаоса и произвола о котором его предупреждали до приезда. Вместо разрозненной массы солдат, как описывали мне азербайджанскую армию, – пишет он, я встретил смелых, сильных и примерных молодых солдат и офицеров с огненными глазами. Британский журналист, также сообщает о победе, одержанной азербайджанской армией над большевиками и об их последующем разоружении в Ленкорани, что позволило властям установить порядок и мир на всей территории страны: «Несомненно, все это показывает, что Азербайджан готов к беспорядкам и не боится большевиков. Ныне Азербайджан являет собой настоящий пример для всех народов Транскавказии»⁸.

Качественные изменения, наблюдаемые в армейском строительстве Азербайджанской Демократической Республики после прихода Самед-бека Мехмандарова в военное ведомство, подчеркивают и со-

временные зарубежные исследователи. Позиция российских авторов Михаила Волхонского и Вадима Муханова относительно заметного прогресса в азербайджанских вооруженных силах в годы министерства Мехмандарова, а также оценка, данная положению армии АДР до назначения опытного полковника, могут служить тому примером: «После оккупации Баку турками⁹ формирование Азербайджанского корпуса началось практически заново, в частности туда были влиты сильно потрепанные после трехмесячных боев остатки двух турецких полков – 9 - го и 10 – го. Тем не менее, процесс формирования был просто провален. Временно командующий корпусом полковник Габиб-бек Салимов осенью 1918 года отмечал, что по большому счету, корпус существовал только на бумаге, так как катастрофически не хватало грамотных офицеров, лошадей, обмундирования, наблюдалось массовое дезертирство новобранцев. Изменения к лучшему произошли в 1919 году и связаны были с тем, что пост военного министра занял известный военачальник русской армии, генерал от артиллерии Самед-бек Мехмандаров»¹⁰.

Грамотные и слаженные действия азербайджанской армии против врагов республики в ходе военных кампаний 1919–1920 годов демонстрируют то, как генерал Мехмандаров, глыба военного искусства, несмотря на свой пожилой возраст, с честью выполнил данное им азербайджанскому народу при вступлении на должность министра обороны обещание создать за короткий срок мобильную и боеспособную национальную армию. Он сдержал свое слово, слово настоящего офицера. Короткая речь, произнесенная Мехмандаровом в тот день, когда он приступил к исполнению обязанностей военного министра, была настолько эмоциональной и искренней, и произвела на людей столь глубокое впечатление, что память о ней присутствующие при этом пронесли через многие десятилетия. Исследователь военной истории Азербайджана Ш. Назирли в своей работе, посвященной С. Мехмандарову, запечатлел об этом дне воспоминания Мариам ханум Байрамалибековой (1898–1987) – одной из первых в Азербайджане женщин-просветительниц, основательницы первой школы для девочек в Ленкорани: «С первых дней образования республики настаивали, чтобы Мехмандаров взял на себя решение столь ответственной задачи. Он в свою очередь

каждый раз твердо отклонял это предложение. Дело не в том, что его пугали трудности. Просто он очень хорошо осознавал тот факт, что ему придется обучать новому искусству народ, которому царь до сих не доверял и представителей которого не удостоивал ношению военной формы. Это было равносильно обучению пожилого человека письму. Нет, такие трудности не могли испугать бывшего царского генерала, обладающего большими организаторскими способностями. Любовь к родине – именно это сильное и непреодолимое чувство заставило Самед-бека Мехмандарова пойти на такой шаг. Генерал с небольшим волнением произнес: «Я отдам все силы и умение на выполнение этой святой задачи». Его слова встретили аплодисменты собравшихся»¹¹.

Впрочем, при внимательном изучении биографии выдающегося генерала становится ясным, что принципиальность, настойчивость, умение держать слово, преданность присяге и честь офицера с самого начала были его жизненным кредо, которому он не изменял даже в самых непростых ситуациях. Первое испытание принципиальности и целеустремленности ему пришлось, будучи юношей, выдержать от своего отца, Садык-бека Мехмандарова, чиновника царской администрации, выпускника юридического факультета Петербургского университета, который желал видеть своего сына врачом, либо учителем, категорически противился его выбору в пользу карьеры военного. На этой почве, пишет Ш. Назирли, между отцом и сыном произошел серьезный конфликт, однако Самед-бек до конца настоял на своем. В конце концов, в 1871 году, в 16 лет Мехмандаров отправился в Петербург получать военное образование¹².

Впервые царскому командованию пришлось столкнуться с непростым характером и принципиальностью Мехмандарова во время китайской кампании 1899–1901 гг., вызванной антиимпериалистическим восстанием. Тогда, Мехмандаров, на протяжении всей кампании проявивший себя с лучшей стороны, вдруг, неожиданно для всех, во время осады города Цицакара отказался выполнять приказ командования открыть артиллерийский огонь по безоружным китайским повстанцам, покидающим город. Несмотря на повторное требование командующего войсками генерала Реннекампа, угро-

жающего Мехмандарову в случае неповиновения военным трибуналом, открыть огонь, последний поступил по-своему. Мехмандаров приказал произвести несколько залпов над головами убегающих китайских повстанцев, что заставило их вновь вернуться в осажденный город и принять там бой. Как ни странно, но верховное командование царской армии высоко оценило этот гуманный и достойный поступок Мехмандарова, повздорившего с командующим экспедиции, и наградило его орденом Владимира 3-й степени¹³. В подробностях упомянутый случай описан в «Воспоминаниях» другого выдающегося азербайджанского генерала, близкого друга С. Мехмандарова, А. Шыхлинского (1863–1943), прозванного «Богом русской артиллерии»¹⁴.

Не в меньшей степени крутой нрав Мехмандарова поразил своих коллег и верховное командование императорской армии в ходе обороны Порт-Артура, решающего эпизода русско-японской войны 1904–1905 гг. Известно, что генерал Мехмандаров, героически сражавшийся в ходе всей обороны крепости, впоследствии после ее падения оказался вместе со всем командным составом в японском плену. И здесь он остался привержен своим принципам и наотрез отказался принять предложение японцев дать клятвенное обещание о том, что он отныне никогда не станет воевать против Японии. Дело в том, что после взятия крепости японцы согласились освободить российских офицеров, публично принесших подобную клятву. На солдат данное правило не распространялось. В отличие от представителей командования, то есть коменданта крепости генерала Анатолия Стесселя (1848–1915) и его окружения, трусливо принявших это позорное условие японцев, генерал Мехмандаров с горсткой офицеров остался непоколебим. За свою преданность России и царю и за отказ победителям Мехмандарову пришлось заплатить высокую цену: японцы отправили его в качестве военнопленного в город Ногая (Япония), где он пребывал до подписания Портсмутского мира между Россией и Японией 23 августа 1905 года¹⁵. Вспоминая оборону Порт-Артура, нельзя не отметить и тот факт, что Мехмандаров входил в число офицеров, которые, в отличие от коменданта крепости генерала Стесселя, были категорически против ее сдачи. Противники капитуляции, как отмечает Ш. Назирли, пред-

лагали сражаться против японцев до последнего снаряда, однако не были услышаны командованием. Правда, позже Стессель был привлечен к суду за преждевременную сдачу крепости Порт-Артур и арестован. Однако, понеся незначительную часть своего наказания, он был помилован императором.

Спустя 13 лет Мехмандаров вновь придется продемонстрировать свою принципиальность, на сей раз уже в качестве министра обороны АДР. Став преградой на пути, тех, кто всячески пытался превратить армию в источник собственного обогащения, генерал вызвал к себе недовольство определенных кругов, пытавшихся нагреть руки в самое непростое для страны время. Как известно, укреплению национальной армии власти АДР уделяли особое внимание и с этой целью выделялись значительные средства. Желających недобросовестно воспользоваться этим обстоятельством тогда, как впрочем и всегда, было немало. Выступив с содержательной речью на заседании азербайджанского парламента 25 февраля 1919 года, Мехмандаров раз и навсегда дал всем понять, что пока он находится на посту министра, никому не удастся превратить национальную армию в личное хозяйство и своевольно распоряжаться его имуществом. Особенно жестко звучала концовка речи: «Скажу несколько слов относительно шума, поднятого вокруг меня. Он поднят господами, которым я не позволил использовать казну в качестве дойной коровы, а к армии относиться как к дому престарелых и инвалидов. Я заявляю, что и впредь буду следовать этому пути и никакая сила не в состоянии сбить меня с него. Каждый, кто займет после меня пост министра, сможет убедиться в том, насколько большая работа проделана и сколько сил отдано этому делу»¹⁶.

Самед-бек не был человеком, бросающим слова на ветер, либо сотрясавшим воздух пустыми угрозами, что он не раз демонстрировал. Он в самой строгой форме требовал от офицеров принципиальности и ответственного отношения при исполнении поставленных задач. Особенно неуступчивую позицию он занимал во время планирования и проведения важнейших операций. Настойчивость, с которой Мехмандаров по окончании Зангезурской операции добивался наказания и понижения в должности любимца властей молодого и неопытного генерала Давуд-бека Ядигарова, чьи

дилетантские ошибки, стоили азербайджанской армии ощутимых человеческих потерь, поразила все руководство страны и стала хорошим уроком для всего командного состава вооруженных сил. В своей телеграмме от 11 ноября 1919 года Джавад-беку Шыхлинскому, командующему Зангезурской экспедиции, Мехмандаров сообщил, что анализ действий азербайджанской армии свидетельствует о грубых тактических ошибках, допущенных карабахским кавалерийским полком, которым командовал в то время генерал Ядигаров. Мехмандаров требовал от командующего тщательно расследовать действия генерала Ядигарова и дать им оценку. Сам Мехмандаров в той же телеграмме характеризует Ядигарова как некомпетентного для военной сферы человека, дав тем самым понять, что полученные им высокие чины не есть результат отваги и таланта новоиспеченного генерала, они всего лишь результат симпатий и расположенности к нему политической верхушки: «Лично я никогда не считал генерала Ядигарова, человеком способным занимать ответственные должности»¹⁷. Расследования военного начальства показали насколько справедливой была оценка, данная Ядигарову опытным военачальником Мехмандаровом. Впоследствии Ядигаров был смещен с поста заместителя командующего конного полка и отправлен штабным офицером по заданиям¹⁸.

На протяжении всей своей карьеры генерал Мехмандаров оставался настоящим профессиональным военным, сторонясь политических партий, интриг и заговоров. На допросе, устроенном большевистскими следователями 29 июня 1920 года после свержения правительства АДР, на вопрос о политических предпочтениях и симпатиях, седовласый генерал дал довольно твердый и однозначный ответ, правоту которого подтвердило и следствие: «Я всегда был далек от всякой политики!»¹⁹. Этого железного принципа Мехмандаров придерживался как в рядах царской армии, так и в период, своего пребывания на посту министра обороны АДР. Его равная отдаленность от всех политических сил Азербайджана в период существования АДР находит свое подтверждение в отчетах иностранных дипломатов. Примером могут служить слова главы иранской дипломатической миссии в Баку, впоследствии известного общественного и политического деятеля своей страны Сеййида

Зия-ад-дина Табатабаи (1888–1969), характеризующие в аналитическом отчете от 23 декабря 1919 года, адресованном премьер-министру Ирана, Самед-бека Мехмандарова как прославленного генерала русской армии, члена фракции беспартийных, далекого от политической кухни²⁰.

Генерал Мехмандаров не только сам не вмешивался в политику, но и требовал этого от своих подчиненных, от всего офицерского состава азербайджанской армии. Военный историк Мехман Сулейманов в «Военной истории Азербайджанской Народной Республики», анализируя основные принципы армейского строительства 1918–1920 годов, особо подчеркивает курс, взятый Мехмандаровым на изоляцию армии от всяких проявлений политического воздействия. Именно такую армию желали видеть руководители АДР и ее военный министр. Мехмандаров настойчиво повторял, – пишет М. Сулейманов, что главной задачей каждого азербайджанского военнослужащего должно стать создание пронизанной духом величия и преданной идеалам независимости армии, которая не будет служить никаким иным целям. В своих предписаниях данную установку военного министра постоянно напоминал командирам отдельных воинских частей и начальник генерального штаба азербайджанской армии генерал М. Сулкевич²¹.

Перечисленные выше факты, как уже было отмечено, отражают наиболее значимые заслуги Мехмандарова как военачальника, а также знакомят нас с основными чертами его характера и жизненными принципами, которым он не изменял до конца своих дней. Без малейшего преувеличения и пристрастия, можно сказать, что жизненный путь генерала Мехмандарова полон примерами мужества, преданности долгу и отчизне, которые действительно достойны подражания.

Однако, несмотря на весь масштаб личности генерала и видное место, занимаемое им в военной истории России и Азербайджана, достаточно пальцев одной руки, чтобы перечислить содержательные исследования, освещающие его жизнь и деятельность. На родине выдающегося военачальника, в Азербайджане за все время, включая советский период, не считая нескольких небольших статей, о нем вышли в свет всего 3 исследования – майора Гаджиаги Ибрагим-

бейли «Самед-бек Мехмандаров» (Баку, 1946, 18 стр.); полковника Али Абасова «Генерал Мехмандаров» (Баку, 1977, 80 стр.); Шамистана Назирли (на азербайджанском языке) «Генерал от артиллерии Самед-бек Мехмандаров» (Баку, 1997, 117 стр.).

Последние годы о выдающемся полководце в Азербайджане снято несколько короткометражных документальных фильмов. В России же о Мехмандарове снята всего одна документальная кинокартина «Азербайджанская звезда российской артиллерии», подготовленная в рамках просветительского проекта «Мусульмане, которыми гордится Россия», Ахмадом Макаровым. Всего этого для полного освещения богатого военного наследия и личностных качеств генерала Мехмандарова, конечно же, недостаточно, и он, безусловно, заслуживает большего внимания. Данное замечание обязательно должны взять во внимание военные историки.

1. *Ларенко П. Н.* Страдные дни Порт-Артура. Русско-японская война: взгляд побежденных. Москва. 2005. С. 481. 2. *Залесский К. А.* Кто был кто в Первой мировой войне. Биографический энциклопедический словарь. Москва. 2003. С. 407; *Каджар Ч.* Старая Шуша. Баку. 2007. С. 286–287; *Шушинский Ф.* Шуша. С. 141–142; *Исмаилов Э.* Георгиевские кавалеры – азербайджанцы. Москва, 2005. С. 130–144; *Насиєв Q., Çingizoğlu Ə.* Qarabağlı hərbiçilər. Bakı. 2011 S. 253–254; *Салахлы Ч.* Самед бек Мехмандаров. К 150-летию со дня рождения генерала от артиллерии С. Мехмандарова: газета. Биржа+. 2005. 11 ноября; *Кавалеры* ордена Святого Георгия и Георгиевского оружия за Лодзинскую операцию 1914 года. URL: <http://www.lodz1914.pl/index.php?lang=ru&page=144&sub=14> (дата обращения 25.10.2017). 3. *Каджар Ч.* Старая Шуша. Баку. 2007. С. 286–287. 4. *Исмаилов Э.* Георгиевские кавалеры – азербайджанцы. Москва. 2005. С. 57–58. 5. *Расул-заде М. А.* Азербайджанская республика. Сборник произведений и писем. Составитель, предисловие и примечания С. Исхаков. Москва. 2010. С. 65. 6. *Азербайджанская* Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. Составитель: Н. А. Максвелл. Баку. 2011. С. 469. 7. *О причинах, ходе и результатах* Карабахской и Зангезурской операциях армии АДР в 1919–1920 годах. *Насиєв Q., Çingizoğlu Ə.* Qarabağlı hərbiçilər. S. 102–111; *Orucov N.* İrəvan, Naxçıvan və Zəngəzur soyqırımı (1918–1920-ci illərdə erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycan türklərinə qarşı etdikləri vəhşiliklər haqqında). Bakı. 1994; *Musayev İ.* Azərbaycanın

Naхçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı. 1996; *Süleymanov M.* Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb tarixi. (2 cildə). Tehran. 2014. II cild, S. 470–590; *Əhmədov T.* Erməni xəyanəti və Andranik Ozanyanın qanlı əməlləri (1918–1920-ci illər). Bakı. 2001; *Məmmədova H.* Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Yuxarı Qarabağda siyasi vəziyyət: Erməni terrorizminin güclənməsi. Bakı. 2006; *Дарабаду П.* Военные проблемы политической истории Азербайджана начала XX века. Баку. 1991; *Наджафов Б.* Лицо врага. История армянского национализма в Закавказье в конце XIX – начале XX века. Баку. 1994; *Шарифова Л.* Борьба за независимость и территориальную целостность Азербайджана в 1918–1920 гг.: автор. ... дисс. К. истор. наук: 07.00.02. Москва. 1998. 21 с. **8.** *Ş. Nəzirli.* Tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov. S. 59–60. **9.** С точки зрения анализа исторических фактов и обстоятельств было бы неверно рассматривать прибытие турецких войск в Азербайджан в 1918 году как оккупацию. Ведь именно благодаря военной помощи Турции Азербайджану удалось одержать верх над большевиками и дашнаками, очистить от них территорию страны, в том числе и освободить столицу – город Баку, прекратить геноцид азербайджанского народа со стороны армянских вооруженных формирований, а также сформировать основные государственные структуры, в том числе и армию. – Э. А. **10.** *Волхонский М., Муханов В.* По следам Азербайджанской Демократической Республики. Москва. 2007. С. 135. **11.** *Nəzirli Ş.* Tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov. S. 47–48. **12.** Там же. С. 10. **13.** *Süleymanov M.* Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb tarixi. (2 cildə). Tehran. 2014. I cild. S. 39. **14.** *Шыхлинский А.* Мои воспоминания. Баку. 1944. **15.** *Nəzirli Ş.* Tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov. S. 25. **16.** Там же. С. 89. **17.** *Süleymanov M.* Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb tarixi. (2 cildə). II cild. S. 557. **18.** Там же. **19.** *Nəzirli Ş.* Tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov. S. 61–62. **20.** *Документы* Кавказской Чрезвычайной Комиссии (на фарси). Составитель: Рза Азери Шахрзаи. Тегеран. 2001, документ №33. **21.** *Süleymanov M.* Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb tarixi. II cild. S.19.

Amirov Eldar. Under the bindings of the empire and the republic: personality and legacy of General Samed-bek Mehmandarov

The personality and activity of the prominent commander of the Russian Empire and the Azerbaijani Democratic Republic, General Samed-bek Mehmandarov, are explored. The systematized memories of contemporaries and historical studies,

which traced the main milestones of biography and the specific features of the personality of Mehmandara on the background of important historical events of the early twentieth century.

General Samed-bek Mehmandarov (1855-1931) - an outstanding military leader, the hero of the Russian-Japanese and First World Wars, the Minister of Defense of the Azerbaijan Democratic Republic, the first democratic state in the Muslim East, occupies a prominent place in the history of military art, both the Russian Empire and Azerbaijan. The dedication and bravery of the general admired even his enemies, and professionalism provided the Russian and Azerbaijani armies with brilliant victories in many fateful battles. The service record of the general, the orders and the highest awards that he was awarded, as well as the responsible posts entrusted to him at all stages of his military service, are the best indicator of the great authority that Mehmandarov enjoyed among his contemporaries, both in tsarist Russia and themselves at home, in Azerbaijan.

Appointment of Mehmandarov, who returned to his homeland after the February revolution of 1917 in Baku, in November 1918 as defense minister of the young Azerbaijan Democratic Republic, in turn, speaks of the great hopes that the leadership of the young republic, as well as the entire Azerbaijani people, associated with the name of the experienced and a brave general. Having paid tribute to Mehmandarov, and the talented command staff he formed in a short time, it should be noted that he and his team fully justified these hopes almost for the two-year existence of the republic. The army, formed under the direct leadership of Mehmandarov, was baptized in battles with Armenian armed formations and regular parts of the Armenian army that infringed on the territorial integrity of Azerbaijan in Karabakh and Zangezur in the face of the worst deprivations. And only the courage of the soldiers and the ability of the military command allowed Azerbaijan to defend its territorial integrity in the most complicated geopolitical situation, in the presence of numerous threats from outside.

However, despite the general scale of the general's personality and the prominent place he occupies in the military history of Russia and Azerbaijan, enough fingers of one hand are enough to list the substantive studies that cover his life and work. In recent years, several short documentaries have been shot about the outstanding commander in Azerbaijan. In Russia, Mehmandarov only shot one documentary film "Azerbaijani Star of Russian Artillery", prepared in the framework of the enlightenment project "Muslims, which Russia is proud of," Ahmad Makarov. All this, of course, is not enough for full coverage of the rich military heritage and personal

qualities of General Mehmandarov, and he certainly deserves more attention. Military historians must take this into account.

Keywords: Russian empire, military art, military campaigns, Azerbaijani Democratic Republic, Azerbaijani-Armenian confrontation.

УДК 327.01

І. В. ЛЕВАНЧУК

АМЕРИКАНСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО ПІСЛЯ АНЕКСІЇ КРИМУ

Проаналізовано відносини США та України після анексії Криму. Визначені ключові інтереси України щодо США. Зосереджено увагу на військово-технічному партнерстві, яке б дозволило Україні у довгостроковій перспективі стати важливим безпековим союзником США в регіоні. Акцентовано на допомозі США у проведенні реформ, включно з наглядом з боку США над певним блоком реформ у тісній координації з країнами ЄС. Показане нове позиціонування Америки, що передбачає більшу гнучкість у втручанні в проблеми і конфлікти, що виникають у різних точках світу. Зроблено висновок про роль міжнародної підтримки США у стримуванні російської агресії, зокрема координаційна роль у збереженні санкційного режиму щодо Росії.

Ключові слова: анексія, партнерство, санкція, безпека, реформа, конфлікт.

Леванчук І. В. Америко-українське партнерство після анексії Крима

Проаналізовані відносини США та України після анексії Крима. Визначені ключові інтереси України в відношенні США. Зосереджено увагу на військово-технічному партнерстві, яке б дозволило Україні в довгостроковій перспективі стати важливим союзником в сфері безпеки.

для США в регіоне. Акцентовано на допомоги США в проведенні реформ, включаючи спостереження з боку США над певним блоком реформ в тісній координації з країнами ЄС. Показано нове позиціонування Америки, що передбачає більшу гнучкість у втручанні в проблеми і конфлікти, що виникають в різних точках світу. Зроблено висновок про ролі міжнародної підтримки США в стримуванні російської агресії, в частині координаційну роль в збереженні санкційного режиму в відношенні Росії.

Ключевые слова: аннексія, партнерство, санкція, безпека, реформа, конфлікт.

Levanchuk Iryna. American-ukrainian partnership after Crimean anexy

The partnership relations between the USA and Ukraine in the period after the annexation of the Crimea to the present are analyzed, the place of Ukraine is determined in the priorities of the new foreign policy of the USA and Russia.

It has been established that the aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began with the occupation and illegal annexation of the Crimea, will have irreversible consequences for the entire international community. Russia has created a dangerous precedent, in which controversy can be resolved not in terms of justice and justice, but based on distorted legal norms and force. In general, Russia's actions can not be ignored by the international community, and only a decisive response to them may make it impossible for them to repeat and further the destruction of the foundations of world order. It is stressed that the occupation of Crimea and armed aggression in the Donbass are already 24-war Russia against Ukraine. Therefore, the problem of the American-Ukrainian partnership after the annexation of Crimea, in the opinion of the author, becomes of special significance.

Keywords: annexation, partnership, sanction, security, reform, conflict.

З історичного і доленосного для сучасної України часу проголошення її незалежності, проблеми демократизації конституційного ладу її цілісності були і залишаються одними з найбільш актуальних як для державотворчої і правотворчої практики, так і для повсякденного життя мільйонів громадян України. Нині Україна знаходиться на шляху системних інституційних трансформацій. Досліджуючи специфіку сучасної ситуації, не можна не згадати й про процес становлення партнерських відносин з світовими ліде-

рами, від якого наразі залежить майбутнє і держави Україна, її громадян. Головним чином мова йде про тріаду відносин країн-акторів Україна – Сполучені Штати Америки – Росія. У цьому плані, збереження і відтворення демократичних основ пов'язане з наявністю ефективної системи міжнародних гарантій. Позиції кожного з країн-акторів зводяться до мирного вирішення конфлікту і налагодження партнерських відносин після анексії Криму. У вивченні цих ініціатив з підтримки миру можна виділити дві принципових проблеми, які, якщо не вирішити на ранніх етапах та виправити, можуть ускладнити саму місію та поставити під загрозу мир: 1) пов'язані з формуванням та підтриманням безпечного середовища та 2) зумовлені браком координаційних зусиль серед регіональних та міжнародної спільноти, різними групами, залученими до мирної місії.¹ Як наслідок загроза економічній безпеці та втрата важливих об'єктів, часток окремих галузей або цілих секторів,² штучні міжконфесійні конфлікти³ а також особисті причини і амбіції Президента РФ.⁴

Тож сучасна трансформація геополітичної та безпекової ситуації навколо України обумовлює необхідність відпрацювання якісно нових підходів до забезпечення національної безпеки нашої держави. Агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалась з окупації та незаконної анексії Криму, матиме незворотні наслідки для всього міжнародного співтовариства. Росія створила небезпечний прецедент, за якого суперечності можуть вирішуватися не з огляду на справедливість та право, а базуючись на викривлених правових нормах і силі. Загалом, дії Росії не можуть бути проігноровані міжнародним співтовариством, і лише рішуча відповідь на них може унеможливити їхнє повторення й подальше руйнування основ світового порядку.⁵

Серед українських дослідників питання причин і наслідків анексії Криму висвітлені у працях Є. Горюнової⁶, В. Духневич⁷; оцінювання збитків завданих анексією опрацьовані А. Третяк, М. Третяк, Н. Капінос⁸, О. Корнійчук⁹; реакцію світової спільноти у рамках міжнародного права на анексію Криму досліджено В. Максимець¹⁰, Н. Севостьяною¹¹.

Серед зарубіжних вчених питанням російської агресії та їх мотивів, причинам приєднання Криму і дестабілізації Східної України

і ролі у цих відносинах Європейського Союзу присвячено праці М. Клотца¹²; практиці Сполучених Штатів щодо вирішення міжнародних конфліктів на прикладі України і РФ у рамках міжнародного права присвятили дослідження К. Даудірда, Д. Девіс Мортенсон¹³; частково питання виникнення кризи в Україні і військових конфліктів присвячені дослідження Джона Дж. Мірсахмера¹⁴.

Однак, проблемним залишається питання визначення напрямів партнерства України з США після анексії Криму, що недостатньо опрацьовані ні українськими ні зарубіжними вченими.

За мету авторка ставить проаналізувати партнерські відносини між США та Україною в період після анексії Криму до сьогодні, визначити місце України у пріоритетах нової зовнішньої політики США і РФ.

Участь Росії стала визначальною в ескалації дезінтеграційних тенденцій та сепаратизму в Україні, адже саме сусідня держава надала місцевим елітам Криму, частин Луганської та Донецької областей фінансову, інформаційну, військову підтримку у прагненні вийти зі складу України під надуманим приводом невизнання центральної влади в м. Києві, яка прийшла на зміну попередній внаслідок Революції гідності – масових акцій протесту в м. Києві проти відтермінування євроінтеграції України. Попередня влада з 2010 р. стояла на проросійських позиціях, тісно співпрацювала з Росією, впроваджувала проросійську мовну та етнокультурну політику, що робило будь-які радикальні проросійські претензії в Криму та на Сході України безпідставними¹⁵.

США визнали Україну 25 грудня 1991 р. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 3 січня 1992 р. З часу відновлення незалежності України США надають практичне сприяння її утвердженню як сучасної демократичної та економічно розвиненої європейської держави. Спільною заявою президентів України і США від 4 квітня 2005 р. започатковано стратегічний формат двосторонніх відносин. Згодом його було закріплено в Хартії про стратегічне партнерство (грудень 2008 р.). Розвиток стратегічного партнерства між Україною та США є одним із ключових пріоритетів зовнішньої політики держав. Головним українсько-американським міждержавним органом, діяльність якого спрямо-

вана на реалізацію положень Хартії стратегічного партнерства, є двостороння Комісія стратегічного партнерства, в якій спів головують Міністр закордонних справ України і Державний секретар США¹⁶.

Однак все змінилося з обранням на пост Президента України В. Януковича. За словами американського політолога П. Д'Анієрі, у США панував скептицизм через його роль у спробах сфальсифікувати результати виборів у 2004 р. і через його кримінальне минуле¹⁷. Колишній посол США в Україні С. Пайфер та старший науковий співробітник програми з енергетики та національної безпеки Центру стратегічних та міжнародних досліджень у Вашингтоні Е. Чоу неодноразово повідомляли громадськість через пресу, що адміністрація В. Януковича створює хибну картину гарних відносин зі США, тоді як США вкрай незадоволені ситуацією в Україні¹⁸. Багато американських політиків висловлювали стурбованість швидким зближенням офіційного Києва з Москвою після приходу В. Януковича до влади. Саме тоді при зустрічі в Америці Б. Обама порадив В. Януковичу взятися за найскладніші реформи саме зараз, «коли у (президента) є значний політичний капітал», а Україна пообіцяла віддати весь високозбагачений уран, за допомогою якого можна створити ядерну зброю. Після зустрічі у Вашингтоні В. Янукович сподівався зустрітися з Б. Обамою в Києві. Своє запрошення він передав під час візиту в Україну держсекретаря США Х. Клінтон¹⁹.

З цього приводу Л. Кожара висловився «Сполучені Штати залишаються нашим стратегічним партнером. Україна зробила дуже важливий крок коли ми відмовились від збагаченого урану. Ми продовжуватимемо співпрацю зі Сполученими Штатами з енергетичних програм. Америка – найпередовіша країна у світі з добування сланцевого газу. Тому ми зацікавлені в її технологіях. Це може стати нашою великою перевагою при добуванні шахтного газу»²⁰.

О. Гетьманчук напередодні візиту до України державного секретаря США Х. Клінтон написала в *New York Times*: «На саміті, присвяченому ядерній безпеці у Вашингтоні у квітні, В. Янукович погодився, на радість президенту Б. Обамі, позбутися високозбагаченого урану навіть не тому, що він вірить у світ без ядерної зброї,

а тому, що рукоштовання з американським лідером є для нього чимось на зразок легітимізації його президентства. Зважаючи на критику всередині України і деяке розчарування поміж європейців щодо його перших 100 днів президентства, В. Януковичу сьогодні не менш потрібне американське визнання. Йому потрібні не тільки американська допомога у знаходженні фінансування, а й символічна підтримка адміністрації Обами»²¹.

У 2010 р. перебуваючи на посаді посла США в Україні Д. Теффт заявив: «Дух стосунків України та США – це партнерство та рівність, немає ніякої зверхності з боку Сполучених Штатів. Ми продовжуємо діалог із питань ядерної безпеки. Квітневі домовленості В. Януковича виконуються. Відпрацьований уран вивозиться з України. Також, я думаю, ми будемо підтримувати прагнення України наблизитися до Європейського Союзу, особливо в питаннях угоди про асоціацію з Євросоюзом та лібералізації візового режиму»²².

Рішення РНБО про передачу Сполученим Штатам Америки останніх запасів високозбагаченого урану з України напередодні візиту В. Януковича до Вашингтона та підтвердження цього рішення у спільній заяві Президентів України та США від 12 квітня 2010 р. обурило українських політехнологів і громадськість. Таким чином влада демонстративно показала, що легко знищує навіть можливість відновлення ядерного статусу України, хоча останній міг би стати запорукою безпеки України. Для цього, зважаючи на те, що Україна за запасами урану займає шосте місце у світі, а за запасами цирконію – третє, наша держава повинна створити свій замкнений ядерний цикл. Рішення РНБО України «співпало» у часі з підписанням нової угоди між США і РФ про заходи щодо подальшого скорочення і обмеження стратегічних озброєнь. У ній не прописані гарантії безпеки для України, не зважаючи на те, що Росія, як один із гарантів безпеки України, неодноразово порушувала Будапештський меморандум²³.

Однак відмова від власних національних цінностей і історичної пам'яті, відмова від зовнішньополітичної ідентичності, наявність широкого спектру передумов до виникнення протестів у культурній, економічній, правовій, соціальній та інших складових суспільного

життя призвели до виникнення в Україні наприкінці 2013 р. революційної ситуації. Кабінет Міністрів України на своєму засіданні прийняв розпорядження, згідно з яким процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, було призупинено. Рішення ухвалене «в інтересах національної безпеки» України²⁴.

Реакція політичних лідерів була миттєвою. Посол США Д. Пайстт заявив про розчарування рішенням уряду України. Свою заяву також оприлюднила Д. Псакі, речниця Державного Департаменту США: «Сполучені Штати як і Європейський Союз розчаровані рішенням уряду України відкласти приготування підписання Угоди про асоціацію та Угоди про глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі з ЄС. Європейський Союз запропонував Україні історичну можливість зміцнити платформу європейського майбутнього для її народу і продемонструвати міжнародним фінансовим установам та інвесторам свою непохитну відданість демократичним реформам. Ми підтримуємо величезну більшість українців, що хочуть такого майбутнього для своєї країни і схвалюємо те, що ЄС тримає двері відкритими. Сполучені Штати переконані, що інтеграція України з Європою – це найнадійніший шлях до економічного процвітання та демократії»²⁵.

Після втечі В. Януковича Росія розпочала спецоперацію по захопленню Криму, яка надалі переросла у російську збройну агресію проти України та війну на Сході України.

Чому Росія обрала саме цей момент для захоплення Криму та інтервенції до східних областей? Росія була слабша від США з військової точки зору, але тільки в абстрактному порівняльному сенсі. З реальним розташуванням своїх регулярних військ Росія була сильніша за НАТО в своєму власному ближньому закордоні. Її найближчі сусіди були слабкими у військовому плані, а НАТО не вдалося спроектувати або зберегти свою силу в регіоні. Альянс не зміг виконати своїх зобов'язань щодо взаємного захисту членів у Східній Європі з суто логістичних причин: у нього не було бодай якихось значних передових баз і він був не здатен їх швидко розгорнути.

Як висловився Естонський міністр оборони С. Міксер 24 червня 2015 р.: «Путін вважає, що він має регіональну перевагу»²⁶.

Якщо метою В. Путіна й було відмовити Україну від налагодження тісніших зв'язків із НАТО, то його дії мали протилежний ефект. Верховна Рада скасувала позаблоковий статус країни та закликала уряд знову взяти курс на членство в НАТО. Уряд просив НАТО допомогти летальним озброєнням, але це прохання було відхилено. Ставлення населення до вступу в НАТО з 1991 р. пережило історичне зрушення від більшості, яка була проти, до більшості, яка висловлюється на користь НАТО. І протягом усього цього періоду офіційна позиція країн НАТО, із США включно, не йшла далі ніж визнання за Україною права на домагання членства в НАТО та постійні відмови у відповідь на прагнення України. Це була їхня відповідь у період, коли Росія саме активізувала постачання важкого озброєння сепаратистам (у тому числі ракетні комплекси БУК, з одного такого було збито малайзійський лайнер МН17) та відправляла своїх інструкторів та політичних радників, які допомогли зупинити український наступ влітку 2014 р., розпочати власний наступ та захопити більше території та населення. Порошенко залишив саміт НАТО в Уельсі в серпні 2014 р. без зброї, яку він просив.

А. Меркель відмовила Б. Обаму від поставок зброї Києву відмовився від постачання летальної зброї українській армії після зустрічі з А. Меркель. Канцлер Німеччини нібито навела президенту США вагомні аргументи, чому варто продовжувати дипломатичні зусилля щодо розв'язання збройного конфлікту на Донбасі. В інтерв'ю Associated Press П. Віттіг повідомив, що Б.Обама погодився з А. Меркель в тому, що важливо «звільнити простір для поточних дипломатичних і політичних зусиль». За його словами: «Два лідери обмінялися думками з цього питання, і зійшлися в тому, щоб не брати зобов'язань або не рухатися вперед у питанні поставок летальної зброї»²⁷.

Однак присутні на саміті члени НАТО таки погодилися на поставки до України різних видів нелетальної зброї, аби підвищити її боєздатність, для цього Конгрес США у 2015 р. виділив 300 млн доларів. До України було відіслано триста американських військових інструкторів. Ще 250 інструкторів пообіцяли прислати Канада та

Польща. 5 лютого 2015 р. міністр оборони Литви оголосив, що його країна надала Україні «елементи озброєння»²⁶.

На прес-конференції за підсумками діяльності МЗС Росії С. Лавров розповів про ставлення російської влади до України. За його словами, РФ досі поважає територіальну цілісність України. Проте російська повага цілісності поширюється на межі України після анексії Криму, пояснив міністр. С. Лавров стверджує, що згідно з Будапештським меморандумом, підписаним у 1994 р. було вирішено, що Україна відмовляється від радянської ядерної зброї, а США, Велика Британія і Росія гарантували не застосовувати ядерної зброї проти України. Він підкреслив, що Росія так і не застосувала зброї, і не загрожувала Україні ядерними ударами, тому Будапештський меморандум не був порушений. При цьому С. Лавров звинуватив Україну в порушенні меморандуму. Він заявив, що події, які сталися після Євромайдану, стали грубим порушенням певної української заяви, у якій Київ брав на себе зобов'язання не заохочувати расистських і неонацистських тенденцій. Російський міністр також підкреслив, що Росія політично зацікавлена у виконанні мінських угод без жодної обмовки. Така позиція, пояснив С. Лавров, поєднується з лінією РФ на повне дотримання суверенітету і територіальної цілісності України в її нинішніх кордонах, які склалися після референдуму в Криму навесні 2014 року, проведеного в повній відповідності з міжнародним правом²⁸.

З українського боку виконання США своїх зобов'язань згідно з Будапештським меморандумом викликає питання, оскільки Вашингтон не зміг своєчасно та належним чином відреагувати на загрозу суверенітету та територіальної цілісності України²⁹.

Дуже відверто про боягузливу, якщо не сказати зрадницьку позицію по відношенню до України Заходу в цілому і США зокрема, під час відеозвернення до учасників безпекових дебат Д. Гербст, колишній посол США в Україні, а зараз директор Євразійського Центру ім. Патрічіу при Атлантичній Раді США. За його словами, США, Великобританія, РФ і пізніше – Франція надали запевняння щодо суверенітету на територіальній цілісності України в обмін на її відмову від свого, на той час третього в світі ядерного арсеналу. США під час перемовин дали чітко зрозуміти, що дають саме запев-

нення, а не гарантії безпеки. Різниця між цими визначеннями насправді суттєва. Гарантії означають, що США фактично гарантували б недоторканість кордонів України. Запевнення ж ніяких юридичних зобов'язань не передбачають. З огляду на це, США у своїй порівняно слабкій відповіді на захоплення Кремлем українських територій нібито формально не порушили Будапештського меморандуму у юридичному сенсі. Але справа в тому, що і США, і Британія, і Франція – усі запевняли в Будапешті, що Україна залишиться у своїх кордонах. І всі три країни на агресію РФ і анексію Криму відреагували слабо. Дж. Гербст вважає, що слабка реакція трьох західних гарантів стала найбільшим в сучасній історії викликом політиці нерозповсюдження зброї масового ураження у світі. Причиною цього він вважає невігластво, або ж, просто боягузтво³⁰.

Іншими словами світові лідери обмінялися публічними звинуваченнями у бік один-одного. США і Великобританія заявили про порушення Росією відносно України своїх зобов'язань за меморандумом. Представники Росії, у свою чергу, відмовилися від обвинувачень у порушенні меморандуму та звинуватили у такому новий уряд України, а також США та ЄС.

Важливим є зміна фокусу у діалозі з США з надання зброї для України. У 2014-2015 рр. США вже надали Україні військову допомогу на 260 мільйонів дол., включаючи постачання наметів, бронезилетів, тепловізорів, транспортних засобів, медичного та інженерного спорядження, портативних радіостанцій, противомінометних радарів і патрульних катерів. У 2016 р. США виділили Україні 300 мільйонів дол. військової допомоги. США і Україна також проводять щорічні навчання в Україні – наземні миротворчі Rapid Trident і навчання військово-морських сил Sea Breeze в Чорному морі. Порада, яку дають США Україні, – бути надійним партнером. Поки що американці констатують, що оборонна реформа просувається значно повільніше, ніж вони очікували. Звертається увага на суттєву різницю у підходах між цивільним та військовим штатом. Ефективність співпраці між Україною та США в питаннях безпекової та оборонної реформи буде вимірюватись тим, наскільки сторони зможуть перейти від «надзвичайної» військової допомоги до розбудови українських профільних інституцій за стандартами НАТО³¹.

На початку серпня 2017 р. Пентагон попросив Білий дім надати Україні летальну зброю. Пропонований пакет допомоги включає протитанкові ракети «Javelin» вартістю близько 50 млн. дол. Вже у вересні 2017 р. Сенат США схвалив проект «Закону про бюджет США на потреби національної оборони на 2018 рік», згідно з яким Україна буде виділено 500 міль. дол. військової допомоги. Україна попросила американського законодавця підтримати законодавчі ініціативи, спрямовані на розширення американської допомоги ЗСУ, зокрема, дозволяють використання коштів оборонного бюджету США на потреби реабілітації поранених українських військово-службовців в медичних установах Сполучених Штатів, а також на підтримку можливостей військово-морських сил держави³².

У січні 2018 р. у пресі з'явилось повідомлення, що Україна отримує протитанкові ракетні комплекси «Javelin» від США безкоштовно. Дата поставки залежить від США. За попередніми даними, мова йде про постачання на 47 млн. дол.: 35 пускових установок Javelin і 210 протитанкових ракет. У тому випадку, якщо ракети закінчатся, вартість кожного пострілу складе від 80 до 100 тисяч дол. Однак, як зазначається у пресі, при необхідності це теж компенсують, але вже без зайвого галасу у ЗМІ³³. За оцінкою фахівців постачання протитанкових ракетних установок до Києва, швидше за все, спровокує сильну реакцію з боку Росії, яка може зламати спроби Д. Трампа покращити відносини з Москвою³⁴.

Серед російських фахівців є різні точки зору. Перша, зводиться до того, що виконання США своїх обіцянок дуже далеко адже, для поставок, навчання солдатів і створення умов для того щоб ракети не були перепродані потрібен час. До тогож мало хто вірить у те, що ракети допоможуть вирішити військовий конфлікт. Друга позиція, зводиться до того, що це суто «психологічний» хід. Впливовий The Wall Street Journal 25 грудня 2017 р. написав, що ймовірний крок Д. Трампа покликаний зруйнувати ілюзії В. Путіна про можливість домовитися по Україні. У Москві, до речі, обіцяють жорстко відреагувати на поставки летального зброї Україні. Заступник голови МЗС Росії Г. Карасін заявив, що це «відкриє скриню Пандори»³⁵.

Не менш важливим і впливовим чинником у взаємовідносинах між США і Україною виявилась українська діаспора. Трагедія на

рідній землі мобілізувала українців. Українська діаспора закликала уряди різних країн світу надати Україні летальну зброю. А також бореться з російською пропагандою – поширюючи інформацію серед російськомовних емігрантів. Крім того українці закордону розповсюдили 13 тисяч аптечек для бійців АТО, витративши на це понад мільйон доларів. Діаспора постійно працює над тим, щоб країни запроваджували відповідні санкції стосовно Росії, не лише поверхові, а реальні, цільові³⁶.

Український конгресовий комітет Америки є найбільшим представництвом громади, яка налічує близько 1,5 млн американців українського походження в США. Український Конгресовий Комітет Америки є головною організацією, що об'єднує близько 20 організацій і більше 70 відділів по всій країні. «Українські американці, разом з етнічними громадами Центральної та Східної Європи, які проживають у США, єдині у своїй підтримці незалежності та територіальної цілісності України», – йдеться у листі голови Українського конгресового комітету Америки А. Футея, адресованому державному секретарю США Р. Тіллерсону. Ця підтримка, пише А. Футей, відображає офіційну політику США, яка стала законом з підписанням Ukraine Freedom Support Act of 2014 (Акту на підтримку свободи України). Закон покликаний «допомогти уряду України у відновленні суверенітету та територіальної цілісності, щоб стримувати Російську Федерацію від подальшої дестабілізації та вторгнення в Україну та в інші незалежні держави». За словами президента Українського Конгресового Комітету Америки, Державний департамент США підтвердив свої відданість суверенній і цілісній Україні, продовжуючи офіційну політику США невизнання незаконної спроби анексії Криму Росією та її триваючого порушення міжнародного права³⁷. Документом передбачено санкції, що стосуються оборонного та енергетичного секторів Російської Федерації, щодо російських та інших іноземних фінансових установ, заходи щодо збільшення військової допомоги уряду України, розширення невійськової допомоги для України, розширення мовлення в країнах колишнього Радянського Союзу³⁸.

Не можна не враховувати і позицію такого політичного актора у стосунках між США і Україною як ЄС. Досі Україна працювала з

МВФ за дворічною програмою з загальним обсягом фінансування 17 млрд. дол. підписаною в квітні 2014 р. В її рамках країна отримала два транші по 4,6 млрд. дол. що склало половину загального пакету фінансової допомоги. Згодом українська влада звернулася до Ради директорів МВФ з проханням розглянути можливість затвердження нової програми співробітництва з використанням механізму розширеного фінансування Extended Fund Facility, який передбачає виділення більшого обсягу коштів на період до чотирьох років. К. Лагард тоді повідомила: «Ми будемо радитися з Радою директорів Фонду щодо цього прохання». Вона наголосила, що нова програма буде спрямована на досягнення макроекономічної стабілізації в країні і включатиме більш широкий і глибокий спектр реформ, необхідних для стійкого зростання³⁹.

Загалом точки зору аналітиків з приводу повернення боргу одностайно не перспективні. Разом з тим, на думку В. Гройсмана, від загрози погіршення макроекономічної ситуації через припинення співпраці з МВФ Україну, принаймні, у короткостроковій перспективі, може врятувати достатній обсяг золотовалютних резервів, який наразі є в країні. За інформацією Нацбанку, за минулий рік рівень золотовалютних резервів України виріс на 21%. Станом на 1 січня 2018 р. міжнародні резерви становили еквівалент \$18,8 млрд. У зв'язку з цим у Нацбанку також заявили, що станом на 1 січня 2018 р. обсяг міжнародних резервів покриває 3,6 місяця майбутнього імпорту і є достатнім для виконання зобов'язань України та поточних операцій уряду і НБУ⁴⁰.

Значення коштів МВФ для України дуже важливе, адже це прямий доступ до зовнішнього фінансування і прямо залежить від співпраці України з МВФ, не кажучи вже про те, що така співпраця означає продовження необхідних країні реформ. Україні необхідні сильні антикорупційні інститути, здорова пенсійна система, ефективний ринок землі та якісна банківська система. Реформи, проведені в рамках програми МВФ, дають сигнал іноземним інвесторам, що країна рухається у правильному напрямі, її економічна політика є розважливою, а значить, в цю країну варто інвестувати. Таким чином, успішне виконання програми МВФ є ключовою передумою

вою отримання фінансування від інших офіційних кредиторів, а також зниження вартості запозичень на ринках приватного капіталу.

Ускладнює відносини між США і Росією скандал навколо президенства Д. Трампа. Велике журі присяжних висунуло экс-главі передвиборчого штабу Д. Трампа П. Манафорту обвинувачення в рамках розслідування щодо ймовірного втручання Росії у президентські вибори 2016 р. в США. Як зазначив речник спецпрокурора США з розслідування ймовірного російського втручання Р. Мюллера, серед висунутих П. Манафорту дванадцяти пунктів обвинувачення – змова проти США, відмивання коштів, неправдиві свідчення. Обвинувачення також висунули колишньому бізнес-партнеру П. Манафорта Р. Гейтсу. Утім, пункти обвинувачення не стосуються періоду перебування П. Манафорта на посаді керівника передвиборчого штабу Д. Трампа чи контактів з росіянами, а пов'язані з переказом через офшорні рахунки близько 75 мільйонів дол. США, отриманих головно під час роботи на экс-президента України В. Януковича та Партію регіонів. П. Манафорту закидають відмивання 18 мільйонів дол. ФБР із весни 2017 р. розслідує ймовірну змову між представниками російської влади та команди Д. Трампа напередодні президентських виборів у США. Американські спецслужби звинувачують росіян у спробі вплинути на результат президентських виборів, щоб привести до влади Д. Трампа. До розслідування у так званій «російській справі» долучилися й кілька комітетів Конгресу США. Докази спроб втручання Росії в президентські вибори виявили в себе компанії Google, Facebook та Twitter, представники яких мають надати свої свідчення комітету американського Конгресу⁴¹.

Нажаль у передвиборчому скандалі була згадана і Україна. Оточення Д. Трампа звинуватило українських чиновників у втручанні у вибори США. Зокрема видання «Politico» поінформувало, що українська влада намагалась допомогти Г. Клінтон і підірвати позиції Д. Трампа, зокрема, розповсюджуючи документи про причетність його головного помічника П. Манафорта до корупції.

У відповідь Національне антикорупційне бюро України опублікувало копії документів, за якими колишній радник В. Януковича

П. Манафорт нібито отримав від української «Партії регіонів» 12,7 млн доларів незаконним шляхом⁴².

Незважаючи на це тиск по виконанню обіцяних реформ урядом України продовжується. Колишній віце-президент США Д. Байден наголосив, що корупція продовжує бути найбільшою проблемою в Україні. Через це він рекомендував представникам адміністрації Д. Трампа уважно стежити за тим, що говорять та замовчують представники української влади, а також перевіряти, як вони виконують свої обіцянки. Як відомо, низка міжнародних партнерів України виступили з жорсткими вимогами до Києва через законопроект про Антикорупційний суд який вніс до Верховної Ради президент України П. Порошенко. Згодом Світовий банк теж висунув свої вимоги, попередивши, що на кону 800 млн. дол. Євросоюз також офіційно виступив із критикою на адресу Банкової через те, що президент, мовляв, подав законопроект про Антикорупційний суд, який суперечить обіцянкам Києва та рекомендаціям Венеціанської комісії⁴³.

Колишній посол США в Україні, а нині експерт впливового аналітичного центру «Brookings Institution» С. Пайфер заявив, що українська влада відкладає необхідні реформи з політичних міркувань, основні з яких: підвищення цін на газ, подолання корупції, пенсійна і земельна реформи⁴⁴.

Вимога створення антикорупційних судів це гарант того, що уряд України виконає всі обіцянки перед США і в першу чергу це стосується фінансових інвестицій. Не довіряючи П. Порошенку, Вашингтон продовжує методично намотувати «антикорупційний зашморг». Ключову роль у «примусі» грає НАБУ, яке почало активно розслідувати корупційні схеми навколо олігархів, що причетні до закупівель американського вугілля. Факт, що американці через НАБУ дають сигнал уряду України, що на «вугіллі Трампа» вкрасти грошей не вийде, оскільки республіканцям не потрібні скандали. А це ще «мінус» потенційні мільйони доларів, які могли б зайти в кишеню Банкової. Таким чином, Д. Трамп максимально послаблює владу уряду. Оскільки в Україні сильний тільки той президент, який одноосібно тримає всі корупційні потоки. Не боячись ніяких правоохоронних органів⁴⁵.

У 2017 р. з призначенням на посаду колишнього представника Сполучених Штатів при НАТО К. Волкера посланником США щодо врегулювання російсько-українського конфлікту відносини набули нового формату. Практика мати спецпредставників у різних країнах звична для американців, але у випадку України така посада створена вперше. Попри те, в деяких американських виданнях звучить коментар, ніби В. Путін ініціював появу такої людини. Сполучені Штати цілковито віддані цілям Мінських угод і, Штати мають впевненість, що К. Волкер прикладе максимальних зусиль, щоб досягнути миру в Україні. Вже після зустрічі Д. Трампа та В. Путіна російський міністр закордонних справ С. Лавров сказав, що «президенти домовилися про паралельний канал комунікації щодо впровадження Мінських угод». Загалом йдеться не про долучення до сформованого Мінського формату, а існування постійно залученої в процес людини з боку США, яка комунікує між Києвом, Москвою, європейцями, а також можливими учасниками процесу. Також Д. Трамп сказав В. Путіну, що американсько-російські відносини не поліпшаться, доки ці проблеми не вирішені⁴⁶.

Дипломатичний клімат між США та Росією погіршується і з інших причин. Імовірно в Росії є сподівання, що все минеться так само, як після їхнього вторгнення до Грузії. Тоді трансатлантична спільнота через півроку відмовилася від санкцій. Але Україна – не той випадок. США та ЄС єдині в цьому питанні⁴⁷.

Враховуючи сьогоденні реалії, слід сказати, що «Українське питання» у системі міжнародних відносин посідає помітне місце у зовнішньополітичних ідеях політиків. «Українське питання» з внутрішньополітичного, національного за характером, поступово набуло ознак міжнародної проблеми у контексті реалізації військово-політичних цілей держав. У 2017 р. фонд А. Яценюка «Відкрий Україну» організував круглий стіл на тему «Американо-російські відносини та їх вплив на Україну». Учасниками дискусії стали понад 30 українських та закордонних експертів, дипломатів, народних депутатів. Основним висновком для всіх стало те, що США мають не просто зберегти санкції проти Росії, а й посилювати їх, допоки авторитарний режим В. Путіна не змінить свою поведінку

адже Україна потребує інструментів, які допоможуть вирівняти баланс у протистоянні з РФ⁴⁸.

Враховуючи викладене можна зробити висновок, що по-перше, жоден існуючий формат співпраці між Україною та США не передбачає юридично зобов'язуючих гарантій безпеки з боку Сполучених Штатів. Навіть виконання Будапештського меморандуму буде поставлено під питання, оскільки це суперечитиме новому зовнішнь-ополітичному курсу США і вони можуть вийти з нього, оголосивши недовірим. По-друге, у питанні Криму США можуть залишитись на юридичній позиції невизнання окупації, але на рівні політичної взаємодії та економічних відносин це питання буде винесене за «дужки» поточних відносин Вашингтона з Москвою. Також без активної участі США у європейській політиці суттєвих змін може знати позиція ЄС в питанні стримування Росії та санкційного впливу на неї. Можна також прогнозувати суттєвого послаблення підтримки України з боку представників США в ООН та інших міжнародних інституціях. По-третє, відносини між США і Україною модельовані за «політичною орієнтацією». Ця модель існує виключно на міжнародних домовленостях між політичними акторами в її основі зтяжні договірні процеси, відсутність компромісів, економічний і воєнні інтереси. По-четверте, враховуючи ту обставину, що українська діаспора не виступає внутрішньою складовою системи суспільних відносин нашої держави, її представники підтримують всебічні контакти з Україною і здійснюють вагомий вплив на становлення громадянського суспільства і миру в Україні. Її вплив на Конгрес США прискорив вирішення питання з надання летальної зброї.

Місце України у пріоритетах нової зовнішньої політики США і РФ остаточно не визначене. Такий дисбаланс пояснюється політичними іграми на великій політичній арені і навіть власними амбіціями і інтересами політичних акторів. Однак, враховуючи позиції країн можна констатувати те, що США для України є політичним лідером; США сприймають Україну як частину ЄС; першим пріоритетом на європейському напрямку США бачать спільну роботу з європейцями з протистояння російській підіривній діяльності та агресії; використовуючи економічні та дипломатичні інструменти,

США продовжуватимуть переслідувати корумпованих закордонних чиновників і працювати з країнами, щоб посилити їхні спроможності боротися з корупцією таким чином, аби американські компанії могли конкурувати справедливо у транспарентному бізнес-кліматі на території України як частині ЄС; США декларують стратегії, що націлена допомагати союзникам і партнерам у енергетичній сфері. У свою чергу РФ зацікавлена у розвитку всього розмаїття політичних, економічних, культурних і духовних зв'язків з Україною на основі взаємоповаги, побудови партнерських відносин при дотриманні своїх національних інтересів.

На нашу думку наступні розвідки повинні бути спрямовані на відносини між США, Росією з урахуванням інтересів і геополітики ЄС і КНР.

1. *Горбатенко В. П., Стойко О. М.* Досвід міжнародних операцій з постконфліктної відбудови // Держава і право. Серія Політичні науки. 2016. Вип. 73. С. 93.
2. *Даниленко А.* Заходи економічної політики із подолання кризи в країнах, що постраждали від анексії: світовий досвід та рекомендації для України // Вісник Національного банку України. 2014. № 10. С.18.
3. *Жиров Г. Б.* Анексія Криму, причини та наслідки // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. Вип. 45. С.71-72.
4. *РФ намагається спровокувати релігійний конфлікт в Україні*; СБУ. 23.02. 2018. // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018>
5. *Задорожній О. В.* Наслідки анексії кримського півострова для міжнародного правопорядку // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2015. Вип. 30(2). С. 190.
6. *Горюнова Є. О.* Проблема анексії Криму в зовнішньополітичній діяльності Європарламенту // Гілея. 2017. Вип. 126. С. 459-461.
7. *Духневич В. М.* Негативні психологічні наслідки політико-правової ситуації на Сході України: проблемне поле дослідження // Юридична психологія. 2017. № 2. С. 45-52.
8. *Третяк А. М., Третяк В. М., Капінос Н. О.* Оцінювання збитків, завданих природно-заповідному фонду, що розташовано на територіях незаконно анексованої АР Крим та тимчасово окупованих частинах Донецької і Луганської областей // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2016. № 3. С. 65-71.
9. *Корнійчук О. П.* Порядок обрахунку втрат соціально-економічного потенціалу України, спричинених окупацією Донбасу та анексією Криму // Еконо-

міка та право. Серія Економіка. 2016. № 2. С. 118-123. **10.** Максимець В.Є. Реакція Словацької Республіки на анексію Російською Федерацією Криму: дилема вибору прагматичної моделі зовнішньої політики // Гілея. 2016. Вип. 113. С. 389-392. **11.** Севостьянова Н. І. Анексія Криму та міжнародне право // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 56. С. 114-122. **12.** Klotz M. Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO's and the EU's Enlargement. Croatian International Relations Review. XXIII (80) 2017.P. 259-287. **13.** Daugirdas Kristina, Julian Davis Mortenson. Contemporary Practice of the United States Relating to International Law. 2014. P. 783-842. Vol.108. **14.** John J. Mearsheimer. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. Foreign Affairs. September/October 2014. URL: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs> **15.** Яєір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції // Держава і право. Серія Політичні науки. 2016. Вип. 74. С. 50. **16.** Політичні відносини між Україною та США. Історія і сьогодення україно-американських відносин // Посольство України в Сполучених Штатах Америки. URL: <http://usa.mfa.gov.ua/ua> **17.** У США скептичні і щодо Януковича, і щодо Тимошенко // Українська Правда. 21.01.2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/01/21> **18.** У Януковича створюють ілюзію гарних відносин з США, вважають американські експерти // Nova Ukraina.org. 2012.06.28. URL: <http://www.nova> **19.** Янукович просит Обаму сохраниť стратегические отношения (Обновлено). 14.07.2010 // ЧАО «Сегодня Мультимедиа». URL: <https://www.segodnya.ua/politics/janukovich-procit-obamu-sokhranit-ctratehiche> **20.** Фрис Зиновій. Україна-США: перспектив для розвитку відносин менше, ніж п'ять років тому. 08.07.2010 р. // Радіо свобода. URL: <https://www.radiosv> **21.** Там само. **22.** Там само. **23.** Янукович передал весь український уран США. 2010 // Общественно-политическая газета. Меридиан Севастополь. URL: <http://meridian.in.ua/news> **24.** Кабінет Міністрів сьогодні прийняв рішення про відтермінування угоди з ЄС // ТСН новини. URL: <https://tsn.ua/politika/ukrayina-oficijno-prizupinila-pid> **25.** Відмова України від асоціації: реакція ЄС та США. 23.11.2013 // Європейський Союз, Інформації, Політика, Україна. URL: <http://www.eastbook.eu/ua/> **26.** Бойцун Марко. Причини української кризи. 15.03.2016. URL: <https://commons.com.ua/ru/prichini-ukrayinskoyi-krizi/#return-note-23714-39> **27.** Обама утримається від поставок Україні летальної оборонної допомоги – посол Німеччини в США. 10.03.2015 // Міжнародні новини. Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26891811.html> **28.** Будапештський меморандум. Як РФ поважає Україну.

15.01.2018. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/russia/3928805-budapesht-skyi-memorand> **29.** *Неядерне рішення.* Ілюзія міжнародного захисту. 16.12.2014 // Україна молода. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2579/163/90936/>

30. *Заблоцький Володимир.* Будапештський меморандум – зробити висновки // Defense Express. 2016. URL: <https://defence-ua.com/index.php/statti/2>

31. *Сенат США схвалив бюджет Пентагону, що передбачає до 500 мільйонів доларів для України* // ZN.UA. 2016. URL: <https://dt.ua/WORLD/senat-ssha-shvaliv> **32.** *Посол України в США провів переговори про надання військової допомоги.* 12.10.2017. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/posol-ukrainy-v-ss>

33. *Поставки Javelin Україні: стало відомо число установок і ракет, які отримують ЗСУ* // Апостроф. Новини. Політика. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/foreign-policy/2018> **34.** *Трамп задумав одобрить поставки противотанкових ракет Україні.* URL: <https://lenta.ru/news/2017/12/23/ogo/> **35.** *Один выстрел - \$80 000. Пришлет ли Америка в Украину "Джавелины" и что это изменит на фронте* // СТРАНА.ua. URL: <https://strana.ua/new> **36.** *Набока Марічка.* Як українська діаспора допомагає Україні. 11.06.2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27067230.html>

37. *Українська діаспора в США закликала Тіллерсона відвідати Україну* // США. Голос Америки. 23.03.2017. URL: <https://ukrainian.voanews.com>

38. *Ukraine freedom support akt of 2014. Public Law 113–272—DEC. 18, 2014. ukraine freedom support act of 2014 - US Government Publishing.* URL: <https://www.gpo.gov/fds> **39.** *Марчук О.* Співпраця з МВФ: гроші в обмін на реформи. Авансом // Часопис «Незалежний АУДИТОР». URL: <http://n-auditor.com.ua/uk/> **40.** *Якщо МВФ не дасть грошей* // Економічні відомості. URL: <http://eizvestia> **41.** *Пола Манафорта звинуватили у змові проти США та відмиванні грошей* // Deutsche Welle. URL: <http://www.dw.com/uk/%>

42. *У Трампа звинуватили Україну в допомозі Клінтон на виборах* // Політика 2017. Ваші новини. URL: <https://news.vash.ua/news/polityka/u-trampa-zvynuvatyuly-uk> **43.** *Байден рекомендував стежити за виконанням обіцянок влади України* // Українська правда. 23.01.2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news>

44. *Кузьменко О.* Влада України затримує реформи з політичних міркувань экс-посол США в Україні. 03.10.2017. URL: <https://ukrainian.voanews.com> **45.** *Корнійчук Д.* Трамп методично послаблює Порошенко. URL: https://sveola.blogspot.com/2017/08/blog-post_99.html **46.** *Спеціальний представник США з питань України хто він?* 09.07.2017 // Громадське телебачення. URL: <https://hromadske.ua/posts/kurt-volker-special> **47.** *«Обговорення миротвор-*

ців на Донбасі під час Радбезу ООН це крок уперед», спецпредставник США. 18.09. 2017 // Громадське телебачення. URL: <https://hromadske.ua> **48**. *Круглий стіл: «Американо-російські відносини та їх вплив на Україну»* // Благодійний фонд А. Яценюка «Відкрий Україну». URL: <http://openukraine.org>

Levanchuk Iryna. American-ukrainian partnership after Crimean anexy

The partnership relations between the USA and Ukraine in the period after the annexation of the Crimea to the present are analyzed, the place of Ukraine is determined in the priorities of the new foreign policy of the USA and Russia.

It has been established that the aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began with the occupation and illegal annexation of the Crimea, will have irreversible consequences for the entire international community. Russia has created a dangerous precedent, in which controversy can be resolved not in terms of justice and justice, but based on distorted legal norms and force. In general, Russia's actions can not be ignored by the international community, and only a decisive response to them may make it impossible for them to repeat and further the destruction of the foundations of world order. It is stressed that the occupation of Crimea and armed aggression in the Donbass are already 24-war Russia against Ukraine. Therefore, the problem of the American-Ukrainian partnership after the annexation of Crimea, in the opinion of the author, becomes of special significance.

Participation of Russia, which has become a decisive factor in the escalation of disintegration tendencies and separatism in Ukraine, shows that the neighboring state provided financial, informational and military support to the local elites of the Crimea, parts of Luhansk and Donetsk oblasts in an effort to withdraw from Ukraine, under the false premise of the failure of the central government to recognize Kyiv, which replaced the previous one as a result of the Revolution of Dignity - mass protests in Kyiv against the postponement of Ukraine's European integration. It was shown that the previous authorities had been pro-Russian positions since 2010, worked closely with Russia, and implemented pro-Russian linguistic and ethno-cultural policies that made any radical pro-Russian claims in the Crimea and the East of Ukraine unwarranted.

Defined Ukraine's interests with the United States: security and military-technical cooperation that would allow Ukraine, in the long run, to become an important USA security ally in the region; USA assistance in reform, including USA oversight over a specific reform bloc in close coordination with the EU; international support of the United States in the containment of Russian aggression, in particular the co-

ordination role in preserving the sanction regime against Russia; financial support, in particular through international financial institutions, in particular IMF; strengthening of Ukraine's energy security.

It is concluded that relations between the US and Ukraine are modeled on «political orientation». This model exists exclusively on international agreements between political actors, on the basis of protracted contractual processes, absence of compromises, economic and military interests.

Keywords: annexation, partnership, sanction, security, reform, conflict.

РЕЦЕНЗІЇ

А. С. МАТВІЄНКО

**АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДЯН
У ПРИЙНЯТТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ***

Зазвичай участь громадян у демократичних країнах зводиться до політичної сфери: вони можуть голосувати за певного кандидата чи політичну партію на виборах або виставляти власну кандидатуру на виборні посади, брати участь у масових заходах – демонстраціях, мітингах, страйках тощо, демонструючи свою згоду чи неприйняття певної державної політики чи окремих осіб. Відносно недавно у них з'явилася можливість у ролі консультантів брати участь у розробці державних програм, визначенні пріоритетів діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Однак тривалий час громадяни були позбавлені можливості безпосередньо впливати на розподіл фінансових ресурсів, хоча б на місцевому рівні. Перші ознаки поступового відкриття фінансової сфери для звичайних громадян з'явилися наприкінці ХХ ст., коли бразильське місто

© МАТВІЄНКО *Анатолій Сергійович* – народний депутат України, доктор політичних наук

* Ішейкін К. Є. Політико-правові засади бюджету участі в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2018. 404 с.

Порту-Алегрі продемонструвало ефективність надання мешканцям права розпоряджатися частиною міського бюджету. Розширення прав участі громадян і на бюджетну сферу зумовлене необхідністю підвищення ефективності діяльності органів публічної влади і водночас є прекрасною школою громадянської освіти, що дає можливість громадянам практично одразу відчувати результати своєї участі. Адже зазвичай усі проекти, відібрані у рамках бюджету участі, реалізуються протягом наступного року.

В Україні децентралізація стала давати перші відчутні позитивні результати, що проявляються у збільшенні місцевих бюджетів, які спрямовуються насамперед на задоволення потреб та інтересів членів громади, що посилить позитивне ставлення громадян до цієї реформи та підвищить легітимність державних органів загалом. Оскільки монографія К. Є. Іщейкіна містить детальний аналіз того, як слід залучати громадян до розпорядження публічними коштами, це й зумовлює її актуальність з огляду як на децентралізаційні процеси, так і розвиток місцевого самоврядування.

Вміння знаходити найбільш актуальну та перспективну проблематику характеризує автора як зрілого дослідника, який добре володіє матеріалом і готовий виходити за вузькі рамки спеціальності для здійснення міждисциплінарних відкриттів.

Грунтовність авторського підходу проявляється як у використанню методологічного інструментарії (загальнонаукові, міждисциплінарні та конкретно-наукові (текстового аналізу, дослідження випадку) методи), так і відборі країн, що стали предметом особливої уваги, які представляють усю різноманітність умов, у яких проводилися експерименти із залученням громадян до вирішення фінансових питань: федеративний устрій (Німеччина), централізованість державного управління (Франція), слабкі інститути відродженого місцевого самоврядування (Польща, Словаччина) тощо.

Монографія є логічно структурованою, послідовно розкриваючи значення і роль таких складових елементів бюджету участі: політична участь громадян, концепції учасницької та дорадчої демократії, політико-адміністративний контекст, в якому він реалізується.

Практична значущість роботи зосереджена в останніх двох розділах рецензованої праці, присвячених аналізу позитивних і негативних наслідків впровадження бюджету участі у різних країнах світу та Україні зокрема. Співставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду, здійснене автором, дає йому можливість сформулювати практичні рекомендації щодо удосконалення процедурних моментів бюджету участі, реалізованого українськими містами.

Зроблені автором висновки мають безпосереднє практичне застосування (законодавче закріплення бюджету участі в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні») та поглиблюють вітчизняні теоретичні дослідження децентралізаційних процесів, механізмів участі та муніципального права. Монографія буде цікава й корисна широкому колу читачів – дослідникам політичних інститутів та процесів, фахівцям з розвитку місцевого самоврядування, політикам та працівникам органів публічної влади, викладачам і студентам вищих навчальних закладів, усім громадянам, зацікавленим у поліпшенні умов проживання та розвитку.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Кіянка І. Б.</i> Основні підходи до осмислення поняття популізму: історичний і сучасний концепти	3
<i>Крутий В. О.</i> Логіка гібридної війни: синергетичне пояснення	15

Розділ 2. Політичні інститути та процеси

<i>Вітман К. М.</i> Чи залишиться Шотландія у складі Великої Британії після Brexit: проблеми та перспективи	26
<i>Ицейкін К. Є.</i> Правові засади бюджету участі у Польщі	38
<i>Кукуруз О. В.</i> До проблеми дослідження взаємодії політики і права	46
<i>Філатов Б. А.</i> Патріотизм як чинник кризового політичного управління в умовах сталої демократії	58
<i>Калініченко Б. М.</i> Специфіка ведення пропаганди в умовах гібридної війни	72
<i>Бортнікова А. В.</i> Процеси децентралізації влади в Луцьку після Революції Гідності	84
<i>Гнатко М. М.</i> Політична міфологія в контексті політичної практики	95
<i>Мокляк С. П.</i> Поняття та сутність політичних ризиків у сфері військово-технічного співробітництва	108
<i>Тарасюк В. М.</i> Інформаційна агресія Росії: виклик демократії і національній безпеці України	119
<i>Печерський П. М.</i> Суб'єктно-об'єктні детермінанти політичної відповідальності	128
<i>Войчук А. Ю.</i> Особливості інституту президентства в пострадянських президентських республіках	138

Розділ 3. Міжнародна політика

<i>Петров В. В.</i> Питання геополітичного суперництва та підтримання нового світового порядку у стратегії національної безпеки США часів адміністрації Дональда Трампа.....	150
<i>Демартино А. П.</i> «Доктрина Герасимова» та її роль у забезпеченні агресивного зовнішньополітичного курсу Російської Федерації.....	160
<i>Амиров Э.</i> Под знаменами империи и республики: личность и наследие генерала Самед-бека Мехмандарова.....	171
<i>Леванчук І. В.</i> Американсько-українське партнерство після анексії Криму.....	186

Розділ 4. Рецензії

<i>Матвієнко А. С.</i> Актуальне дослідження участі громадян у прийнятті політичних рішень	208
--	-----

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА «ДЕРЖАВА І ПРАВО»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 79

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 27.03.2018. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 12,44. Наклад 200 прим.

ТОВ “Видавництво ”Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК №1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69